

Львівський національний університет імені Івана Франка

ОЛЕНА ГАЛЯН

ПСИХОЛОГІЯ ДИТЯЧА

Посібник для самостійної роботи
здобувачів освітнього ступеня «бакалавр»
спеціальності 012 Дошкільна освіта

Львів
2023

УДК 159.9
ББК 88
Г 17

Рекомендовано вченою радою факультету педагогічної освіти
Львівського національного університету імені Івана Франка
(Протокол №9 від 08.06.2023 р.)

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Мачинська Н.І., доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри початкової та дошкільної освіти Львівського національного університету імені Івана Франка;

Стець В.І., кандидат філософських наук, доцент кафедри психології Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Галян Олена. Психологія дитяча: посібник для самостійної роботи здобувачів освітнього ступеня «бакалавр» спеціальності 012 Дошкільна освіта (електронне видання). Львів, 2023. 90 с.

Представлені навчальні матеріали в узагальненому вигляді розкривають основний зміст та напрямки самостійної роботи студентів під час вивчення освітньої компоненти «Психологія дитяча». Теоретичні положення до кожної теми, її поняттєвий складник, основні проблемні питання для обговорення та завдання для самостійної роботи спрямовані на забезпечення формування визначених в освітній програмі компетентностей і програмних результатів навчання. У посібнику увиразнено реалізацію системного підходу до організації навчально-професійної діяльності здобувачів вищої освіти під час опрацювання змістових аспектів психічного розвитку, його механізмів та показників у дитинстві.

Рекомендується для науково-педагогічних працівників та здобувачів закладів вищої освіти.

© Галян О.І.
© Львівський національний
університет імені Івана Франка

ПЕРЕДМОВА

Вивчення навчальної дисципліни «Психологія дитяча» здобувачами освітнього ступня «бакалавр» освітньої програми «Дошкільна освіта» є важливим етапом опанування ними психологічними знаннями як підґрунтям для формування професійних компетентностей у сфері розвитку, виховання та навчання дітей. Розуміння дії законів, закономірностей і механізмів особистісного, інтелектуального, соціального та емоційно-вольового розвитку дитини слугує осмисленню змісту і змін у її психічній активності, що уможлиблюється завдяки організації сприятливого розвивального середовища. Загально визнано: ставлення до дитини як до особистості, знання закономірностей її психічного життя, вікових новоутворень, рушійних сил розвитку – провідні передумови компетентної взаємодії з нею.

Важливим моментом у вивченні цієї освітньої компоненти є усвідомлення необхідності врахування психологічних знань у практиці роботи вихователя закладу дошкільної освіти. Як результат, адекватне оцінювання перспектив розвитку кожної дитини, добір засобів і способів педагогічно доцільного впливу, побудова взаємин та їх організація з урахуванням психологічних чинників і детермінант розвитку, виховання й навчання в умовах закладу дошкільної освіти (а також для підвищення психолого-педагогічної культури батьків вихованців).

Вивчення «Психології дитячої» передбачає оволодіння здобувачами:

а) загальною компетентністю: здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями;

б) фаховими компетентностями:

- здатність до розвитку в дітей дошкільного віку базових якостей особистості;

- здатність до формування в дітей раннього і дошкільного віку первинних уявлень про предметне, природне, соціальне довкілля, властивості і відношення предметів; розвитку самосвідомості («Я» дитини і її місце в навколишньому світі);

- здатність до розвитку перцептивних, мнемічних процесів, різних форм мислення та свідомості в дітей раннього і дошкільного віку;

- здатність до виховання в дітей раннього і дошкільного віку толерантного ставлення та поваги до інших, попередження та протидії булінгу.

Програмні результати навчання:

- розуміти, описувати й аналізувати процеси розвитку, навчання та виховання дітей раннього і дошкільного віку з використанням базових психологічних і педагогічних понять та категорій;

- встановлювати зв'язок між педагогічними впливами та досягнутими дітьми результатами;

- планувати освітній процес у закладах дошкільної освіти з урахуванням вікових та індивідуальних можливостей дітей раннього і дошкільного віку, дітей з особливими освітніми потребами та складати прогнози щодо його ефективності;

- мати навички збереження та зміцнення психофізичного і соціального здоров'я дітей;

- розробляти індивідуальні програми соціалізації й адаптації дітей раннього і дошкільного віку.

У методичних матеріалах запропоновано основні напрямки розгляду кожної теми та ті необхідні структурні елементи, які допоможуть підготуватися до семінарських занять. Усі завдання самостійної роботи містять інструкцію з виконання, до окремих розроблено критерії оцінювання. Дослідницькі та практико-спрямовані завдання доповнені вимогами до оформлення.

Самостійне опрацювання здобувачами навчальної інформації слугуватиме їх підготовленості до таких видів діяльності на семінарському занятті: обговорення проблемних питань теми, розв'язування психологічних задач, аналіз провідних психологічних концепцій психічного розвитку, практичне застосування отриманих теоретичних знань у змодельованих умовах майбутньої професійної діяльності. Основною самостійної роботи, вихідним елементом її конструювання є пізнавальне або проблемне завдання. Саме наявність навчальної задачі зумовлює весь процес самостійної роботи: передбачає самостійну діяльність здобувачів з вирішення поставлених завдань; обов'язкову підготовку до самостійного виконання, розв'язання навчальних і професійних завдань.

Під час виконання навчальних завдань здобувачам вищої освіти варто орієнтуватися на заплановані програмні результати навчання: *розуміти, описувати та аналізувати* зміст, умови, суперечності, рушійні сили і закономірності психічного розвитку дитини, роль навчання й виховання в динаміці її психічної активності з урахуванням зон актуального та найближчого розвитку, новоутворень віку; *модельовати* ситуацію використання конкретного педагогічного впливу, організації освітнього процесу в закладах дошкільної освіти з огляду на вікові та індивідуальні особливості дітей раннього і дошкільного віку, дітей з особливими освітніми потребами; *прогнозувати* ефективність обраних педагогічних впливів, освітнього дизайну; *володіти* уміннями і навичками збереження та зміцнення психофізичного і соціального здоров'я дітей, забезпечення їх емоційного благополуччя; *розробляти* індивідуальні програми соціалізації й адаптації дітей раннього і дошкільного віку (адаптація до закладу дошкільної освіти, психолого-педагогічний супровід окремих категорій дітей (стисливі; агресивні; з особливими освітніми потребами; тими, що переживають вікову кризу), розвивальні програми).

ТЕМИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

№ з/п	Тематика семінарських занять	Кількість годин
1	Предмет і завдання психології дитячої	4
2	Методи психології дитячої	4
3	Умови і чинники психічного розвитку дитини. Соціалізація та індивідуалізація як механізми психічного розвитку дитини	4
4	Розвиток дитини як суб'єкта діяльності. Спілкування дитини з дорослими і ровесниками, його розвивальні функції	4
5	Проблема вікової періодизації психічного розвитку	4
6	Психічний розвиток новонародженого	4
7	Сутнісні характеристики психічного розвитку немовляти	4
8	Особливості психічного розвитку дитини раннього віку	4
9	Психологія дошкільника	4
10	Психологічна характеристика гри, її розвивальні функції	4
11	Розвиток продуктивних видів діяльності дошкільника	2
12	Особливості пізнавальної діяльності дошкільників. Формування передумов навчальної діяльності в дошкільному віці	2
13	Становлення самосвідомості в дитячому віці	4
14	Розвиток пізнавальної сфери дошкільників	8
15	Розвиток емоційно-вольової сфери дошкільників	4
16	Психологічні новоутворення шестилітніх дітей. Готовність дитини до школи.	4
Всього		64

МАТРИЦЯ СПІВВІДНОШЕННЯ ЗАВДАНЬ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ ТА ПРОГРАМНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАННЯ

Завдання / ПРН	<i>розуміти, описувати та аналізувати</i> зміст, умови, суперечності, рушійні сили і закономірності психічного розвитку дитини	<i>моделювати</i> ситуацію використання конкретного педагогічного впливу, організації освітнього процесу в ЗДО	<i>прогнозувати</i> ефективність обраних педагогічних впливів, освітнього дизайну	<i>володіти</i> уміннями і навичками збереження та зміцнення психофізичного і соціального здоров'я дітей, забезпечення їх емоційного благополуччя	<i>розробляти</i> індивідуальні програми соціалізації й адаптації дітей
СЗ 2. Підібрати приклади застосування психологічних понять	+				
СЗ 3. Підібрати психодіагностичні методики		+			
СЗ 4. Скласти план бесіди з дитиною	+				
СЗ 5. Твір-есеї до ТЗ	+				
СЗ 6. Дефіцит спілкування		+	+		
СЗ 7. Есей: для чого дитині друзі	+	+			
СЗ 8. Визначити вимоги до вихователя як організатора спілкування		+		+	
СЗ 11, 13, 15, 17. Заповнити таблицю вікових особливостей психічного розвитку	+				
СЗ 14. Порівняти та пояснити вислови	+		+		
СЗ 14. Сутність кризи 1-го року життя	+	+	+		
СЗ 16. Розробити рекомендації вихователям з питань адаптації дитини до умов ЗДО			+	+	+
СЗ 16. Розробити рекомендації батькам з питань адаптації дитини до умов ЗДО			+	+	+
СЗ 18. Скласти план-проспект бесіди з батьками		+			
СЗ 19. Есей: чи всі ігри для дітей однаково корисні			+		
СЗ 20. Зміни в ігровій діяльності дітей (таблиця)	+				
СЗ 21-22. Скласти інтелектуальні карти до Т 10	+	+			
СЗ 23. Дослідити, що діти знають про себе	+		+		

СЗ 24. Проаналізувати причини дитячої неслухняності	+				
СЗ 24. Заохочення і покарання		+	+	+	+
СЗ 25-26. Скласти програму розвитку пізнавальної сфери дошкільників		+			+
СЗ 27-28. Дослідити про що говорять дошкільники		+			+
СЗ 29. Есей: як забезпечити емоційне благополуччя дитини		+		+	
СЗ 30. Скласти програму спостереження за вольовими проявами дитини	+	+			
СЗ 31. Запропонувати систему моніторингу готовності до школи	+	+			+
СЗ 32. Порівняння кризи 3-х і 7-ми років	+	+	+	+	+

РЕКОМЕНДОВАНІ ДЛЯ ОПРАЦЮВАННЯ НАУКОВІ ТА НАВЧАЛЬНІ ДЖЕРЕЛА

Основні

1. Дуткевич Т. Дошкільна психологія. Київ: Центр навчальної літератури, 2020. 392 с.
2. Видра О. Вікова та педагогічна психологія. Київ: Центр учбової літератури, 2019. 112 с.
3. Кутішенко В. Вікова та педагогічна психологія. Київ: Центр учб. літератури, 2019. 128 с.
4. Павелків Р., Цигипало О. Дитяча психологія. 2-е вид. Київ: Академвидав, 2015. 400 с.
5. Павелків Р., Цигипало О. Дитяча психологія: навч. посіб. для самостійної роботи студента. Київ: Академвидав, 2011. 376 с.
6. Павелків Р., Цигипало О. Психодіагностичний інструментарій в умовах дошкільного закладу. Київ: Центр учбової літератури, 2013. 112 с.
7. Психолог у закладі дошкільної освіти / укл. М.Олійник та ін. Чернівці, 2020. 152 с.
8. Савчин М., Василенко Л. Вікова психологія. 3-е вид. Київ: Академвидав, 2017. 384 с.

Допоміжні

9. Галян О. Психологія дитяча: методичні матеріали до семінарських занять. Дрогобич, 2013. 110 с.
10. Галян О. Збірник задач і завдань з вікової психології. Дрогобич, 2001. 115 с.
11. Гуменкова Л., Кашинська Г. Особистість дошкільника. Київ: Главник, 2008. 176 с.
12. Готовність та адаптація дитини до школи /упоряд. О. Главник. Київ: Главник, 2007. 192 с.
13. Дитина у сучасному соціопросторі: навч. посіб. /за ред. Т. Піроженко. Київ; Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. 271 с.
14. Дуткевич Т. Дитяча психологія: практикум. Київ: Центр навч. літератури, 2019. 204 с.
15. Емоційний розвиток дитини / упоряд. С. Максименко. Київ: Мікрос–СВС, 2003. 112 с.
16. Кондратенко Л. Розумові здібності дитини. Київ: Главник, 2004. 112 с.
17. Кононко О. Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному віці). Київ: Освіта, 1998. 255 с.
18. Кузьменко В. Розвиток індивідуальності дитини 3-7 років. Київ: НПУ, 2005. 354 с.
19. Кулачківська С., Ладивір С. Я-дошкільник (вікові та індивідуальні аспекти психічного розвитку). Київ: Нора-принт, 1996. 108 с.
20. Мислення дитини /упоряд. С. Максименко. Київ: Главник, 2004. 112 с.
21. Науменко О. Особливості становлення самоефективності в дошкільному віці. Що дає вальдорфська педагогіка дитині. Київ: Марич, 2010. 64 с.

- 22.Новікова І. Діагностика психічного розвитку дітей перших трьох років життя. Київ: Марич, 2010. 64 с.
- 23.Піроженко Т. Мовлення дитини: психологія мовленнєвих досягнень. Київ: Главник, 2005. 112 с.
- 24.психолог у закладі дошкільної освіти / укл. М. Олійник, Л. Костик, С. Собкова. Чернівці, 2020. 152 с.
- 25.Становлення внутрішньої картини світу дошкільника: монографія / за ред. Т. Піроженко. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2012. 236 с.
- 26.Терлецька Л. Психологія дитинства: практикум. Київ: Главник, 2006. 144 с.
- 27.Шапар В. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків: Прапор, 2007. 640 с.

Internet-ресурси

- 28.Практичний психолог. Дитячий садок: електронний журнал. URL: <https://epsiholog.mcfr.ua/>
- 29.<http://westudents.com.ua/knigi/498-dityacha-psihologiya-pavelkv-rv.html>
- 30.<http://uchebnik-online.net/book/810-dityacha-psixologiya-navchalnij-posibnik-dutkevich-t-v.html>
- 31.http://pidruchniki.com/1584072028233/psihologiya/dityacha_psihologiya
- 32.<http://psy.rv.ua/category/kategor%D1%96ya/dityacha-psikholog%D1%96ya>
- 33.<http://ditvora.com.ua/taxonomy/term/134>
- 34.<http://www.studfiles.ru/preview/4495465/>
- 35.<http://chl.kiev.ua/default.aspx?id=5717>
- 36.<https://raisingchildren.net.au/preschoolers/videos>

ЗМІСТ САМОСТІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ДО СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

ТЕМА 1. ПРЕДМЕТ І ЗАВДАННЯ ПСИХОЛОГІЇ ДИТЯЧОЇ

Питання для обговорення:

- Значення дослідження вікової динаміки, закономірностей розвитку на різних етапах життя людини для фахової діяльності вихователя.
- Предмет і завдання психології дитячої.
- Історія становлення психології дитячої.

Основні поняття теми: психологія, вікова психологія, дитинство, психологія дитинства, предмет психології дитячої, онтогенез, факт.

Питання для самоконтролю

1. Що становить предмет вивчення психології дитячої? Чим предмет психології дитячої відрізняється від предмету загальної психології?
2. Історичний аналіз поняття «дитинство».
3. Причини виникнення психології дитячої як науки.
4. Що таке наукова проблема? Які основні проблеми розв'язує психологія дитяча? Навести приклади.
5. Завдання психології дитячої.
6. Пояснити, як пов'язана психологія дитяча з іншими науками.
7. Пояснити твердження К. Ушинського: «Якщо педагогіка хоче виховувати людину в усіх відношеннях, то вона повинна насамперед пізнати її також в усіх відношеннях».

N.B.¹

Під час підготовки до семінарського заняття зверніть увагу на те, що в практичній діяльності вихователів дитячих установ важливе місце належить психології, зокрема психології дитинства.

Психологія дитини з частиною вікової психології, яка вивчає особливості психічного розвитку людини в онтогенезі. Психологія дитяча вивчає певний відрізок життя – дитинство (від народження до 10 років). Йдеться про психологічні особливості дітей кожного вікового періоду, зважаючи передусім на те, що нового на певному етапі їхнього життя виникає, розвивається, чим збагачується загальний психічний розвиток дитини. Ці зміни відбуваються в діяльності дітей, їхньому спілкуванні з дорослими й однолітками, пізнанні ними навколишнього світу. Специфіка психології дитячої полягає в необхідності дослідження не лише психічних процесів і якостей, а й законів, закономірностей їхнього виникнення і становлення. Тому *предметом психології дитячої* є загальні закономірності психічного розвитку в онтогенезі (індивідуальному розвитку),

¹ *N.B.* (*Nota Bene*) – лат. зверни увагу, запам'ятай, візьми на замітку

причин і механізмів переходу від одного періоду до іншого, їхніх характерних ознак і психологічних механізмів.

Дослідження дитячої поведінки переслідує дві мети: зрозуміти саму дитину, те, як вона реагує на різні ситуації, відчуває, думає і сприймає; зрозуміти, як дитина дорослішає, навчитися передбачати особливості її розвитку і з'ясувати, як події і враження дитинства впливають на подальший розвиток. Перша спроба опису психічного розвитку пов'язана з ім'ям нім. філософа Тідемана («Спостереження за розвитком душевних здібностей дитини», 1787 р.). Наприкінці XIX ст. виникли передумови виокремлення вікової психології в самостійну галузь. Засновником психології дитячої вважають німецького фізіолога Вільгельма Прейєра (1841 – 1897), який у книзі «Душа дитини» (1882) першим зробив спробу об'єктивно дослідити психіку дитини. Особливо інтенсивно розвивалася психологія дитяча в XX ст., і виокремилася в спеціальну галузь психологічних знань. Історія становлення психології дитячої тісно пов'язана з розвитком педагогічної думки та виникненням освітніх закладів різних типів. Значний внесок у теоретичне розроблення актуальних питань динаміки психічного розвитку, теорії дитинства зробили представники різних наукових шкіл та напрямів психології – психоаналізу, біхевіоризму, гуманістичної психології, культурно-історичної психології.

Особливу увагу звернемо на дослідження українських вчених. Питання методології дитячої психології розкриті в роботах Георгія Балла, Івана Беха, Сергія Максименка, Володимира Роменця, Віталія Татенка, Наталії Чепелевої та ін. Проблеми психічного розвитку дитини дошкільного віку розкрито в працях Олени Кононко, Віри Котирло, Світлани Кулачковської, Світлани Ладивір, Тамари Піроженко, Олени Проскури, Світлани Тищенко та ін.

Завдання психології дитячої.

1. Описати факти психічного розвитку дітей конкретного вікового періоду в категоріях (поняттях) психології дитячої.
2. Розкрити закономірності психічного розвитку та становлення особистості дітей конкретного віку.
3. Встановити показники розвитку на кожному віковому етапі.
4. Визначити шляхи керівництва психічним розвитком на основі встановлених вікових особливостей (за необхідності корегувати розвиток із метою компенсації можливих відхилень).

Важливим завданням психології дитячої є відображення унікальності кожного вікового етапу від народження до вступу дитини до школи, з'ясування тенденцій, закономірностей психічного розвитку дитини.

Проблеми вікової психології на сучасному етапі та їхнє переломлення в розгляді *актуальних питань психології дитячої*:

1. Вивчити історію розвитку людини загалом (взаємозв'язок, взаємозумовленість між періодами життя людини).
2. Визначити роль генетичного фонду психічного розвитку людини.
3. Вивчити співвідношення фізичних і психічних показників розвитку в кожному періоді розвитку.
4. Вивчити співвідношення вікового та індивідуального розвитку.

5. Встановити причини відставання і затримки психічного розвитку дитини.

Вивчення психології дитячої має важливе значення в підготовці вихователів закладів дошкільної освіти. Без знання психології дитини вони не можуть бути уважними спостерігачами, готовими не тільки зрозуміти дитину, а й підтримати, розвинути її особистісний потенціал.

Методичні поради: під час підготовки до занять за цією темою акцентувати увагу на тому, що крім психології дитячої дитину вивчають і інші науки, кожна має свій предмет дослідження. З огляду на це варто осмислити сутність психологічного підходу до розуміння дитини. Розкрити співвідношення вікової психології та психології дитячої.

Завдання на семінарському занятті 1

1. Самоаналіз етапів власної біографії

Інструкція для виконання завдання.

Уявіть свій перший спогад про себе (науково підтверджено, що кожна людина в автобіографічній пам'яті зустрічається з таким явищем, як «амнезія дитинства», а отже, є час, з якого кожен пам'ятає себе вперше). З цього спогаду до тепер проаналізуйте своє життя та представте його в етапах. Дайте їм назву чи коротко схарактеризуйте.

Спробуйте виокремити у своєму житті етапи (періоди), які якісно відрізняються один від одного. Їх кількість і тривалість не мають значення.

Етап або період характеризується певною стабільністю. Кардинальні зміни в житті призводять до нового етапу. Це можуть бути зміни внутрішні (нові цінності, смисли, інтереси) або зовнішні (переїзд, розрив стосунків, поява нового члена сім'ї тощо).

Завдання до семінарського заняття 2

1. Підібрати приклади застосування наукових психологічних понять у практиці виховання і навчання дитини.

Інструкція для виконання завдання.

Потрібно:

1. Проаналізувати та виокремити основні поняття психології дитячої.
2. Підібрати ситуації, у яких простежуються особливості взаємодії з дитиною, її навчання та виховання.
3. Аргументувати, які поняття використані в ситуації впливу на дитину, аналізу її поведінки, станів, властивостей, труднощів зростання.

Критерії оцінювання

Критерій 100%	Вищий стандарт	Відповідає стандартам	Наближений до стандартів	Нижче стандартів
Поняття 25%	Пояснення свідчить про повне розуміння психологічних понять, що використовуються для розв'язання задачі 0,25	Пояснення свідчить про суттєве розуміння психологічних понять, що використовуються для розв'язання задачі 0,19	Пояснення свідчить про деяке розуміння психологічних понять, необхідних для розв'язання задачі 0,15	Пояснення свідчить про дуже обмежене розуміння основних концепцій, необхідних для розв'язання задачі 0

Обґрунтування 25%	Використано складне психологічне обґрунтування 0,25	Використано ефективне психологічне обґрунтування 0,19	Використано деякі докази для психологічного обґрунтування 0,15	Використано мало доказів психологічного обґрунтування 0
Пояснення 25%	Пояснення – детальне та чітке 0,25	Пояснення – чітке 0,19	Пояснення дещо складно зрозуміти, але воно містить важливі компоненти 0,1	Пояснення складно зрозуміти і в ньому відсутні кілька компонентів АБО вони відсутні загалом 0
Стратегія 25%	Використано ефективну та дієву стратегію для розв'язання проблеми (проблем) 0,25	Використано ефективну стратегію для розв'язання проблеми (проблем) 0,18	Використана стратегія є частково ефективною та не достатньо послідовною 0,1	Використано не достатньо ефективну стратегію для розв'язання проблем 0

ТЕМА 2. МЕТОДИ ПСИХОЛОГІЇ ДИТЯЧОЇ

Питання для обговорення:

- Методологічні основи психологічного дослідження та їхня реалізація в психології дитячій.
- Методи організації дослідження в психології дитячій.
- Діагностика психічного розвитку і поведінки дитини.

Основні поняття теми: метод, методика, методологія, основні методи, допоміжні методи, спостереження, експеримент, бесіда, аналіз продуктів діяльності, соціометрія, тестування, лонгітюд, інтерпретація.

Питання для самоконтролю

1. Методологія дослідження психіки.
2. Предмет, мета та завдання дослідження.
3. Генетичний принцип і стратегії вивчення розвитку психіки в онтогенезі.
4. Класифікація методів психологічного дослідження.
5. Методи організації досліджень у психології дитячій.
6. Основні вимоги до організації та професійного проведення дослідження.
7. Методи психологічного обстеження дошкільника.
8. Особливості використання методів дослідження в психології дитячій.

N.B.

Вивчення проблем дослідження особливостей вікових змін пов'язане з питаннями методології і методів.

Методологічні принципи психологічного дослідження в психології дитячій розглядають у зв'язку з тими чинниками, які визначають психічний розвиток і є основою для вивчення психіки дитини.

Принцип детермінізму – будь-яке явище необхідно розглядати у зв'язку з а) навчанням і вихованням; б) рівнем розвитку дитини на кожному віковому етапі; в) урахуванням впливу попередніх етапів психічного розвитку на наступні.

Принцип єдності свідомості й діяльності: а) вивчення провідної діяльності та її впливу на психічний розвиток (наприклад, у дошкільників у грі довільне регулювання вище, ніж поза нею); б) для адекватного оцінювання рівня психічного розвитку необхідно аналізувати поведінку дитини в межах трьох видів діяльності: провідної, діяльності, яка зароджується в межах провідної, та діяльності, яка збереглася разом із провідною.

Принцип науковості та об'єктивності, що полягає у а) врахуванні соціально-економічних, історичних, етнопсихологічних відмінностей під час порівняння дітей за рівнем психічного розвитку; б) максимально можливій еквівалентності експериментальної і контрольної груп у дослідженні.

Принцип вікового, індивідуального й особистісного підходу визначає необхідність побудови дослідження з урахуванням тих змін у психіці дитини, становлення яких відбувається в конкретній віковий період, водночас враховуючи своєрідність психічного розвитку.

Принцип комплексності, системності та систематичності, який увиразнює актуальність лонгітюдного дослідження психічних проявів дитини, значущість цілісного підходу до аналізу її психічної активності.

Принцип гуманізму та педагогічного оптимізму, завдяки якому організація дослідження передбачає створення сприятливого середовища для фіксації психічного життя дитини, підтримка її прагнення досягти результату в запропонованих видах діяльності, увага до емоційного стану дитини під час дослідження.

Методологічні принципи є основним критерієм підбору методів.

Класифікація методів:

I. За процедурою організації:

- неекспериментальний (обсерваційний);
- експериментальний;
- діагностичний.

II. За метою і завданнями:

- описати факти (спостереження, аналіз результатів діяльності, бесіда);
- пояснити (експеримент);
- виміряти (тести (завдання));
- перетворити (формувальний експеримент).

Традиційно методи дослідження в психології дитячій сформовані у дві групи: основні й допоміжні. Основні методи дослідження – спостереження та експеримент – забезпечують достовірну інформацію про специфіку дитячого розвитку. Допоміжні методи дослідження – бесіда, аналіз продуктів діяльності, тестування, соціометричний метод – дають інформацію ілюстративного плану для побудови гіпотез і припущень.

Психологічне спостереження передбачає цілеспрямоване сприйняття і фіксацію психологічних фактів; до проведення психологічного спостереження

складають його план, визначають мету, гіпотезу, схему проведення, критерії відбору фактів; що менша дитина, то важливішу роль у її дослідженні посідає метод спостереження; об'єктивність результатів спостереження визначається його систематичністю та неупередженою позицією дослідника; проведення психологічних спостережень за поведінкою дитини вимагає спеціальної підготовки дослідника.

Експеримент передбачає спеціально створені умови для вивчення психіки дитини; важливими вимогами до експерименту є його об'єктивність і повторюваність, що вимагає чіткого дотримання дослідником усіх інструкцій його методики; розробка експерименту передбачає визначення його мети, необхідного обладнання, послідовності етапів проведення, критеріїв для оцінювання й інтерпретації результатів; у роботі з дітьми найбільш прийнятний природний експеримент, що використовується у формі занять, гри, бесід, екскурсій тощо; під час проведення експерименту варто орієнтуватися на вікові особливості дітей.

Методи, які використовують у психології для дослідження вікового розвитку набувають специфічних рис. Зокрема, використовуючи *метод експерименту* в дошкільному віці, необхідно враховувати, щоб діяльність, яку ми пропонуємо дитині, була привабливою, процедура короткочасною і обов'язково завершуватися удачею. Щодо методу *бесіди*, то вона повинна мати доброзичливий характер. Підходити до основних питань необхідно поступово.

Загальні вимоги до дослідження психіки дитини:

- кожне дослідження вимагає планування (визначається теоретична та практична або соціальна необхідність дослідження, передбачається різноманітність чинників, а саме причин, рушійних сил психічного прояву, що вивчається, суттєві обставини, що на нього впливають; склад та кількість досліджуваних; необхідна кількість вимірювання; процедури математичної обробки даних);
- вибір групи (наприклад, визначається експериментальна та контрольна групи, якщо проводиться формувальний або моделювальний експеримент);
- створення умов для проведення дослідження;
- розробка схеми ведення протоколу дослідження (форма запису даних, їхній обсяг та послідовність);
- встановлення довірливих відносин із дитиною (на успіхи (невдачі) реагувати стримано, хвалити тільки за старанність), не можна займати позицію перевіряючого;
- темп дослідження повинен відповідати індивідуальним особливостям дитини.

Важливо, щоб у дослідженні брали участь експериментатор і протоколіст.

Методичні поради: під час підготовки до занять за цією темою звернути увагу на специфічність використання відомих методів психології для дослідження дітей різного віку.

Завдання до семінарського заняття 3

1. Підібрати психодіагностичні методики для дослідження психічних проявів дошкільників.

Інструкція для виконання завдання.

Потрібно знайти в різних типах джерел (підручники, посібники, методичні матеріали, журнали, що є оцифрованими та представленими в мережі Інтернет, запропоновані викладачем) діагностичні методики, вимоги до їх застосування в роботі з дітьми різного віку.

Підібрати діагностичні методики для дітей раннього віку (до 3-х років), молодшого (3-4 роки), середнього (4-5 років), старшого (5-6 років) дошкільного віку.

Обрати варіант їх представлення групі, тобто підготуватися до виступу на занятті.

Підібрати 2-3 методики дослідження дітей. Підготувати про них інформацію: мета, вік дітей, які можуть виконувати завдання методики, матеріали, які потрібно для проведення методики, як опрацьовуються результати, які рівні чи показники можна виявити.

Завдання до семінарського заняття 4

1. Скласти план бесіди з дитиною п'яти років.

Інструкція для виконання завдання.

1. Відповідно до вимог до бесіди як методу вивчення дитини, розглянутих на лекції та опрацьованих самостійно (за матеріалами підручників), скласти план бесіди з дитиною. Враховувати вік дитини.

2. Продумати тему, мету діагностичної бесіди.

3. Скласти перелік питань до дитини. Бути готовими обґрунтувати їх послідовність та зміст.

4. Визначити етапи проведення бесіди (структуру, час, місце, особливості початку та завершення, протоколювання результатів).

Критерії оцінювання

Критерій 100%	Вищий стандарт	Відповідає стандартам	Наближений до стандартів	Нижче стандартів
Мета 25%	Мета чітко визначена і сформульована 0,5	Мета визначена, але дещо незрозуміло сформульована 0,4	Мета частково визначена та дещо незрозуміло сформульована 0,25	Мета є помилковою або неактуальною 0
Зміст 40%	Бесіда чітко структурована, представлено послідовність питань. Точно описані умови проведення бесіди 0,8	Проведення бесіди представлено логічно. 0,6	Етапи проведення бесіди перераховано, але їх розміщено не в логічному порядку. 0,4	Опис бесіди представлено не точно, не зрозумілі етапи проведення бесіди. 0
Формулювання питань	Питання адекватні темі, їх формулювання передбачає розгорнуту	Питання адекватні темі, зустрічаються деякі порушення в їх	Кількість питань не достатня, їх формулювання	Кількість питань недостатня. Формулювання

35%	відповідь	формулюванні	частково відповідає вимогам.	більшості не відповідає встановленим вимогам
	0,7	0,5	0,35	0

ТЕМА 3. УМОВИ І ЧИННИКИ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ ДИТИНИ. СОЦІАЛІЗАЦІЯ ТА ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЯ ЯК МЕХАНІЗМИ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ ДИТИНИ

Питання для обговорення:

- Проблеми психічного розвитку і становлення особистості у світлі сучасних та історичних психологічних концепцій.
- Умови та закономірності психічного розвитку.
- Соціалізація та індивідуалізація в контексті психічного розвитку особистості.

Основні поняття теми: розвиток, становлення, формування, психічний розвиток, типи розвитку, теорії психічного розвитку, закономірності, умови психічного розвитку, джерела психічного розвитку, рушійні сили психічного розвитку, соціалізація, індивідуалізація, порушення психічного розвитку.

Питання для самоконтролю

1. Психічний розвиток, його відмінності від інших видів змін.
2. Чому теорія рекапітуляції належить до біогенетичного напрямку у віковій психології?
3. У чому виявляється однобічність біогенетичного та соціогенетичного підходів у віковій психології, а також теорії конвергенції двох факторів В. Штерна?
4. Передумови психічного розвитку.
5. У чому виявляється психічний розвиток дитини?
6. Як співвідносяться поняття «розвиток», «формування», «становлення», «дозрівання»?
7. Чому внутрішні суперечності є рушійною силою психічного розвитку? Обґрунтувати відповідь.
8. Роль спадковості в психічному розвитку. Навести відповідні приклади.
9. Що таке соціальне середовище та яка його роль у формуванні психіки людини?
10. У чому виявляється нерівномірність психічного розвитку? Навести приклади.
11. Порушення психічного розвитку.

N.B.

Розв'язання проблеми розвитку особистості має велике значення для практики навчання і виховання. У науці, різних напрямках розгляду *поняття* «розвиток» наявні відмінні підходи щодо тлумачення цього феномену.

Як відомо, об'єкт може змінюватися, але не розвиватися. Ріст – це кількісні зміни певного об'єкта. Отже, головна характеристика росту – процес кількісних змін внутрішньої структури і складу елементів. Наприклад, збільшення обсягу знань, навичок, у психічних процесах: ріст запасу слів без зміни функцій мови.

Однак, за цими процесами кількісного росту можуть відбуватися інші явища і процеси, а саме: суттєві зміни в структурі і властивостях явища. Це і є розвиток. Розвиток – безперервний процес, який характеризується кількісними та якісними змінами. Розвиток характеризується появою новоутворень, нових механізмів, нових процесів, нових структур. Наприклад, заміна безумовних рефлексів на умовні, заміна дифузної активності немовляти на цілеспрямовані дії дошкільника, зміна провідних видів діяльності, зміна одного виду мислення іншим.

Хайнц Вернер (1890-1964), Лев Виготський (1896-1934) описали *основні ознаки розвитку*. Найважливіші: а) диференціація, розчленування єдиного елемента (умовний рефлекс на положення під час годування та комплекс пожвавлення); б) поява нових аспектів, нових елементів у самому розвитку (поява знакової функції у немовляти); в) перебудова зв'язків між сторонами об'єкта (зміна впродовж дитинства системної та змістової будови свідомості).

Існує багато типів розвитку. Яке ж місце серед них займає психічний розвиток?

Л. Виготський розрізняв преформований і неформований типи.

Преформований – це такий тип розвитку, у якому зафіксовані, задані, як ті стадії, які організм (явище) буде проходити, так і кінцевий результат. Наприклад, ембріональний розвиток. У психології була спроба представити психічний розвиток за принципом ембріонального розвитку (концепція Стенлі Холла (1844-1924)).

Неформований тип найбільш розповсюджений на нашій планеті. Процес психічного розвитку належить до цього типу. Шлях розвитку за цим типом не передбачений завчасно. Із самого початку, із моменту народження дитини не дано ні ті стадії, через які вона повинна пройти, ні той результат, якого вона повинна досягнути.

Дитячий розвиток – це неформований тип розвитку. Водночас, це особливий процес – процес, який детермінований не знизу, а зверху, формою практичної та теоретичної діяльності, яка існує на цьому рівні розвитку суспільства. Особливість дитячого розвитку полягає в тому, що його кінцеві форми не дані, а задані. Людський розвиток іде за зразком, який є в суспільстві. Людина успадковує лише програму дозрівання свого організму і задатки до розвитку своїх загальних і специфічних здібностей.

Дійсний розвиток полягає в засвоєнні соціального досвіду, культури, способів різних видів діяльності, форм спілкування (відомий вам процес соціалізації). У процесі засвоєння цього досвіду за допомогою дорослих, під час

навчання і виховання в дитини розвивається вища форма психіки – свідомість і самосвідомість.

Ядром теорії психічного розвитку є розкриття його рушійних сил. *Рушійними силами* психічного розвитку є суперечності між протилежними тенденціями розвитку. Вони виявляються спочатку як зовнішні, наприклад, між організмом і середовищем, а потім вони стають внутрішніми.

У діяльності дітей постійно виникають розбіжності між новими пізнавальними цілями, завданнями і наявними в них способами дій, новими ситуаціями й попереднім досвідом, між узагальненнями, які вже склалися у них і новими фактами. Саме ці суперечності детермінують зрушення в психічних проявах, появу якісно нових утворень, виникнення нових механізмів психічної активності, породжують нові потреби, інтереси, спонукають до оволодіння новими видами діяльності.

У розвитку дитини дошкільного віку основними є такі суперечності:

- між новими потребами, запитами і рівнем розвитку її можливостей;
- між вимогами середовища і вимогами, які визнає і приймає дитина;
- між новими завданнями і звичними для дитини способами мислення, поведінки.

Для розуміння онтогенезу психіки важливе значення має розуміння *умов розвитку*. Становлення дитини як особистості здійснюється внаслідок її активної взаємодії із соціальним середовищем. Зовнішні умови розглядаються через поняття середовища. Середовище (у широкому розумінні) охоплює природні географічні умови: клімат, соціальні умови. Історичну епоху, розвиток науки, культури, техніки, виробництва, мистецтва, історії, філософії. Середовище (у вузькому розумінні) – це найближче оточення (сім'я, друзі тощо).

Наявні соціогенні теорії зводять розвиток до набуття дитиною досвіду. Так, Джон Локк (1632-1704) вказував, що дитина – це дошка, на якій можна написати все, що захоче дорослий. Відомі: *теорія соціального научіння й розвитку особистості* (Альберт Бандура (1925-2021)), *теорія оперантного зумовлення* (підкріплення) Берреса Скіннера (1904-1990) (поведінка цілком визначається впливом зовнішнього середовища), *теорія критичних періодів соціалізації*, *теорія впливу батьків на розвиток* американського психолога Роберта Сірса (1908-1989), *теорія научіння* (Іван Павлов (1849-1936), Едуард Толмен (1886-1959), Джон Уотсон (1878 – 1958) та ін.), *когнітивні теорії* (Жан Піаже (1896-1980), *теорія структури соціального оточення* (Роберт Парк (1864-1944), Урі Бронфенбреннер (1917-2005)).

Внутрішні умови, онтогенез людського організму визначається біологічною спадковістю. Генотип визначає анатоμο-фізіологічну структуру організму, його морфологічні ознаки, будову нервової системи, стать, стадії дозрівання, низку індивідуальних, функціональних особливостей організму. Але нервова система несе в собі спадково зумовлені великі потенції утворення нових потреб, форм поведінки. Вони є природною основою активності людини, її можливістю навчатися і виховуватися. Задатки – не готові психічні властивості, а природні ресурси їхнього виникнення й розвитку. Вони реалізуються лише в людських умовах життя індивіда за допомогою засобів, які створені в суспільстві. Окрім

спадковості, задатків варто звернути увагу на вроджені особливості дитини, які сформувалися в процесі внутрішньоутробного розвитку. Гостро стоїть питання про співвідношення біологічного й соціального в розвитку людини. Залежно від поглядів на цю проблему вчені поділяються на прихильників біогенетичної теорії (*біогенетичний принцип у психології* – усе, що людина може досягнути, вона отримала від народження; *нормативний підхід до дослідження дитячого розвитку* – пристосування дитини до власного середовища; *теорія трьох ступенів дитячого розвитку* – інстинкт, дресирування, інтелект (Карл Бюлер (1879-1963)); *концепція конвергенції двох чинників дитячого розвитку* – психічний розвиток – результат конвергенції внутрішніх задатків із зовнішніми умовами життя (Вільям Штерн (1871-1938)).

Лідія Божович (1908-1981) розкрила закономірності впливу біологічних передумов на психічний розвиток:

1. Що яскравіше виражена біологічна передумова, то більший вплив вона здійснює на психічний розвиток за рівних умов з іншими передумовами (умови життя, виховання тощо).

2. У процесі розвитку дитини вплив вроджених передумов стає все більше опосередкованим, а результати – усе більш варіативними.

3. Що складнішим є біологічне утворення, то менший вплив спричиняє біологічна передумова.

4. Самі біологічні передумови, які забезпечують психічний розвиток, не залишаються незмінними – вони розвиваються, цей розвиток залежить від зовнішніх умов.

Внутрішні й зовнішні умови – це протилежності, які забезпечують розвиток. Зовнішні умови необхідні для життєдіяльності організму, але вони реалізуються лише через внутрішні умови (Сергій Рубінштейн (1889-1960)).

Основна помилка деяких науковців полягає в тому, що вони з процесу психічного розвитку вилучають саму дитину, її активність (або все дано дитині від народження, або вона це бере із соціуму). Але дитина з моменту народження соціально активна (вибіркове ставлення організму до впливу середовища). У міру розвитку дитини її активність ускладнюється, змінює форми, дії (тягнеться до іграшки – наслідує дії дорослого (спілкування) – засвоює предметний світ – гра – навчання – праця). Але не все, що оточує дитину є середовищем її розвитку. Впливають на розвиток лише ті зовнішні умови, з якими вона вступає в активний зв'язок, діє. З часом середовище дитини не лише розширюється територіально, але й збагачується його зміст.

Л. Виготським була сформульована низка **законів** психічного розвитку:

1. Дитячий розвиток має *складну організацію в часі*: свій ритм, який не збігається з ритмом часу і свій темп, який змінюється в різні роки життя (рік життя немовляти не відповідає року життя у юності).

2. *Закон метаморфози* (перетворення) у дитячому розвитку: розвиток – це ланцюг якісних змін. Дитина не просто маленький дорослий, який менше знає або менше вміє, а істота, що має якісно відмінну психіку.

3. *Закон нерівномірності дитячого розвитку*: кожна сторона в психіці дитини має свій оптимальний період розвитку (сенситивний – *пізньолат*).

Sensitivus – чутливий). Дитина від півтора до трьох років сензитивна до розвитку мовлення, молодший шкільний вік сензитивний до розвитку пам'яті, підлітковий – до розвитку мислення тощо.

4. *Закон розвитку вищих психічних функцій*. Вищі психічні функції виникають спочатку як форма співпраці з іншими і тільки потім вони стають внутрішніми, індивідуальними функціями самої дитини.

Існують також **закономірності** психічного розвитку:

а) *інтеграція психіки* – у міру розвитку окремі психічні стани стають рисами особистості, психіка стає цільною, постійною;

б) *пластичність і можливість компенсації*, тобто можливість зміни за відповідних впливів, наприклад, завдяки навчанню. Пластичність забезпечує і компенсацію, тобто заміну однієї функції іншою (зір – слухом; проблеми з однолітками – успіхами в спорті, музиці тощо);

в) психічний розвиток забезпечується включенням індивіда в *провідний вид діяльності*. На кожному віковому етапі, якась діяльність є провідною. Провідна діяльність – це такий вид діяльності, який зумовлює важливі зміни в психіці дитини, тобто створює умови для її розвитку.

Психічні функції формуються в процесі функціонування й суттєво залежать від того об'єктивного змісту, на якому вони формуються. У дитини це функціонування пов'язане із засвоєнням: по-перше, змісту людської культури (навчання), по-друге, системи міжлюдських ставлень у суспільстві (виховання).

До показників психічного розвитку дитини належать:

- розвиток пізнавальної сфери дитини (відчуття, сприймання, увага, пам'ять, мислення, уява);
- формування системи особистісних ставлень (емоції, потреби, мотиви, установки, ціннісні орієнтації, спрямованість тощо);
- оволодіння системою різноманітних практичних і розумових дій, які забезпечують можливість продуктивної, творчої діяльності.

Основними типами порушень психічного розвитку є:

1. Психічний та особистісний недорозвиток.
2. Затримання психічного й особистісного розвитку.
3. Пошкоджений психічний та особистісний розвиток.
4. Спотворений психічний та особистісний розвиток.
5. Дисгармонійний психічний та особистісний розвиток.

Розгляд умов, закономірностей та чинників психічного розвитку неможливий без аналізу таких процесів як соціалізація та індивідуалізація.

Соціалізація – особливий процес залучення дитини до суспільного буття, процес і результат засвоєння, активного відтворення індивідом соціального досвіду. Він може відбуватися як стихійно, так і цілеспрямовано (виховання).

Для успішної адаптації дитині необхідно не тільки засвоїти навички соціальної комунікації, мову соціального спілкування в його вербальних і невербальних формах, але й визначити відмінності між світом речей і людей, з'ясувати закономірності взаємодії з предметним і соціальним світом. Розвиток людини як особистості виявляється в становленні його як частини соціуму, носія культури людства, здатного вносити нове в цю культуру. Аналіз характеристик

дитячого розвитку дає змогу стверджувати, що дорослішання – насамперед, засвоєння соціальних норм і смислу на рівні свідомості дитини.

Стрижнем дитячого розвитку багатьма дослідниками є соціальне, його усвідомлення й опанування, як результат – ступінь соціалізації дитини. Це положення передбачає дослідження ролі соціальних чинників у розвитку індивіда і процесів соціалізації та індивідуалізації зростаючої особистості на різних етапах. Варто акцентувати увагу на тих змінах, які відбуваються в соціалізації-індивідуалізації дитини, а також механізмах їхньої взаємодії. Саме у взаємодії і виявляється розвиток, який багатогранно та незмінно відбувається на різних етапах дитинства.

Методичні поради: під час підготовки до занять за цією темою необхідно звернути увагу на теоретичні основи розуміння сутності, умов та джерел психічного розвитку в різних психологічних концепціях; дію основних законів та закономірностей психічного розвитку; взаємозв'язок соціалізації та індивідуалізації в процесі психічного розвитку особистості.

Завдання до семінарського заняття 5

I. Написати невеликий твір-есеї: 1) вказати основні події, які зробили Вас тим, ким Ви є зараз; 2) чи вважаєте Ви, що Ваше життя склалося під впливом стійких і неперервних впливів, чи на нього істотно вплинули непередбачені обставини та події, які спричинили різкі зміни. Коротко опишіть ці впливи (обставини).

Інструкція для виконання завдання.

Есей – невеликий за обсягом твір, що містить думки автора або його ставлення до конкретної проблеми.

Це завдання має аналітичний характер. Не використовуйте копіювання тексту з підручників або інших видань. Прочитайте завдання та висловіть свою думку щодо заданої теми. Суб'єктивне бачення проблеми бажано висловлювати науковою мовою. Адже есей – своєрідний науковий нарис.

Обсяг до 1 сторінки.

Критерії оцінювання есею

Критерій 100%	Вищий стандарт	Відповідає стандартам	Наближений до стандартів	Нижче стандартів
Позиція автора 33%	Виклад позиції дає чітке та зрозуміле висловлювання позиції автора щодо теми 0,66	Виклад дає чітке розуміння позиції автора з заданої теми 0,48	Виклад думок присутній, але не дає розуміння позиції автора 0,33	Виклад позиції автора відсутній 0
Теза 33%	У тезі названа тема есе та викладено основні моменти для обговорення 0,66	У тезі зазначена тема есе 0,48	У тезі викладено всі основні або деякі моменти для обговорення, проте назва теми не згадується 0,33	У тезі не названо тему і відсутній огляд того, що буде обговорюватись 0
Докази та приклади 34%	Усі докази та приклади є конкретними та доречними, які пояснюють, як кожен з	Більшість доказів і прикладів є конкретними і доречними, пояснюють	Щонайменше один із доказів та прикладів є релевантним та показує, як ці докази	Докази та приклади НЕ мають значення та/або не пояснюють позицію автора

	доказів підтверджує позицію автора 0,68	як кожен з доказів підтверджує позицію автора 0,54	підтверджують позицію автора 0,34	0
--	--	---	--------------------------------------	---

Завдання до семінарського заняття б

I. Дефіцит спілкування: наслідки для розвитку особистості дитини.

Інструкція для виконання завдання.

Підготувати повідомлення про вплив дефіциту спілкування на психічний розвиток дитини (обсяг до 1 сторінки).

Конкретизувати, що таке спілкування та його значення для дитини, що таке «дефіцит спілкування» та як відсутність належного рівня спілкування дорослого і дитини впливає на рівень її активності, розвиток як особистості, подальший поступ у розвитку.

Диференціювати наслідки дефіциту спілкування для дітей різного віку

Критерії оцінювання

Критерій 100%	Вищий стандарт	Відповідає стандартам	Наближений до стандартів	Нижче стандартів
Інформація 30%	Вся інформація була чіткою, точною та ретельно підбраною 0,3	Більшість інформації була чіткою, точною та ретельно підбраною 0,24	Більшість інформації була чіткою, точною, але не була ретельно підбраною 0,15	Інформація мала кілька неточностей Або не була чіткою 0
Використання фактів та даних досліджень 40%	Кожна основна думка була добре підтверджена кількома відповідними фактами, статистикою та / або прикладами 0,4	Кожна основна думка була адекватно підтверджена відповідними фактами, статистикою та / або прикладами 0,32	Кожна основна думка була підтверджена кількома відповідними фактами, статистикою та / або прикладами, але актуальність була сумнівною 0,2	Кожна думка не була підтверджена 0
Розуміння теми 30%	Тема та підбрана інформація продумані, осмислені й переконливо представлені 0,3	Тема та підбрана інформація продумані не глибоко, основні положення представлені на достатньому рівні 0,24	Представлено основні моменти теми, без глибокого проникнення в сутність 0,15	Не продемонстровано адекватного розуміння теми 0

ТЕМА 4. РОЗВИТОК ДИТИНИ ЯК СУБ'ЄКТА ДІЯЛЬНОСТІ. СПІЛКУВАННЯ ДИТИНИ З ДОРΟΣЛИМИ І РОВЕСНИКАМИ, ЙОГО РОЗВИВАЛЬНІ ФУНКЦІЇ

Питання для обговорення:

- Діяльність як умова, засіб та чинник психічного розвитку дитини.
- Роль навчання в психічному розвитку.
- Вплив спілкування на психічний розвиток дитини: традиції вітчизняної психології.

Основні поняття теми: діяльність, суб'єкт, провідний вид діяльності, навчання, спілкування, зони розвитку.

Питання для самоконтролю

1. Роль діяльності в психічному розвитку дитини.
2. Яка діяльність називається провідною? Визначити критерії провідного виду діяльності.
3. Діяльність як умова психічного розвитку.
4. Діяльність як засіб психічного розвитку.
5. Діяльність як чинник психічного розвитку.
6. Взаємозв'язок навчання і розвитку.
7. Що таке «зона найближчого розвитку»? Яку роль відіграє навчання в її розширенні?
8. Роль спілкування в дитячому розвитку.
9. Динаміка форм спілкування дітей.
10. Специфіка спілкування дітей із дорослими.
11. Специфіка спілкування дітей з однолітками.

N.B.

Людина належить до двох світів: біологічного і соціального. Як соціальна істота вона активно взаємодіє з іншими. Активність постає як реалізація потреб людини.

З поняттям активності людини тісно пов'язане поняття діяльності. Активність визначає діяльність, мотиви, цілі, бажання здійснювати діяльність. Активність ніби випереджає діяльність у часі: ще до початку діяльності ми можемо щось змінити, покращити. Але активність і супроводжує діяльність: активність буде варіанти виконання діяльності під час її здійснення.

Основною властивістю активності є її приналежність людині. Поза людиною активності немає. Людина усвідомлює, що все необхідне від суспільства вона здобуває завдяки своїй активності та діяльності.

Діяльність – це внутрішня (психічна) та зовнішня (фізична) активність людини, яка регулюється усвідомленою метою, спонукана потребами, що виражені в мотивах.

Основною умовою психічного розвитку дитини є її власна активна діяльність. Дитина не пасивний об'єкт впливу, вона суб'єкт діяльності. Цей факт підтверджується важливим принципом психологічної науки – принципом єдності свідомості та діяльності. Його зміст пов'язаний із розкриттям взаємозалежності між такими психологічними феноменами як свідомість і діяльність: у міру розвитку активності ускладнюються, змінюються форми активності, і навпаки. Психічна активність, яка виявляється в діяльності, необхідна *умова* дозрівання нервової системи дитини.

Психологи спробували визначити значення різних видів діяльності для адекватного психічного розвитку. Завдяки цьому у 70-ті рр. ХХ ст. Олексієм Леонтьєвим (1903-1979) було введено поняття «провідний вид діяльності», який детермінує найважливіші, найсуттєвіші зміни в психічних процесах і психічних

особливостях особистості дитини на певній стадії її розвитку. Перехід на новий рівень розвитку спричиняє втрату визначальної ролі попередньої діяльності в розвитку, але вона не зникає, продовжуючи вплив на психічну активність дитини.

Діяльність як *засіб* розвитку. Під час діяльності відбувається цілісний, гармонійний розвиток особистості, формується її ставлення до навколишнього світу. Найскладнішою є розумна організація та спрямування діяльності. Дорослий через організацію діяльності може впливати на становлення особистості дитини. Крім того, керівництво змістом гри також детермінує зміни в цінностях, смислах, ставленнях, мотивах психічної активності дитини.

Діяльність також є *чинником* психічного розвитку. Доведено залежність психічних процесів від характеру й будови предметної діяльності.

Психічні функції формуються у процесі функціонування і суттєво залежать від того об'єктивного змісту, на якому вони формуються. У дитини це функціонування пов'язане з засвоєнням: по-перше, змісту людської культури (навчання), по-друге, системи міжлюдських ставлень у суспільстві (виховання).

Проблема зв'язку розвитку і навчання характеризується різними підходами. *Перший* тлумачить незалежність процесів дитячого розвитку від процесів навчання. Навчання – зовнішній процес, який «плететься» за розвитком і використовує його досягнення. *Другий* пов'язаний з тезою про те, що навчання і є розвиток. Одночасність і синхронність цих процесів і є основою цього підходу. *Третій* вказує на поєднання двох попередніх теорій, що розкриває не протиставлення навчання і розвитку, ідею взаємного впливу цих двох процесів.

Вихідною тезою розгляду питання зв'язку навчання і розвитку є той факт, що навчання починається задовго до шкільного навчання. Шкільне навчання не починається на порожньому місці, тобто навчання і розвиток пов'язані один з одним із перших днів життя дитини. Спочатку дитина навчається стихійно, вступаючи в контакти з дорослими, наслідуючи дії дорослих, маніпулюючи з предметами, включаючись в ігри, потім у систематичне навчання. Однак у процесі навчання на першому місці повинен бути не об'єм інформації, а її структура: системність, єдність отриманих знань. Засвоюючи способи отримання знань, дитина повинна рухатися поступово від простого до складного. У центрі процесу навчання повинна бути особистість дитини, формування спрямованості особистості (інтереси, мотиви, потреби), становлення психологічної структури діяльності (цілі, мотиви, операції, уміння, навички, етапи діяльності), розвиток механізмів свідомості.

Опанування дитиною будь-якою діяльністю можливе тільки в спілкуванні з дорослими, під час взаємодії з ними, під їхнім керівництвом. Спілкування з дорослими – необхідна умова психічного й особистісного розвитку дитини, її перша соціальна потреба. Особливе значення задоволення цієї потреби має для немовляти, коли дитина потребує турботи дорослих, емоційного контакту з ними. Ця потреба забезпечується в безпосередньо-емоційному спілкуванні з дорослим. Недостатність такого спілкування призводить до «ефекту госпіталізму» (уповільнення емоційного розвитку дитини, що гальмує її загальний розвиток).

Спілкування з дорослими виконує специфічні функції в становленні особистості на кожному віковому етапі. На початкових стадіях вікового розвитку функції, форми і зміст спілкування з дорослими безпосередньо пов'язані з оволодінням дитиною предметним світом. У спілкуванні з дорослими формуються потреби спілкування, емоційне ставлення до навколишнього світу, розвиваються психічні процеси, предметна діяльність, і власна комунікативна діяльність.

У дослідженнях, проведених під керівництвом Маї Лісіної (1929-1983), було виокремлено *чотири форми спілкування*, які опановує дитина впродовж перших шести – семи років життя: ситуативно-особистісна, ситуативно-ділова, позаситуативно-пізнавальна і позаситуативно-особистісна.

Для дітей раннього віку характерні ситуативно-особистісна (стимулює становлення перцептивних дій різних систем і аналізаторів та реакції хапання) і ситуативно-ділова форми (забезпечує перехід від окремих дій до предметної діяльності й розвитку мовлення). Дітям від трьох до п'яти років властива позаситуативно-пізнавальна форма спілкування, яка допомагає їм розширити світогляд, побачити природу і логіку розвитку багатьох явищ, причинно-наслідкові зв'язки між ними. Вищою формою комунікативної діяльності дошкільників є позаситуативно-особистісне спілкування, яке вводить дитину в складний світ людських стосунків, допомагає їй зайняти в ньому адекватне місце. Ним повноцінно здатні послуговуватися 6–7-річні діти, яких уже цікавить соціальний, а не предметний світ (світ людей, а не світ речей).

Отже, потреба в спілкуванні – одна з основних соціальних потреб дитини. Вона рано виникає і поступово розвивається. Основним механізмом розвитку дитини як суб'єкта діяльності і спілкування є наслідування дорослих, яке набуває в різні періоди життя найрізноманітніші форми.

Методичні поради: під час підготовки до занять із цієї теми варто звернути увагу на такі моменти: функції діяльності в психічному розвитку, їх зміст; розуміння ролі соціального середовища в психічному розвитку особистості; взаємодію навчання й розвитку, зони психічного розвитку.

Завдання до семінарського заняття 7

І. Написати есей: Для чого дитині друзі?

Інструкція для виконання завдання.

Есей – невеликий за обсягом твір, що містить думки автора або його ставлення до конкретної проблеми.

Це завдання має аналітичний характер. Не використовуйте копіювання тексту з підручників або інших видань. Прочитайте завдання та висловіть свою думку щодо заданої теми. Суб'єктивне бачення проблеми бажано висловлювати науковою мовою. Адже есей – своєрідний науковий нарис.

Критерії оцінювання есею

Критерій 100%	Вищий стандарт	Відповідає стандартам	Наближений до стандартів	Нижче стандартів
Позиція автора	Виклад позиції дає чітке та зрозуміле	Виклад дає чітке розуміння позиції	Виклад думок присутній, але не дає розуміння	Виклад позиції автора відсутній

33%	висловлювання позиції автора щодо теми 0,66	автора з заданої теми 0,48	позиції автора 0,33	0
Теза 33%	У тезі названа тема есе та викладено основні моменти для обговорення 0,66	У тезі зазначена тема есе 0,48	У тезі викладено всі основні або деякі моменти для обговорення, проте назва теми не згадується 0,33	У тезі не названо тему і відсутній огляд того, що буде обговорюватись 0
Докази та приклади 34%	Усі докази та приклади є конкретними та доречними, які пояснюють, як кожен з доказів підтверджує позицію автора 0,68	Більшість доказів і прикладів є конкретними і доречними, пояснюють як кожен з доказів підтверджує позицію автора 0,54	Щонайменше один із доказів та прикладів є релевантним та показує, як ці докази підтверджують позицію автора 0,34	Докази та приклади НЕ мають значення та/або не пояснюють позицію автора 0

Завдання до семінарського заняття 8

I. Визначити вимоги до вихователя як організатора спілкування дитини з оточенням.

Інструкція для виконання завдання.

Проаналізувати навчальну інформацію з питання ролі спілкування в дитячому розвитку. Виокремити та коротко аргументувати обрані вимоги до вихователя як організатора спілкування дитини з дорослими та однолітками.

Обсяг до 0,5 сторінки.

ТЕМА 5. ПРОБЛЕМА ВІКОВОЇ ПЕРІОДИЗАЦІЇ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ

Питання для обговорення:

- Проблема вибору критеріїв періодизації психічного розвитку.
- Підходи до періодизації психічного розвитку.

Основні поняття теми: вік, періодизація, розвиток, період, стабільні періоди, критичні періоди, стадія, дитячий розвиток, психосексуальний розвиток, епігенетична теорія розвитку, інтелектуальний розвиток, соціальний розвиток.

Питання для самоконтролю

1. У чому сенс періодизації психічного розвитку?
2. Чому існує безліч різних періодизацій психічного розвитку?
3. Основні елементи характеристики віку.
4. Порівняльний аналіз підходів до періодизації психічного розвитку дитини.

N.B.

Важливою категорією вікової психології є поняття «віку» як відносно замкненого періоду розвитку, значення якого визначається його місцем у загальному циклі розвитку і, у якому загальні закони знаходять кожного разу якісно-специфічне виявлення (виникають новоутворення, складається специфічна соціальна ситуація розвитку, сукупність внутрішніх і зовнішніх умов). За Л. Виготським, вік – це епоха, цикл або ступінь розвитку, відносно замкнутий на собі і якісно своєрідний. Перехід з одного вікового періоду до іншого супроводжує поява новоутворень, яких не було на попередній стадії розвитку, зміна самого процесу розвитку.

В історії вікової психології питання періодизації до цього часу залишаються дискусійними. Різні наукові школи та їхні представники визначають вікові межі за різними критеріями, що увиразнюють концептуальні підходи до розуміння особливостей та детермінант психічного розвитку.

Л. Виготський поділив усі спроби періодизації на три групи: за зовнішнім критерієм, але пов'язаним із самим процесом розвитку; за будь-якою однією ознакою дитячого розвитку; за системою суттєвих особливостей самого дитячого розвитку.

I. Періодизації за зовнішнім критерієм, пов'язаним з процесом розвитку:

1. Відповідно до ступенів навчання і виховання дітей (наприклад, періодизація французького психолога Рене Зазо (1910-1991), який сформулював тезу про шість періодів: 0–3, 3–6, 6–9, 9–12, 12–15, 15–18. Він вважав, що завдання психолога полягає в психологічному поясненні вже наявних стадій, а не встановленні нових).

2. Доступна для спостереження, пов'язана із суттєвими особливостями конституції організму (періодизація Павла Блонського (1884-1941) на основі появи та зміни зубів: 0,8 міс – 2,5 роки – беззубе дитинство; 2,5 – 6,5 років – дитинство молочних зубів; 6,5 років і старші – дитинство постійних зубів (до появи «зуба мудрості»). Водночас він вважав, що основними характеристиками віку є вага дитини, її конституція, середовище та поведінка).

II. Періодизації на основі будь-якої ознаки дитячого розвитку:

1. Психосексуальний розвиток. Періодизація запропонована Зигмундом Фройдом (1856-1939): 0–1,5 років – оральна фаза; 1,5-3 роки – анальна фаза; 3-6 років – фалічна фаза; 6-12 років – латентна фаза; 12-18 років – генітальна фаза. Ці фази відповідають безстатевому, нейтральному, двостатевому та статевому дитинству.

2. Інтелектуальний (когнітивний) розвиток. Періодизація Ж. Піаже. Автор запропонував чотири стадії когнітивного розвитку: 0-18 міс. – сенсомоторна стадія; 18 міс-7 років – доопераційна стадія; 7-12 років – стадія конкретних операцій; після 12 років – стадія формальних операцій. Стадії змінюють одна одну у вказаному порядку. Кожна дитина повинна пройти послідовно всі стадії.

3. Рівень морального розвитку. Періодизація Лоренса Кольберга (1927-1987): до семи років – рівень доконвенційної моралі; сім – п'ятнадцять років – рівень конвенційної моралі; після шістнадцяти років – рівень постконвенційної моралі.

III. Періодизації на основі суттєвих особливостей самого розвитку:

1. Епігенетична (*epi... – супровід, причинність*) теорія розвитку особистості Еріка Еріксона (1902-1994). Він вважає, що розвиток складається з трьох взаємопов'язаних, водночас автономних, процесів: соматичного розвитку, розвитку усвідомленого «Я» та соціального розвитку. За Е. Еріксоном, життєвий шлях охоплює вісім стадій, кожна з яких має свої специфічні завдання. Кожна стадія розвитку визначається тією кризовою ситуацією, яка повинна бути розв'язана для подальшого безперешкодного процесу розвитку. На думку Е. Еріксона, розвиток особистості зумовлений результатами подолання кризи (конфлікту), який виникає у вузлових точках процесу розвитку: вік немовляти (довіра / недовіра); ранній вік (автономія / сумніви, сором); вік гри (ініціативність / почуття провини); шкільний вік (досягнення / неповноцінність); підлітковий (ідентичність); молодість (інтимність / ізоляція); зрілість (творчість); старість (інтеграція).

2. Періодизація Л. Виготського ґрунтується на розумінні конкретно-історичної природи дитинства, тобто тривалість та періодизація дитинства визначаються вимогами суспільства до дитинства. У зв'язку з цим в основу періодизації покладено уявлення про соціальну ситуацію розвитку, яка зумовлює динаміку психічного розвитку, нові, якісно своєрідні психологічні утворення (новоутворення), які виникають наприкінці кожного вікового етапу та своєрідність цілісної структури особистості, тенденцій її розвитку.

За Л. Виготським, психічний розвиток охоплює стабільні та критичні періоди: 0-2 міс – криза новонародженості; 2 міс-1 рік – вік немовляти; криза 1 року; 1-3 роки – раннє дитинство; криза 3-х років; 3-7 років – дошкільний вік; криза 7 років; 7-12 років – шкільний вік; криза 13 років; 14-18 років – пубертатний вік.

3. Періодизація Д. Ельконіна є подальшим розвитком основних ідей закладених Л. Виготським. Д. Ельконін пов'язував послідовність періодів дитячого розвитку зі змістом провідних видів діяльності: а) періоди, у яких відбувається засвоєння завдань, мотивів і норм взаємин між людьми (безпосередньо-емоційне спілкування, сюжетно-рольова гра, інтимно-особистісне спілкування з однолітками), б) періоди, у яких відбувається засвоєння суспільно-вироблених способів дій із предметами (предметно-маніпулятивна, навчальна та навчально-професійна діяльність).

Д. Ельконін запропонував розглядати кожен віковий період на основі таких критеріїв: соціальна ситуація розвитку; провідний вид діяльності; основні новоутворення (як вони переростають соціальну ситуацію і призводять до кризи); криза (трьох, одинадцяти років – кризи взаємин, одного, семи років – кризи світогляду).

4. Періодизація Давида Фельдштейна (1929-2015) ґрунтується на психологічних закономірностях соціального розвитку особистості в онтогенезі: розвиток особистості – єдиний процес соціалізації; соціальний розвиток – складний багатофакторно зумовлений процес; у розвитку виділяють проміжні рубежі («Я в суспільстві») та вузлові («Я і суспільство»). Проміжні пов'язані з 1, 6 і 15 роками життя, а вузлові – з 3, 10 та 17 роками.

Загалом кожен віковий період у вітчизняній психології характеризують за такими параметрами:

- умови життя й вимоги, які дорослі ставлять перед дитиною на цьому етапі;
- сутність ставлення дитини до оточення (соціальна позиція);
- рівень розвитку психологічних структур (пам'ять, увага, мислення, сприймання, уява тощо);
- особливості діяльності;
- сукупність фізіологічних особливостей;
- способи засвоєння знань.

У єдиному процесі розвитку потрібно розрізнити дві взаємопов'язані лінії: типологічну (визначається головно успадкованими програмами дозрівання організму); індивідуальну (визначається навчанням і вихованням). *Типологічна лінія* полягає в тому, що дитина у своєму розвитку закономірно проходить через низку періодів та етапів від немовляти до дорослості. У кожен із цих періодів дитина є найбільш чутливою (сензитивною) до становлення і засвоєння певного виду діяльності, до розвитку тих чи інших здібностей. Перехід від одного періоду до іншого полягає у якісних змінах. Так, Л. Божович писала, що кожен із вікових періодів відрізняється один від одного якісно своєрідною структурою своїх особливостей. А перехід від одного до іншого є не еволюційним процесом, а діалектичним переходом до нової якості. *Індивідуальна лінія* розвитку полягає в тому, що під впливом різних зовнішніх і внутрішніх чинників відбувається становлення індивідуальності. Отже, врахування в процесі навчання і виховання особливостей психічного розвитку передбачає також розуміння вікових (типологічних) та індивідуальних характеристик особистості.

Методичні поради: під час підготовки до занять за цією темою необхідно актуалізувати знання про закономірності психічного розвитку та особливості змін у психічній активності в онтогенезі; звернути увагу на проблему виокремлення періодів психічного розвитку як умовної характеристики віку.

Завдання на семінарському занятті 9-10

I. Розробити схему аналізу вікових особливостей розвитку.

Інструкція для виконання.

Етап перший: обговорення:

1. Що ви вважаєте значущим для характеристики дитини будь-якого віку?
2. Якби вам потрібно було схарактеризувати дитину, на чому б акцентували?
3. Які психологічні критерії потрібно покласти в основу психологічної характеристики дитини будь-якого віку?

Етап другий: робота в підгрупах.

1. Оформити результати осмислення у вигляді таблиці. Вона надалі бути основою для висвітлення характеристики вікових періодів дитинства, які стануть предметом вивчення.

ТЕМА 6. ПСИХІЧНИЙ РОЗВИТОК НОВОНАРОДЖЕНОГО

Питання для обговорення:

- Вплив пренатального періоду на психічний розвиток у постнатальний період.
- Психологічна характеристика новонародженого.

Основні поняття теми: криза новонародженості, сенсорна діяльність, зорове зосередження, слухове зосередження, умовні рефлекси, комплекс пожвавлення.

Питання для самоконтролю

1. Фази та зміст розвитку в пренатальному періоді.
2. Передумови психічного розвитку дитини після народження.
3. Анатомо-фізіологічні зміни в онтогенезі новонародженого.
4. Сутність кризи новонародженого.
5. Особливості психічного життя новонародженого.
6. Дорослий як джерело пізнавальної та емоційної стимуляції.
7. Комплекс пожвавлення.
8. Сінквейн: новонароджений

N.B.

Пренатальний період розвитку. Акт народження означає перехід у постнатальний період. Однак розвиток починається задовго до народження.

В організмі матері створені найбільш оптимальні умови для розвитку дитини. Плід захищений від змін температури, довкілля, вологості, травм, шкідливих мікроорганізмів.

Увесь пренатальний період розвитку можна поділити на дві стадії:

1) ембріональна (до 3 місяців) – ембріон за цей час проходить низку метаморфоз, повторює в скороченому вигляді основні стадії філогенезу;

2) фетальна – плідний період (від 3 до 9 місяців) – плід набуває рис людської дитини за будовою тіла, голови, нервової системи. Головний мозок розвивається швидко. Кора головного мозку з'являється на восьмому тижні утробного розвитку. До моменту народження мозок морфологічно повністю сформований, але функціонально він ще недосконалий.

З половини вагітності плід починає власну активність. Він відчуває вплив зовнішнього середовища (недостатність кисню, фізичне положення тощо). Спеціальні дослідження встановили, що в плода є тактильна чутливість, температурна, больова, вестибулярна, звукова, смакова і нюхова. Стверджують, що плід відчуває емоції (?).

З огляду на особливості пренатальної стадії розвитку, зміни, які відбуваються в цей час, важливим є тактовне ставлення до майбутньої матері, турбота про неї і дитину, увага, а також, зважаючи на зазначені характеристики плода як найбільше позитивних емоцій.

Фаза новонародженості. Його тривалість різними періодизаціями визначається по-різному. Так, у педагогічній періодизації на цей період припадає час від народження до 10 днів, у медичній – це набуття дитиною ваги, з якою вона народилася, адже це свідчить, що фізіологічні системи життєдіяльності функціонують добре. Психологи вважають, що фаза новонародженості триває від народження до 2,5-3 місяців.

Фазу новонародженості називають критичною. Відбуваються радикальні зміни переходу з материнської утробы до життя в навколишньому середовищі. Це призводить до необхідності пристосовуватися до життя в більш суворих умовах – комбінація температур, різкість повітряного простору. Дитині необхідно навчитися дихати повітрям, самостійно їсти й перетравлювати їжу. Основна суперечність віку полягає в тому, що через свою беспорядність дитина повинна психологічно, біологічно, фізіологічно пристосуватися до нових умов існування. Дитина фізично відокремилася від матері, але психологічно окремо жити не може.

Морфологічно нервова система сформована вже в пренатальному періоді розвитку, однак функціонально вона починає працювати з моменту народження. Однак нервові клітини ще мають мало відростків, мієлінізація не завершена.

Людська дитина більш беспорядна. Вона наділена порівняно обмеженим фондом безумовних рефлексів (захисний, смоктальний, ковтальний, чхання, автоматична хода (переступання), рефлекс схоплювання). Пороги відчуттів дуже низькі, швидко переходять у больові відчуття.

У новонародженого є емоції. Імітація падіння викликає страх, буває міміка гніву. Високий ступінь збудження – надлишок енергії.

Відсутність вроджених форм поведінки є не слабкістю, а силою дитини, оскільки вона наділена практично необмеженими можливостями оволодіння (засвоєння) нового досвіду, нових форм поведінки, притаманних людині.

Перша активність новонародженого – безумовно-рефлекторна і пов'язана з прийомом їжі, тобто вона виникає на тлі харчової домінанти.

Систему реакцій на середовище можна поділити на:

- дифузні, хаотичні реакції;
- спеціалізовані вроджені реакції (виникають тоді, коли гальмуються рухові реакції – під час скачання і смоктання – фізіологи вважали, що це шкідливі звички, тепер ставлення інше).

Рот – перший орган пізнання. Через рот дитина набуває нових вражень. Перший пізнавальний ланцюг «рука – рот».

Провідний вид діяльності в новонародженого – сенсорна, оскільки необхідною умовою нормального дозрівання мозку є активне функціонування аналізаторів. Які ж аналізаторні системи розвинуті в новонародженого? Це:

- тактильна (залучена в роботу травлення і самозахисту);
- смакова і нюхова;
- на положення тіла під час годування;
- температурна (за температури 18 С дитина починає мерзнути, однак, розвинена здатність пристосовуватися);
- слухова (звук людського голосу);

- зорова (починає працювати пізніше за інші, зорове зосередження з'являється на восьмому тижні).

Перший орієнтувальний рефлекс виникає на положення тіла під час годування утворюється на основі безумовно-рефлекторного і є результатом спілкування з дорослим. Умовні рефлекси з'являються не стільки на біологічні, скільки на соціальні чинники.

Закономірності вироблення умовних рефлексів:

1. Виробляються тривалий час (150 повторів, на другому місяці – 10 повторів);

2. На стадії утворення вони всі розгорнуті (спочатку дифузні, потім відбувається поступово диференціація).

Досягненням дитини є слухове зосередження (четвертий тиждень життя) і зорове зосередження (восьмий тиждень життя). За словами Л. Виготського можливість самостійно зосереджуватися на подразниках визначає першу самостійну поведінку дитини. У неї починається «індивідуальне психічне життя». Із зазначеними досягненнями пов'язане і головне новоутворення новонародженого – «комплекс пожвавлення», що виявляється в емоційній, руховій та мовній реакції на появу людини, що доглядає за дитиною (2-2,5–3 місяці). Комплекс пожвавлення – емоційно-позитивна реакція, яка супроводжується рухами і звуками. Комплекс пожвавлення – перший акт поведінки, акт виокремлення дорослого. Це і перший акт спілкування. Комплекс пожвавлення – не просто реакція, це – спроба впливати на дорослого (М. Щелованов, М. Лісіна, С. Мещерякова).

Фаза новонародженості закінчується з появою в дитини:

- а) здатності зосереджувати увагу;
- б) появою вибіркової емоційності (на близьких людей);
- в) появою перших засобів спілкування (посмішка, гуління, рухи ручками і ніжками).

Методичні поради: під час підготовки до занять варто проаналізувати ті сутнісні характеристики та показники психічного розвитку, які характеризують фазу новонародженості; способи діагностики психічних змін у новонародженого.

Завдання до семінарського заняття 11

І. Заповнити таблицю вікових особливостей розвитку для новонародженого.

Інструкція для виконання завдання.

Відповідно до результатів опрацювання попередньої теми, внести в таблицю основні показники, що характеризують вікові особливості новонародженого.

Критерії оцінювання

Бал оцінювання залежить від повноти розкриття нормотипових характеристик психічного розвитку новонародженого у визначених критеріях.

Завдання на семінарському занятті 12

I. Сутність кризи новонародженого

Інструкція для виконання завдання.

1. Розкрити особливості кризовості проявів новонародженого: чому це криза? А може ні?
2. Які зміни супроводжують появу дитини, її перехід з утроби матері в зовнішній світ?
3. У чому ви вбачаєте суперечності, що характеризують кризу?

ТЕМА 7. СУТНІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ НЕМОВЛЯТИ

Питання для обговорення:

- Психологічна характеристика немовляти.
- Основні лінії змін у психічному розвитку немовляти.
- Роль дорослого в житті немовляти.

Основні поняття теми: немовля, безпосередньо-емоційне спілкування, акт хапання, повзання, ходіння, сприймання, маніпулятивна діяльність, наочно-дійове мислення, предметно-емоційні жести, мотивуюче уявлення.

Питання для самоконтролю

1. Особливості соціальної ситуації розвитку немовляти.
2. Розвиток рухів і дій та їхня роль у психічному розвитку немовляти.
3. Передумови засвоєння мовлення немовляти.
4. Характеристика провідних видів діяльності немовляти.
5. Особливості когнітивної сфери немовляти.
6. Причини виникнення та особливості прояву кризи першого року життя.
7. Сіквейн: немовля.

N.B.

Період немовляти триває від 2,5–3 до 12 місяців.

Соціальна ситуація нерозривної єдності дитини й дорослого містить у собі суперечність: дитина максимально потребує дорослого і не має специфічних засобів впливу на нього. Ця суперечність існує впродовж усього періоду немовляти. Розв'язання її призводить до руйнування соціальної ситуації розвитку, яка її породила.

Соціальна ситуація життя дитини призводить до виникнення нового типу діяльності – безпосередньо-емоційного спілкування матері і дитини. Специфічна особливість цього виду діяльності полягає в тому, що її предметом є інша людина.

Період немовляти складається з двох субперіодів (перший – до 5–6 місяців, другий – від 5–6 до 12 місяців).

Перший характеризується інтенсивним розвитком сенсорних систем, зокрема зоровий та слуховий аналізатор. Слух розвивається за лінією

диференціації слухових подразників (висота, тембр, забарвлення голосу, локалізація подразників (напрямок), музика). Зміни зорового аналізатора стосуються такого: покращується конвергенція (бачення двома очима), збільшується відстань, на якій дитина впізнає предмет, зір починає узгоджувати свою роботу з діями руки (а це вже пізнання). Виникають орієнтувальні реакції: слідкування, зосередження, колові рухи. У чотири місяці виникає реакція на новизну (за М. Денисовою). Розвивається тактильна чутливість, яка має важливе значення для виникнення акту хапання і дослідження предмета.

Також розвивається сприймання. До кінця першого року життя дитина навчається розрізняти основні кольори (4), досліджувати об'ємні фігури, плоскі фігури, але ще не має константності сприймання (тато одягнув інший одяг – може не впізнати).

Другий субперіод. Розвивається моторика. *Рука стає органом пізнання.* Цілеспрямовано використовується з 4–5 місяців (хапання). З актом хапання пов'язане виникнення предметного сприймання. Дитина починає сидіти, а отже, покращується сприймання навколишнього світу, відтак повзати, ходити (розширюються сфери практичного засвоєння світу, до речі самостійного). Ситуація повного психологічного злиття з дорослим руйнується, зростає незалежність. Дитина стає активною. Потреби опредмечуються. Предмети активізують потреби дитини. Виникають перші афективні реакції на предмет. Виникає ділове спілкування щодо предмета. Дорослий показує, що можна зробити з предметом, виникає наслідування дій із предметами. *Дії, які відповідають призначенню предмета називаються предметними.* Ми живемо у світі постійних речей, за якими закріплені конкретні функції. Отже, у маніпулятивній діяльності зароджується потреба оволодіти властивостями предметів, виникає потреба в мовному спілкуванні. Перші слова мають ситуативний характер – це вираження емоційного стану, потреб. Зрозуміти їх можна лише в ситуації. Дитина живе в афективних станах, виразити своє бажання ще не може.

Низка новоутворень дітей першого року життя має перехідний характер (ходіння, предметні дії). У предметних діях розвивається сприймання, воно стає предметним. Виникає поведінка за уявленням. Дитина стає здатною діяти не лише під впливом безпосередньо сприйнятих вражень, але й під впливом образів і уявлень пам'яті. Виникає «мотивуюче уявлення» – афективно заряджене уявлення, які спонукають протидіяти впливам дорослих (криза першого року життя). Л. Божович указувала, що важливими новоутвореннями в розвитку свідомості є виникнення поділу навколишнього світу і поведінка за уявленням.

Зацікавленість предметами і розвиток хапання сприяє появі маніпулятивних і предметних дій. Зокрема, в маніпулюванні ускладнюються дії з предметами (перекладання, удари, стукання), відтак одиночні маніпулятивні дії поєднуються – виникає ланцюг дій. Розвивається моторна пам'ять, пам'ять на рухи. Іграшки повинні мати багато властивостей – більше можливостей для орієнтації.

У предметній діяльності зароджується наочно-дійове мислення. Тут важливі такі моменти:

а) важливо, щоби дитина встановлювала взаємозв'язок між частинами предмета (пірамідка – кільця і стержень);

б) у діях функціонують обидві руки;

в) пізнаються функціональні дії з призначення предмета (м'яч – котити, піраміду – складати, ляльку – колисати тощо). Функціональні властивості визначають дії з предметами. Знання у вигляді уявлення випереджає дію. Виникають результативні довільні дії. Вони усвідомлені. Це перше усвідомлення.

Розвиток наочно-дійового мислення йде разом із розвитком мовлення. Вік немовляти – підготовчий етап розвитку мовлення (розвиток артикуляції – гуління, лепетання, розвиток фонематичного слуху, увага до мовлення дорослого). Наприкінці першого року життя виникає потреба зіставлення назв із предметами. Мовлення супроводжується жестами, мімікою, інтонаційними відтінками. Словниковий запас незначний (8–12 до 15 слів, іноді – 40).

До кінця першого року життя рухова активність значно збагачується, з'являються *предметно-емоційні жести* («дай», «на»).

Емоції збагачуються, стають більш складними. Після 6 місяців – радість на появу іншої людини; 8 місяців – ігри в жмурки; 10 місяців – радість на схвалення, похвалу; кінець першого року життя – збентеження, виникає співчуття. Однак емоційні стани в немовлят дуже динамічні, нестійкі.

У разі дефіциту емоцій розвиток затримується, іноді деформується (емоційна депривація). Також деформація сфери емоцій і спілкування може призвести до «госпіталізму», що підкреслює важливу роль цих аспектів розвитку дитини.

Методичні поради: під час підготовки до занять за цією темою звернути увагу на роль дорослого в створенні розвивального середовища для дитини-немовляти; способи діагностики показників психічного розвитку немовляти; особливості поведінки дорослого в період кризи першого року.

Завдання до семінарського заняття 13

I. Заповнити таблицю вікових особливостей розвитку для немовляти.

Інструкція для виконання.

Внести в таблицю основні показники, що характеризують вікові особливості немовляти (продовжити заповнення таблиці).

Критерії оцінювання

Бал оцінювання залежить від повноти розкриття нормотипових характеристик психічного розвитку немовляти у визначених критеріях.

II. Проаналізувати Програму розвитку дітей «Оберіг»

Інструкція для виконання завдання.

1. Ознайомитися зі змістом Програми за покликанням:
<https://f.osvita.city/file/61/programaoberig.pdf>

2. Проаналізувати завдання розвитку дітей раннього віку та рекомендації батьками. Дати їм педагогічну оцінку.

Завдання до семінарського заняття 14

I. Порівняти та пояснити вислови: «Провідний чинник розвитку дитини – потреба в спілкуванні» (М. Лісіна), «Провідний чинник психічного розвитку дитини – потреба у враженнях» (Л. Божович).

Інструкція для виконання завдання.

1. Прочитати вислови.
2. Подумати, що кожна авторка мала на увазі? Яка основна ідея кожного вислову?
3. Знайти подібне і відмінне. Написати про це.

Критерії оцінювання

Критерій 100%	Вищий стандарт	Відповідає стандартам	Наближений до стандартів	Нижче стандартів
Визначення важливої інформації 33%	Названо всі головні пункти теми 0,66	Названо всі основні пункти теми 0,48	Названо всі основні пункти, крім одного 0,33	Немає точно визнач важливу інформацію 0
Визначення думок, ідей 33%	Точно віднайдено провідні думки у публікації та дано їх обґрунтування 0,66	Точно віднайдено основні думки та дано їх обґрунтоване пояснення 0,48	Точно віднайдено у завданні основні думки, але використано слабке пояснення 0,33	Важко вдається знайти думки в тексті 0
Узагальнення 34%	Використано лише 2-3 речення, щоб чітко описати закономірності та умови, про які йдеться у завданні 0,68	Використано кілька речень, щоб точно описати закономірності та умови, про які йдеться у завданні 0,54	Точно резюмовано текст, але має місце певне нерозуміння психологічних закономірностей та умов 0,34	Є значні труднощі щодо узагальнення закономірностей та умов психічного розвитку 0

II. Сутність кризи 1-го року життя

Інструкція для виконання завдання.

1. Розкрити симптоми кризи, її причини.
2. Продумати тактику поведінки дорослих.

Критерії оцінювання

Критерій 100%	Вищий стандарт	Відповідає стандартам	Наближений до стандартів	Нижче стандартів
Поняття 25%	Пояснення свідчить про повне розуміння психологічних понять, що використовуються для розв'язання задачі 0,25	Пояснення свідчить про суттєве розуміння психологічних понять, що використовуються для розв'язання задачі 0,19	Пояснення свідчить про деяке розуміння психологічних понять, необхідних для розв'язання задачі 0,15	Пояснення свідчить про дуже обмежене розуміння основних концепцій, необхідних для розв'язання задачі 0
Обґрунтування 25%	Використано складне психологічне обґрунтування 0,25	Використано ефективне психологічне обґрунтування 0,19	Використано деякі докази для психологічного обґрунтування 0,15	Використано мало доказів психологічного обґрунтування 0
Пояснення 25%	Пояснення – детальне та чітке	Пояснення – чітке	Пояснення дещо складно зрозуміти, але воно містить	Пояснення складно зрозуміти і в ньому відсутні кілька

	0,25	0,19	важливі компоненти 0,1	компонентів АБО вони відсутні загалом 0
Стратегія 25%	Використано ефективну та дієву стратегію для розв'язання проблеми (проблем) 0,25	Використано ефективну стратегію для розв'язання проблеми (проблем) 0,18	Використана стратегія є частково ефективною та не достатньо послідовною 0,1	Використано не достатньо ефективну стратегію для розв'язання проблем 0

ТЕМА 8. ОСОБЛИВОСТІ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ ДИТИНИ РАНЬОГО ВІКУ

Питання для обговорення:

- Психологічна характеристика дитини раннього віку.
- Основні лінії змін у психічному розвитку дитини раннього віку.
- Передумови формування особистості дитини.

Основні поняття теми: сензитивний, предметна діяльність, предметні дії, мовлення, уява, наочно-дійове мислення, особистість, «Я сам!», система Я, криза трьох років.

Питання для самоконтролю

1. Особливості соціальної ситуації розвитку дитини раннього віку.
2. Предметна діяльність як провідний вид діяльності дітей раннього віку.
3. Ранній вік – сензитивний період розвитку мовлення дитини.
4. Розвиток спілкування з дорослими та однолітками.
5. Новоутворення в пізнавальній сфері дитини раннього віку.
6. Особливості перших уявлень дитини про себе.
7. Ім'я та його значення в ранньому дитинстві.
8. Криза трьох років: прояви, симптоми.
9. Найважливіші досягнення раннього дитинства.
10. Сіквейн: дитина раннього віку.

N.B.

Наприкінці першого року життя соціальна ситуація повного злиття дитини з дорослим не влаштовує дитину. У взаємодії з'являються двоє: дитина і дорослий. У цьому віці дитина набуває деякої самостійності: з'являються перші слова, дитина починає ходити, розвиваються дії з предметами. Однак діапазон можливостей дитини ще обмежений.

По-перше, мовлення має автономний характер: слова ситуативні, багатозначні, полісемантичні. У самому мовленні міститься суперечність: по-перше, мовлення – засіб спілкування, звернений до іншого, але воно, як правило, позбавлене постійних значень, по-друге, у кожній дії, яку здійснює дитина з будь-

яким предметом, ніби присутній дорослий. Насамперед він присутній через конструювання предметів, з якими дитина маніпулює.

У цьому віці виникають три системи ставлень: світ людей, світ речей, ставлення до самого себе.

Новоутворення, які виникають до кінця першого року життя, спричиняють побудову нової соціальної ситуації розвитку. Це ситуація спільної з дорослим діяльності. Зміст цієї діяльності – засвоєння суспільно вироблених способів використання предметів, які відкрилися дитині, а потім стали її світом. Соціальна ситуація в ранньому віці така: «дитина – предмет – дорослий». У цьому віці дитина повністю захоплена предметом.

Соціальна ситуація спільної діяльності дитини і дорослого містить суперечність: у ситуації взаємодії спосіб дії з предметом належить дорослому, а дитина водночас повинна виконувати індивідуальну дію. Ця невідповідність розв'язується в новому типі діяльності. Це *предметна діяльність*, спрямована на засвоєння вироблених суспільством способів дій із предметами. Спілкування в цьому віці стає формою організації предметної діяльності. Також воно є засобом здійснення предметної діяльності. Попри те, що спілкування перестає бути провідним видом діяльності, воно інтенсивно розвивається і впливає на психічний розвиток дитини.

До кінця раннього віку дитина використовує свої предметні дії для налагодження контактів із дорослими, за допомогою предметної дії дитина намагається викликати дорослого на спілкування. У цій ситуації виникає спілкування як діяльність, предметом якої для дитини стає дорослий. Виокремлюється лінія взаємин з однолітками. Вона доповнює взаємини з дорослими. Спілкування з ровесниками важливий аспект розвитку переддошкільника, однак їх взаємини характеризуються як «ігри поряд, але не разом».

Предметна діяльність спонукає дитину до мовленнєвого спілкування, тому в ранньому віці відбувається інтенсивний розвиток мовлення. Дитина майже за 2–3 роки оволодіває рідною мовою, а у двомовному середовищі і двома.

Основні тенденції в розвитку мовлення дитини раннього віку:

1. Пасивне мовлення випереджає активне. Запас пасивного мовлення впливає на збагачення активного словника.

2. Виникнення мовленнєвого «відкриття» – кожен предмет має свою назву – «Що це?», «Хто це?»

3. Використання однослівних, потім – багатослівних речень.

4. «Відкриття» того, що слова в реченні між собою пов'язані (граматична будова мови).

5. Відбувається перехід від багатозначності слів до перших функціональних узагальнень («кхо» – усе пухнасте).

6. Фонематичний слух випереджає розвиток артикуляції (дитина спочатку навчається правильно слухати мовлення, а потім – правильно говорити).

7. Розвиваються функції мовлення: відбувається перехід від індикативної (вказівної) до номінативної (позначувальної) функції мовлення.

8. Мовлення – результат соціалізації дитини.

Розвиток психічних процесів. За словами Л. Виготського, усі психічні функції в цьому віці розвиваються «навколо сприймання, через сприймання і з допомогою сприймання».

Сприймання перетворюється у факт орієнтації в речах на відміну від попереднього етапу – акту реагування на предмети. Акт орієнтації – дивитися і бачити. Акт реагування – дивитися і хапати.

Розвиваються перцептивні дії (виявлення, виокремлення ознак, співвіднесення з певною категорією, називання). Око теж стає знаряддям пізнання. Сприймання стає константним, більш осмисленим, однак назви властивостей предметів є обмеженими.

Розвиток пам'яті. Розвиваються всі види пам'яті (образна, словесна тощо). Але пам'ять має мимовільний характер. Характеризується легкістю запам'ятовування і легкістю забування. Пам'ять виділяється зі сприймання. Спочатку діти згадують за асоціацією, потім у зв'язку зі словом. Формується минуле. До трьох років з'являються елементи довільного запам'ятовування.

Мислення залишається наочно-дійовим. Розвивається на основі розвитку предметної діяльності:

1. Дитина розв'язує завдання на рівні практичних дій із предметами.
2. Наслідування, засвоєння соціального досвіду. Йде навчіння.

У другій половині 2-го року життя з'являється репродуктивна мимовільна *уява*. Вона пов'язана зі сприйманням. Уява має емоційний характер. Наявна значна довіра до образів своєї уяви (не можна лякати дитину!!!).

Загалом поведінка дитини раннього віку афективна, нестійка, імпульсивна. Вольових проявів не має. Предмети панують над дитиною. Вона легко заражається емоціями інших. Виникає співпереживання, яке до кінця третього року життя переростає в співчуття – розуміння емоційного переживання іншого. *Емоції* ускладнюються. Ширшим стає коло предметів, які викликають емоції (однолітки, факти поведінки дорослих). Емоції стають багатшими за змістом. Виникає почуття сорому, образи. Діти реагують на словесну оцінку. Зароджуються вищі моральні, естетичні та інтелектуальні почуття.

У ранньому віці відбувається перехід дитини від істоти, що вже стала суб'єктом (тобто зробила перші кроки на шляху становлення особистості), до істоти, що усвідомлює себе як суб'єкта, тобто виникнення системного новоутворення, яке пов'язують із появою займенника «Я». Пізнавальна діяльність звернена не лише на зовнішній світ, але й на самого себе.

Процес самопізнання починається з пізнання себе як суб'єкта дії. Однак самопізнання навіть на третьому році життя і надалі залишається для самої дитини (суб'єктивно) пізнанням себе як зовнішнього «предмета». З'являється феномен «Я сам». Утвердження «Я» – потреба в реалізації є провідною на цьому етапі. Отже, процес формування особистості дитини раннього віку завершується виникненням центрального особистісного утворення у вигляді «системи Я». У цю систему входить не лише деяке знання про себе, але і ставлення до себе. Після виникнення «системи Я» в психіці дитини одним із визначальних новоутворень є самооцінка і пов'язане з нею прагнення відповідати вимогам дорослих, бути

«гарним». Усе подальше формування особистості тісно пов'язане з розвитком самосвідомості, що має на кожному віковому етапі свої специфічні особливості.

Поява феномену «Я сам» призводить до розпаду попередньої соціальної ситуації розвитку, що виявляється в *кризі трьох років*. Традиційно виокремлюють такі її симптоми, як *негативізм* (відмова підкорятися певним вимогам), *впертість* (реакція на власне рішення), *непокірність* (має генералізований і безособовий характер), *свавілля* (прагнення до емансипації), *знецінення дорослих*, *протест-бунт* (суперечки з батьками), у сім'ях, де є одна дитина може виявлятися її *прагнення до деспотизму*. Криза трьох років – це криза соціальних взаємин, а будь-яка криза взаємин є кризою виокремлення свого «Я». Тенденція до самостійної діяльності вказує, що дорослі більше не закриті для дитини предметом і способом дій із ним. Світ дитячого життя зі світу, обмеженого предметами, перетворюється у світ дорослих людей.

Низка психологічних спостережень показала, що певна кількість дітей не виявляє негативних проявів у цьому віці або швидко і легко їх долає, а їхній особистісний розвиток проходить нормотипово. Ці дані спонукають звернутися до позитивної симптоматики кризи трьох років. Вчені виокремлюють об'єктивну кризу – перелом у психічному розвитку і суб'єктивну картину поведінки. Об'єктивна криза – обов'язковий та закономірний етап розвитку особистості в онтогенезі, що виявляється в особистісних новоутвореннях. Зовнішньо вона буде мати позитивну симптоматику, що свідчить про перебудову особистості дитини. *Гордість за досягнення* – особистісне новоутворення періоду кризи трьох років. Цей поведінковий комплекс розгортається в трьох площинах ставлень – до предметного світу, до інших людей і до самого себе.

Важливим чинником розвитку дитини є спілкування з дорослими.

Методичні поради: під час підготовки до занять за цією темою звернути увагу на чинники та джерела психічного розвитку дитини раннього віку; систему діагностики показників психічного розвитку в ранньому віці; особливості поведінки дорослого в період кризи трьох років.

Завдання до семінарського заняття 15

I. Заповнити таблицю вікових особливостей розвитку для дитини раннього віку.

Інструкція для виконання.

Внести в таблицю основні показники, що характеризують вікові особливості дитини раннього віку (продовжити заповнення таблиці).

Критерії оцінювання

Бал оцінювання залежить від повноти розкриття нормотипових характеристик психічного розвитку дитини раннього віку у визначених критеріях.

II. Запропонувати тактику поведінки дорослого в період кризи 3-х років

Інструкція для виконання.

1. На основі аналізу симптомів кризи визначити вимоги до організації взаємодії з дитиною.

2. Можна до кожного симптому підібрати адекватні способи (прийоми) поведінки дорослого.

3. Продумати, чи можна уникнути загостреного прояву симптомів кризи 3-х років, що повинен зробити дорослий, щоб попередити гіпертрофований прояв симптомів.

Завдання до семінарського заняття 16

I. Розробити рекомендації вихователям з питань адаптації дитини до умов закладу дошкільної освіти

Інструкція для виконання.

1. Виконане завдання можна представити як перелік рекомендацій або пам'ятку.

2. Продумати всебічно проблемні аспекти та способи їх подолання (попередження).

3. Бути готовими аргументувати запропоновані рекомендації.

Критерії оцінювання

Критерій 100%	Вищий стандарт	Відповідає стандартам	Наближений до стандартів	Нижче стандартів
Поняття 25%	Пояснення свідчить про повне розуміння психологічних понять, що використовуються для розв'язання задачі 0,25	Пояснення свідчить про суттєве розуміння психологічних понять, що використовуються для розв'язання задачі 0,19	Пояснення свідчить про деяке розуміння психологічних понять, необхідних для розв'язання задачі 0,15	Пояснення свідчить про дуже обмежене розуміння основних концепцій, необхідних для розв'язання задачі 0
Аргументація 25%	Використано складну психологічну аргументацію 0,25	Використано ефективну психологічну аргументацію 0,19	Використано деякі докази для психологічної аргументації 0,15	Використано мало доказів психологічної аргументації 0
Пояснення 25%	Пояснення – детальне та чітке 0,25	Пояснення – чітке 0,19	Пояснення дещо складно зрозуміти, але воно містить важливі компоненти 0,1	Пояснення складно зрозуміти і в ньому відсутні кілька компонентів АБО вони відсутні загалом 0
Стратегія 25%	Використано ефективну та дієву стратегію для розв'язання проблеми (проблем) 0,25	Використано ефективну стратегію для розв'язання проблеми (проблем) 0,18	Використана стратегія є частково ефективною та не достатньо послідовною 0,1	Використано не достатньо ефективну стратегію для розв'язання проблем 0

II. Розробити рекомендації батькам з питань адаптації дитини до умов закладу дошкільної освіти

Інструкція для виконання.

1. Виконане завдання можна представити як перелік рекомендацій або пам'ятку.

2. Продумати всебічно проблемні аспекти та способи їх подолання (попередження).

3. Бути готовими аргументувати запропоновані рекомендації.

Критерії оцінювання

Критерій 100%	Вищий стандарт	Відповідає стандартам	Наближений до стандартів	Нижче стандартів
Поняття 25%	Пояснення свідчить про повне розуміння психологічних понять, що використовуються для розв'язання задачі 0,25	Пояснення свідчить про суттєве розуміння психологічних понять, що використовуються для розв'язання задачі 0,19	Пояснення свідчить про деяке розуміння психологічних понять, необхідних для розв'язання задачі 0,15	Пояснення свідчить про дуже обмежене розуміння основних концепцій, необхідних для розв'язання задачі 0
Аргументація 25%	Використано складну психологічну аргументацію 0,25	Використано ефективну психологічну аргументацію 0,19	Використано деякі докази для психологічної аргументації 0,15	Використано мало доказів психологічної аргументації 0
Пояснення 25%	Пояснення – детальне та чітке 0,25	Пояснення – чітке 0,19	Пояснення дещо складно зрозуміти, але воно містить важливі компоненти 0,1	Пояснення складно зрозуміти і в ньому відсутні кілька компонентів АБО вони відсутні загалом 0
Стратегія 25%	Використано ефективну та дієву стратегію для розв'язання проблеми (проблем) 0,25	Використано ефективну стратегію для розв'язання проблеми (проблем) 0,18	Використана стратегія є частково ефективною та не достатньо послідовною 0,1	Використано не достатньо ефективну стратегію для розв'язання проблем 0

ТЕМА 9. ПСИХОЛОГІЯ ДОШКІЛЬНИКА

Питання для обговорення:

- Психологічна характеристика дошкільника.
- Основні лінії змін у психічному розвитку дитини дошкільного віку.
- Новоутворення дошкільника.

Основні поняття теми: гра, сюжетно-рольова гра, дитячий світогляд, підпорядкування мотивів, довільність поведінки, особистісна свідомість, криза шести–семи років.

Питання для самоконтролю

1. Особливості соціальної ситуації розвитку дитини-дошкільника.
2. Гра як провідний вид діяльності дітей дошкільного віку.
3. Особливості взаємодії з дорослими та однолітками.
4. Зміни в пізнавальній сфері дитини дошкільного віку.
5. Особливості розвитку самосвідомості дошкільника.
6. Криза шести–семи років: прояви, симптоми.
7. Найважливіші досягнення дошкільного дитинства.

8. Сіквейн: дитина дошкільного віку.

N.B.

Дошкільне дитинство – це період від 3-х до 6–7-ми років.

Чим же характеризується соціальна ситуація розвитку в дошкільному віці? Відокремлення дитини від дорослого створює передумови для створення нової соціальної ситуації розвитку. У стосунках із дорослими спільна діяльність змінюється на самостійне виконання вказівок, прохань дорослих. Дошкільник встановлює взаємини зі світом дорослих людей, це сфера, у яку дитина намагається увійти. Крім того, вона здатна самостійно знаходити собі заняття і, зазвичай, доводити його до завершення. Значно оновлюються взаємини з однолітками, змінюється і кількісна, й якісна характеристика цих взаємин. Дитина тяжіє до колегіальності, до спільності. Тепер характеризуючи взаємини дітей, говорять, як про «ігри поряд».

Суперечність соціальної ситуації розвитку в дошкільному віці полягає в тому, що дитина є членом суспільства, поза суспільством вона жити не може, основна її потреба – жити разом з оточенням, але це здійснити в сучасних історичних умовах неможливо: життя дитини проходить в умовах опосередкованого, а непрямого зв'язку зі світом. Як же здійснюється цей зв'язок? Великий розрив між реальним рівнем та ідеальною формою, з якою дитина взаємодіє, тому єдина діяльність, яка дає змогу змодельовати ці стосунки, включитися в уже змодельовані взаємини і діяти всередині цієї моделі, – це сюжетно-рольова гра.

Гра (сюжетно-рольова, режисерська, ігри з правилами) – провідний вид діяльності дітей дошкільного віку. Гра сприяє усвідомленню дитиною соціально прийнятих форм поведінки. У грі норми стають власними, а не нав'язаними. Дитина сама визначає, як потрібно себе поводити в тій чи іншій ситуації, а не чекає за це схвалення оточення. У дошкільному віці дитина спрямована на світ дорослих (на відміну від попереднього вікового періоду).

Дошкільний вік сензитивний для формування моральних норм. У цьому віці дорослі цілеспрямовано навчають дітей правилам поведінки, які пов'язані з навичками обслуговування, дотримання режиму дня, поводження з іграшками. Як це відбувається:

1. Спочатку дитина фіксує порушення правил однолітками.
2. Дитина фіксує незвичайні правила поведінки. Запитує про них у дорослих.

У дошкільному віці змінюється ступінь усвідомленості правил взаємин між людьми. Дитина орієнтується на те, що правило має певне значення. Моральна поведінка – спосіб підтримання позитивних взаємин із дорослими. Діти починають засвоювати первинні етичні оцінки, еталони. Уміння оцінити свою поведінку – складова частина виникнення моральної поведінки. На відміну від раннього віку в дошкільників формується самооцінка, що базується на врахуванні своїх дій, оцінок інших. Формуються мотиви поведінки, які надають їй особистісного смислу.

Основні психологічні *новоутворення дошкільного віку.*

1. Виникнення першого схематичного дитячого світогляду. Дитина придумує теоретичну концепцію, коли будує картину світу.

2. Виникнення первинних етичних інстанцій.

3. Виникнення підпорядкування мотивів.

4. Виникнення довільної поведінки.

5. Виникнення особистої свідомості – усвідомлення свого органічного місця в системі взаємин із дорослими. Виникає усвідомлення можливостей своїх дій, дитина починає розуміти, що вона не усе може (початок формування самооцінки). Говорячи про самосвідомість, часто вказують на усвідомлення своїх особистих якостей (гарний, добрий, злий). У цьому випадку йдеться про усвідомлення свого місця в системі суспільних відносин. У 3 роки виникає зовнішній прояв – «Я сам», у 6 років – особистісна самосвідомість. Зовнішнє перетворюється у внутрішнє.

Провідними чинниками розвитку дитини є спілкування з дорослими і ровесниками; гра як специфічний вид діяльності для цього віку.

Водночас ілюзорна участь у суспільно значущому житті (у грі) перестає задовольняти дитину. Виникає потреба вийти за межі свого дитячого образу життя, зайняти нове, доступне місце і здійснювати реальну, серйозну, суспільно значущу діяльність. На основі виникнення особистої свідомості виникає криза шести–семи років. Основна симптоматика кризи: 1) втрата безпосередності; 2) неприродність, манерна поведінка, клоунада; 3) симптом «гіркої цукерки» (приховує, якщо їй погано). Усе це спричиняє замкнутість, некерованість, а отже, психологи констатують, що у дитини починається нове внутрішнє життя.

Для кризи 6–7-ми років характерна депривація двох потреб – у знаннях і в певних соціальних взаєминах. Отже, на думку дослідників, перехід до шкільного навчання зніме проблему кризи.

Методичні поради: під час підготовки до занять за цією темою звернути увагу на змістові характеристики психічного розвитку дитини дошкільника, основні лінії змін у дошкільному віці; способи діагностики основних показників психічного розвитку дошкільників; особливості взаємодії дорослого та дитини-дошкільника в період кризи 6–7-ми років.

Завдання до семінарського заняття 17

I. Заповнити таблицю вікових особливостей розвитку для молодшого, середнього та старшого дошкільного віку.

Інструкція для виконання завдання.

Дошкільний вік представлений трьома субперіодами. Подумайте, проаналізуйте, чим відрізняються діти молодшого, середнього та старшого дошкільного віку.

У таблиці запропонуйте диференційований підхід до розгляду основних критеріїв виокремлення кожного субперіоду дошкільного віку.

Критерії оцінювання

Бал оцінювання залежить від повноти розкриття нормотипових характеристик психічного розвитку дітей молодшого, середнього та старшого дошкільного віку у визначених критеріях.

Завдання до семінарського заняття 18

I. Скласти план-проспект бесіди про психологічні особливості дитини-дошкільника з її батьками.

Інструкція для виконання завдання.

1. План-проспект є розширеним, деталізованим планом з коротким викладом змісту бесіди.

2. Виконане завдання представити за такою структурою (варіант оформлення):

План-проспект бесіди з батьками дошкільника

Тема: Психологія дитини та завдання її розвитку

Проблема (обираєте самотійно актуальну для конкретної дитини проблему, тобто те, про що ви хотіли би говорити батьками): _____

Мета (вказати мету бесіди з батьками): _____

Основні тематичні напрямки які особливості розвитку дитини передбачено розглянути (основні тези (3-4), короткий зміст інформації (4-5 речень): _____

Підсумок (запропонувати закінчення бесіди, конкретно вказати як її закінчити): _____

Критерії оцінювання

Критерій 100%	Вищий стандарт	Відповідає стандартам	Наближений до стандартів	Нижче стандартів
Мета 25%	Мета чітко визначена і сформульована 0,5	Мета визначена, але дещо незрозуміло сформульована 0,4	Мета частково визначена та дещо незрозуміло сформульована 0,25	Мета є помилковою або неактуальною 0
Зміст 40%	Бесіда чітко структурована, представлено основні тематичні напрямки відповідно до проблеми. 0,8	Проведення бесіди представлено логічно, визначено тематичні напрямки. 0,6	Тематичні напрямки бесіди перераховано, але їх не розкрито 0,4	Опис бесіди представлено не точно, не зрозумілі основні тематичні напрямки 0
Висновки 35%	Використано ефективну та дієву стратегію для підсумків 0,7	Використано ефективну стратегію для підсумків 0,5	Використаний варіант підсумку є частково ефективним 0,35	Використаний варіант підсумку не достатньо ефективний 0

ТЕМА 10. ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ГРИ, ЇЇ РОЗВИВАЛЬНІ ФУНКЦІЇ

Питання для обговорення:

- Гра як провідний вид діяльності дошкільника.
- Структура рольової гри.
- Динаміка ігрової діяльності дошкільника.

Основні поняття теми: гра, види ігор, зміст гри, сюжет гри, роль, ігрові дії, іграшка, предмети-замінники, керівництво ігровою діяльністю, конфлікти в грі, підпорядкування мотивів.

Питання для самоконтролю

1. Сюжетно-рольова гра – провідний вид діяльності дошкільника.
2. Передумови виникнення ігрової діяльності дитини.
3. Структурні компоненти рольової гри.
4. Порівняльна характеристика ігрової діяльності в молодшому, середньому та старшому дошкільному віці.
5. Рівні розвитку ігрової діяльності.
6. Роль гри в психічному розвитку дошкільника. Механізм впливу гри на психічний розвиток.
7. Гра як форма соціалізації дитини.
8. Взаємодія дітей у процесі гри.
9. Відмінність між рольовими та реальними стосунками в грі.
10. Роль іграшки в психічному розвитку дитини.
11. Сутність та значення дидактичних ігор.
12. Сіквейн: гра.

N.B.

Феномен гри протягом усієї історії людства привертав до себе увагу видатних мислителів, філософів, соціологів, психологів, педагогів. Кожному етапу історії життя людства притаманне своє бачення своєрідного впливу ігрової діяльності та становлення й формування людини як особистості. Теорія гри має свою давню історію.

Зарубіжні філософи, психологи, педагоги надавали грі та ігровій діяльності провідного значення. Учені підкреслювали розвивальне та виховне значення гри, вказували на її можливості в пізнанні людиною самої себе, своїх здібностей, показували вплив ігрової взаємодії на розвиток творчої особистості.

Одним із перших запропонував теорію гри Карл Грос (1861-1946). У його витлумаченні гра слугує школою підготовки організму до життєвих іспитів. Свою теорію гри як катарсис (душевне очищення) К. Грос доповнив під впливом ідей З. Фрейда. Приводом до гри, яка очищає душу, є внутрішнє пробудження організму завдяки внутрішнім силам та внутрішній енергії дитини. Є три способи пояснення гри – зазначав К. Грос – це теорія відпочинку, теорія надлишку сил і теорія вправи або самовиховання.

Вітчизняні психологи й педагоги також приділяли значну увагу грі й підкреслювали її роль у процесі виховання дитини як особистості. Зокрема, про значення гри в житті особистості писав Д. Ельконін. Він визначав гру як діяльність, у якій відтворюють соціальні взаємини між людьми поза умовами безпосередньої утилітарної діяльності, та визначив чотири рівні розвитку дитячих ігор. Кожен із них характеризується специфічним змістом, співвідношенням ігрових дій та ролей, структурою ігрових дій.

У 3–5 років формуються перший та другий рівні.

I рівень

1) зміст гри – дії з предметами, спрямовані на співучасника. Характерні ігрові дії – годування без врахування послідовності і «меню»;

2) ігрові ролі не визначають дій, а навпаки. Діти себе не називають іменами ролей, ролі теж не позначають словом. Під час розподілу ролей відповідні рольові дії не узгоджуються, між ними відсутні взаємозв'язки;

3) ігрові дії одноманітні, складаються із послідовності стереотипних повторюваних операцій;

4) ігрові дії не утворюють логічної послідовності.

II рівень

1) зміст і головне в грі – дії з предметами;

2) діти прагнуть до відповідності ігрової дії реальній;

3) діти називають ролі. Виконання ролі полягає в реалізації відповідних ігрових дій;

4) логіка ігрових дій визначається життєвою послідовністю. Ланцюжок дій збільшується: приготування їжі – накривання столу – годування – відпочинок;

5) порушення в послідовності ігрових дій дітьми не приймається, але вони це нічим не мотивують.

У 5–7 років виявляються третій та четвертий рівні.

III рівень

1) основний зміст – виконання ігрової ролі, відповідних їй дій. З'являються ігрові дії, у яких відбивається характер відносин з іншими ролями гравців; наприклад, «вихователь» ЗДО звертається до «кухаря»: «Приготуйте їжу»;

2) ролі розподілені до початку гри і визначають поведінку гравця;

3) логіка ігрових дій визначається роллю. Дії урізноманітнюються. З'являються звертання до партнерів відповідно до співвідношення ролей;

4) порушення послідовності ігрових дій спричиняє протест дитини: «Так не буває». Ігрова роль визначає правила поведінки гравця. Порушення правил гри найчастіше помічають партнери, а дитина намагається виправити «помилку».

IV рівень

1) основний зміст – виконання ігрових дій, пов'язане зі ставленням до інших людей, ролі яких виконують гравці: наприклад, дають вказівки «йдіть до столу, тільки помийте руки»; оцінюють «тримай руку як треба», схвалюють;

2) роль гравця зберігається впродовж гри. Ролі різних гравців взаємопов'язані. Мовлення дитини в грі визначається її роллю;

3) чітка послідовність ігрових дій відтворює реальну логіку подій життя людини. Дії різноманітні, за чіткими правилами, які дитина обґрунтовує посиленням на реальні наслідки їхнього порушення: «не можна морозиво перед обідом їсти, бо зникне апетит»;

4) порушення логіки ігрових дій та правил дітьми відхиляється, що мотивується підкресленням їхньої раціональності.

Д. Ельконін дійшов висновку, що в дітей на першому етапі в іграх прослідковується лише вивчення предметної діяльності, другий етап увиразнює систему взаємин між людьми, третій – передбачає підпорядкування гравця правилам суспільної поведінки та суспільних взаємин між людьми.

Учений для визначення змісту поняття про рольові ігри використовував не уявлення про ролі, а уявлення про соціальні відносини, як результат рольова гра визначається не через аналіз ролей, а на основі визначення соціальних відносин, у які вступають гравці, виконуючи ті чи інші ролі.

Л. Виготський виокремив парадокси гри:

1. Дитина діє за лінією якнайменшого опору (дістає задоволення), але навчається діяти за лінією найбільшого опору. Гра – школа волі.

2. Зазвичай дитина відчуває й переживає підкорення правилу в ситуації відмови від того, чого їй хочеться, а в грі підкорення правилу є шляхом до максимального задоволення. Гра дає дитині нову форму бажання, тобто співвідносить бажання з роллю в грі та її правилами. У грі можливі вищі досягнення дитини, які надалі стануть її реальним рівнем, її мораллю.

Природа створила дитячі ігри для всебічної підготовки до життя, вона пов'язана з усіма іншими видами діяльності людини. Гра є специфічною дитячою формою пізнання, праці, спілкування, спорту, мистецтва тощо. Очевидно, що розуміння сутності гри для дітей дошкільного віку й можливість побудови теорії педагогічного управління ігровими процесами пов'язане з необхідністю цілісного погляду на гру як на складну систему, що інтегрує в собі три взаємозв'язані структури: гру – стан, гру – спілкування, гру – діяльність.

О. Леонт'єв зазначав, що причина перетворення гри в провідну діяльність дошкільника полягає в тому, що предметний світ, усвідомлюваний дитиною, усе збільшується для неї. До цього світу належать не лише предмети, які становлять найближче оточення дитини, предмети, з якими можна діяти і діє сама дитина, але це також і предмети дії дорослих, з якими дитина ще не в змозі фактично діяти, які для неї фізично недоступні. На допомогу приходять гра, у якій дитина може робити все те, що їй ще недоступно в реальному житті: самостійно керувати автомобілем, робити покупки та багато інших «самостійно».

У роботі «Психологія і педагогіка гри дошкільника» Георгій Щедровицький (1929-1994), аналізуючи підходи багатьох дослідників проблеми гри, дав такі основні визначення гри:

- а) особливе ставлення дитини до навколишнього світу,
- б) особлива діяльність дитини, яка змінюється і розгортається як її суб'єктивна діяльність,
- в) соціально заданий, нав'язаний дитині і завойований нею вид діяльності,
- г) особливий зміст засвоєння,
- д) діяльність, у процесі якої відбувається засвоєння найрізноманітніших змістів і розвиток психіки дитини,
- е) соціально-педагогічна форма організації всього дитячого життя.

Діяльність, у якій діти беруть на себе ролі дорослих людей і в узагальненій формі в спеціально створених ігрових умовах відтворюють дії дорослих і стосунки між ними, Д. Ельконін називає рольовою.

Переїнявши спосіб (розчленування складних цілей на одиниці), запропонований Л. Виготським, Д. Ельконін *основною одиницею* розгорнутої форми ігрової діяльності називає *роль* і органічно пов'язані з нею дії. У ролях втілюється сюжет і зміст гри.

Сюжет гри – це та сфера дійсності, яку діти відображають у своїх іграх (молодші дошкільники, як правило, побутові сюжети: «сім'я», середні – поряд із побутовими часто вдаються до виробничих сюжетів: «лікарня», «школа», у старших дошкільників виникають ігри ще й із суспільно-політичними сюжетами: «війна», «космос».

Зміст гри (за Д. Ельконіним) – це те, що відтворюється дитиною, як центральний, характерний момент діяльності і стосунків між дорослими. Головний зміст рольових ігор у молодшому дошкільному віці полягає в максимально розгорнутому відтворенні дій із предметами (миють посуд, печуть пасочки), у середньому – відтворення стосунків між дорослими, у старшому – головним стає виконання правил, що впливають із взятої на себе ролі.

Значення рольової гри для психічного розвитку дошкільника полягає у формуванні здатності до довільної діяльності, до саморегуляції. У грі розвивається пам'ять, сприймання, мислення, уява. Виконання правил гри, змісту своєї ролі сприяє розвиткові здатності до вольового напруження. Але дитина підкоряється не прямо, а через роль – *виникає підпорядкування мотивів*. У грі виникають змагальні мотиви, бажання бути першим, а також ігрові мотиви. Дошкільник оволодіває здатністю до символічних замінів, до довільної поведінки. Гра ніби створює «зону найближчого розвитку» дитини. Л. Виготський писав, що *в грі дитина завжди вище свого середнього віку, вище своєї повсякденної поведінки, вона у грі ніби на голову вище від самої себе. Гра в концентрованому вигляді містить у собі, як у фокусі збільшувального скла, усі тенденції розвитку, дитина в грі ніби пробує зробити стрибок над рівнем своєї звичної поведінки*.

Ігрову діяльність можна назвати діяльністю синтетичною, тому що вона охоплює й царину розуму, і сферу почуттів дитини. Гра є потребою дитини, втіленням її особистих, інтелектуальних зусиль. Гра для дітей – життя, у якому процес самовиховання активний та результативний.

У грі вільно та природно проявляється головна, тобто ігрова діяльність дитини, через яку вона усвідомлює та вивчає довкілля. У грі вона дістає широкі можливості для виявлення особистісної творчості, особистої активності, демонстрації своїх потенційних можливостей.

Дитина бере на себе ігрову роль і з її допомогою отримує можливість повніше усвідомити власне «Я» під час взаємодії з іншими людьми, обміну символами, де визнається здатність приймати роль іншої людини як партнера у спілкуванні. У цих різних ролях «образ-Я» розуміється як ставлення до себе.

Методичні поради: під час підготовки до занять за цією темою зацентрувати на ролі різних видів ігор у психічному розвитку дитини, новоутвореннях, які виникають під впливом включення дошкільників у сюжетно-рольові ігри, структурних компонентах рольової гри та ролі дорослого в керівництві ігровою діяльністю дітей.

Завдання до семінарського заняття 19

1. Написати есей: Чи всі ігри для дітей однаково корисні?

Інструкція для виконання завдання. Обсяг до 0,5 – 1 сторінки.

Критерії оцінювання есею

Критерій 100%	Вищий стандарт	Відповідає стандартам	Наближений до стандартів	Нижче стандартів
Позиція автора 33%	Виклад позиції дає чітке та зрозуміле висловлювання позиції автора щодо теми 0,66	Виклад дає чітке розуміння позиції автора з заданої теми 0,48	Виклад думок присутній, але не дає розуміння позиції автора 0,33	Виклад позиції автора відсутній 0
Теза 33%	У тезі названа тема есе та викладено основні моменти для обговорення 0,66	У тезі зазначена тема есе 0,48	У тезі викладено всі основні або деякі моменти для обговорення, проте назва теми не згадується 0,33	У тезі не названо тему і відсутній огляд того, що буде обговорюватись 0
Докази та приклади 34%	Усі докази та приклади є конкретними та доречними, які пояснюють, як кожен з доказів підтверджує позицію автора 0,68	Більшість доказів і прикладів є конкретними і доречними, пояснюють як кожен з доказів підтверджує позицію автора 0,54	Щонайменше один із доказів та прикладів є релевантним та показує, як ці докази підтверджують позицію автора 0,34	Докази та приклади НЕ мають значення та/або не пояснюють позицію автора 0

II. Описати ігри, у які Ви бавилися в дитинстві, ігри ваших батьків, ігри сучасних дітей

Інструкція для виконання завдання.

Звернути увагу на таке:

- назва гри;
- до якого виду належить, сутність гри;
- що розвиває.

Завдання до семінарського заняття 20

I. Зміни в ігровій діяльності дітей

Інструкція для виконання завдання.

1. Проаналізувати динаміку ігрової діяльності впродовж дошкільного дитинства.
2. Заповнити таблицю.

Зміни в ігровій діяльності дошкільників

Вік	Сюжет гри	Ігрові дії	Взаємини в ігровій діяльності
Молодший дошкільний			
Середній дошкільний			
Старший дошкільний			

II. Підготуватися до дискусії. Проаналізувати та аргументувати відповідь:

1. Поясніть, чому гра є провідною діяльністю дітей дошкільного віку.
2. Яку діяльність називають ігровою? Опишіть психологічні особливості ігрової діяльності.
3. Схарактеризуйте сюжетно-рольову гру, її структурні компоненти. Наведіть приклади сюжету, змісту гри та ролей.
4. Що є основним мотивом гри у дошкільному віці? Поясніть.
5. Поясніть твердження: гра – особлива форма життя дитини у суспільстві, соціальна за своїм походженням і за змістом.
6. Чому гра – непродуктивна діяльність? Обґрунтуйте відповідь.
7. Опишіть особливості розвитку гри у дошкільному віці.
8. Що у своїх іграх відображають молодші і старші дошкільники? Наведіть приклади.
9. Дайте повну характеристику рольових ігор молодших дошкільників. Наведіть приклади.
10. Дайте повну характеристику рольових ігор середніх дошкільників. Наведіть приклади.
11. Дайте повну характеристику рольових ігор старших дошкільників. Наведіть приклади.
12. Доведіть необхідність керівництва іграми дітей.
13. Опишіть реальні та рольові взаємини дітей в іграх.
14. Які сторони психіки дошкільнят розвиваються в іграх?
15. Поясніть твердження: для дітей дошкільного віку ігри мають виняткове значення, гра для них – навчання, гра для них – праця, гра для них – серйозна форма виховання.
16. Розкрийте зміст висловлювання: Гра – дзеркало суспільства (Ю. Фучик)
17. Пояснити висловлювання: Гра є формою творчого відображення дитиною дійсності (Г. Люблінська)
18. Розкрити, що є передумовою ігрової діяльності дитини.
19. Діти різних вікових груп у гру з одним і тим самим сюжетом вносять різний зміст. Що є змістом сюжетно-рольової гри в старшому дошкільному віці? Поясніть.
20. Які новоутворення закладаються у грі і отримують свій розвиток?
21. Для чого дитині іграшки? Яка роль іграшки в психічному розвитку дитини-дошкільника?
22. При розподілі ролей у присутності однолітків спостерігається таке: частина дітей пропонує головну роль іншому; частина заявляє своє право на головну роль. Дайте психологічне пояснення цьому явищу.

23. Пояснити висловлювання: Гра дозволяє відтворити в активній предметно-діяльній формі набагато ширші сфери дійсності, що далеко виходять за межі особистого досвіду дитини (О. Запорожець).
24. Пояснити, чому три види ігор належать до провідного виду діяльності дітей дошкільного віку.
25. Як у сюжетно-рольовій грі проявляється підпорядкування мотивів? Навести приклад.
26. Чи забезпечує гра соціальну активність дошкільників?

ТЕМА 11. РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ ВИДІВ ДІЯЛЬНОСТІ ДОШКІЛЬНИКА

Питання для обговорення:

- Сутнісні характеристики продуктивних видів діяльності.
- Психологічна характеристика зображувальної діяльності.
- Психологічна характеристика конструктивної діяльності.

Основні поняття теми: продуктивні види діяльності, моделювання, зображувальна діяльність, малювання, ліплення, аплікація, конструювання.

Питання для самоконтролю

1. Пояснити, чому продуктивні види діяльності мають моделювальний характер.
2. Психологічні особливості зображувальної діяльності.
3. Роль кольору в дитячих малюнках.
4. Чи існує взаємозв'язок між якістю малюнка та інтелектуальним розвитком дитини?
5. Основні стадії розвитку дитячого малюнку.
6. Вплив конструктивної діяльності на психічний розвиток дитини.
7. Характеристика типів конструктивної діяльності.

N.B.

Гра не єдиний вид діяльності дітей дошкільного віку. Не менш важливе значення науковці надають продуктивним видам діяльності.

Основні характеристики продуктивної діяльності:

- має моделювальний характер;
- наближається до створення реального продукту, у якому уявлення про предмет, явище, ситуацію набуває матеріального втілення.

Продуктивні види діяльності охоплюють *зображувальну* (малювання, ліплення, аплікацію) і *конструктивну*.

У чому полягає роль зображувальної діяльності в загальному психічному розвитку дитини?

Найважливішою психологічною особливістю зображувальної діяльності є її творчий, продуктивний характер, використання не лише наявних предметів, а і створення певного продукту через реалізацію задуму, що виник у дитини.

Зазвичай діти малюють те, що вважають важливим. Якість зображення залежить від дослідження предмету. Дитина втілює у своєму малюнку різні форми досвіду, отриманого під час дій із предметами, їхнього зорового сприймання, графічної діяльності, навчання дорослих.

Колір у малюнках діти використовують довільно або відповідно до кольору об'єкта. Вивчення провідної кольорової гами в малюнках дає можливість охарактеризувати емоційний стан дитини, її настрій та потреби.

Особливостями дитячого малюнку є схематизм, «прозорість» предмета, недосконале зображення динаміки предметів.

Розвиток дитячого малюнка охоплює такі стадії:

- 1) позбавлені сенсу штрихи;
- 2) безформність зображень (початок третього року життя);
- 3) схематичність зображення (четвертий – п'ятий рік життя);
- 4) правдоподібність зображень;
- 5) точність зображень.

Зображувальна діяльність дитини залежить від її навчання, у результаті якого вдосконалюються графічні образи, які поступово все більше відповідають реальному предмету. Але можуть виникнути і графічні штампи.

Зміст малюнків зумовлений: статевою сенситивністю дитини, ціннісною орієнтацією культурної групи і сім'ї, подіями життя дорослих, які спілкуються з дитиною, ступенем орієнтованості дитини на реальну або уявну дійсність. Може виявлятися й індивідуальна прив'язаність дитини до певного предмету.

На думку Олександра Запорожця (1905-1981), зображувальна діяльність подібно грі, дає змогу більш глибоко усвідомити ті сюжети, які цікавлять дитину. Проте ще більш важливо, як указує він же, що в міру оволодіння образотворчою діяльністю в дитини створюється внутрішній ідеальний план (планування, передбачення результату). У дошкільному віці внутрішній план діяльності ще не цілком внутрішній, він потребує матеріальної опори, і малюнок – одна з таких опор.

Дослідники вказують, що творча діяльність може допомогти дитині знайти себе, самоідентифікуватися. Цінність художнього виховання полягає в тому, що воно забезпечує набуття знань та формує навички, а також створює, як підкреслював Л. Виготський, «тло життя, тло життєдіяльності ... воно розширює, поглиблює і прочищає емоційне життя дитини, що вперше пробуджується і налаштовується на серйозний лад». Він же вказував, що малюнок – це своєрідна дитяча мова.

Ще одна функція дитячого малюнка – експресивна. У ньому дитина виражає своє ставлення до дійсності.

Конструктивна діяльність – важливий у психічному розвитку вид продуктивної діяльності. Вона пред'являє специфічні вимоги до дитини, яка повинна знати способи дій, прийоми обстеження і побудови конструкцій (знання конструктивних особливостей будівельного матеріалу, способів і послідовності

побудови). У конструктивній діяльності розвиваються психічні процеси дитини-дошкільника, її діяльність і спілкування, особистісні якості.

Типи конструктивної діяльності представлені в таблиці 1.

Усі типи конструювання взаємопов'язані. Кожен із них розвиває в дитини специфічні здібності. Зупинимося на особливостях конструктивної діяльності дошкільників.

Молодші дошкільники: бажання конструювати виникає в грі, немає врахування всіх умов для створення побудови, часто не досягають результату, перебудовують, може спостерігатися втрата зацікавленості.

Таблиця 1

Типи конструктивної діяльності

За зразком			За умовою	За задумом
Зразок створюється на очах у дітей	Готовий зразок	Зразок-малюнок	Висуваються: а) вихователем; б) умовами гри Дитина повинна врахувати ці умови, може виявляти ініціативу і творчість за збереження умови. Для реалізації потрібне узагальнене уявлення про типи побудов та узагальнене уміння їх створювати	Здійснюється в ігровій діяльності Має практичне значення Діти вчаться планувати і спільно обговорювати майбутню побудову, підкоряться реалізації конкретного задуму, реконструювати
	розчленований			
Обстеження предмета: <ul style="list-style-type: none"> • виділення основних частин; • аналіз взаєморозташування частин 				

Старші дошкільники: виявляють прагнення до створення спільних побудов, тематика побудов складна, обов'язковою є попереднє обговорення побудови, спостерігається прагнення досягати результат.

Методичні поради: під час підготовки до заняття акцентувати увагу на психологічних характеристиках продуктивних видів діяльності, їхньому значенні в житті дитини, необхідності детального аналізу дорослими продуктів діяльності дошкільників.

Завдання до семінарського заняття 21

1. Скласти інтелектуальну карту: Продуктивні види діяльності дошкільників

Інструкція для виконання завдання.

1. Ознайомитися з інформацією про створення інтелектуальної карти.

Інтелектуальна карта – це схема / діаграма, призначена для візуалізації інформації під час її обробки людиною.

Інтелект-карта містить зв'язки (сміслові, асоціативні, причиново-наслідкові тощо) між поняттями, частинами, складовими проблемами або предметної сфери, яка розглядається.

Інструкція зі створення інтелектуальної карти:

1. Об'єкт уваги (узагальнююче поняття) зосереджений у центральному образі. У вас це буде «продуктивні види діяльності дошкільників».

2. Основні об'єкти (теми), пов'язані з узагальнювальним поняттям стрілочками, які розходяться від центрального образу.

3. Другорядні ідеї також розташовані на схемі і зв'язані з ключовими словами з допомогою розширених стрілок.

4. За необхідності, на схемах використовуються стрілки, які позначають поступові зміни (алгоритм дій) в стані об'єкта, що розглядається.

Сервіси для створення інтелект-карти онлайн:

➤ MindMeister. Сервіс безкоштовний, але є PRO-пакети, які дають великий спектр різних послуг. Ваші дані будуть перебувати на хмарі, і ви можете не турбуватися, що важлива інформація зникне або загубиться.

➤ Cacoo простий і зручний онлайн сервіс.

➤ Bubbl.us – сервіс для побудови карт знань (ментальних карт, інтелект-карт). Простий і доступний інтерфейс, можливість спільної роботи, хороший дизайн готових карт. Сервіс англійською мовою.

➤ Сервіс для створення ментальних карт Mindomo дає змогу створювати дуже барвисті карти, що містять фотографії, малюнки, звук, відео.

Фахівці водночас рекомендують створювати інтелект-карти самостійно, малюючи зображення від руки.

2. Розробити інтелектуальну карту: Продуктивні види діяльності дітей дошкільного віку.

II. Проаналізувати малюнки дітей за задумом (чим зумовлений зміст дитячих малюнків?).

Інструкція до виконання:

Оберіть для аналізу декілька малюнків дітей. Продумайте критерії, за якими можна вивчити подібне та відмінне в них.

ТЕМА 12. ОСОБЛИВОСТІ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДОШКІЛЬНИКІВ

Питання для обговорення:

- Пізнавальні інтереси та їхня роль у засвоєнні дійсності.
- Формування елементів навчальної діяльності дошкільників.
- Форми навчальної діяльності дошкільників.

Основні поняття теми: пізнавальна діяльність, пізнавальна активність, пізнавальні мотиви, пізнавальні інтереси навчальна діяльність, дидактична гра, рівні розвитку навчальної діяльності.

Питання для самоконтролю

1. Психологічна характеристика пізнавальної активності дитини-дошкільника.

2. Роль пізнавальних інтересів у формуванні світогляду дітей дошкільного віку.
3. Прояв пізнавальних інтересів у характері дитячих запитань.
4. Умови розвитку пізнавальних інтересів.
5. Особливості формування елементів навчальної діяльності дошкільників.
6. Форми навчальної діяльності дітей.
7. Дидактична гра та її характеристика.
8. Порівняльна характеристика дидактичної гри та навчального заняття.
9. Ознаки оволодіння навчальною діяльністю в дошкільників.

N.B.

Засвоєння дійсності дитиною-дошкільником супроводжується яскраво вираженою пізнавальною активністю, яка тісно пов'язана з пізнавальним інтересом.

Характеристики пізнавальної активності дитини дошкільного віку:

– активність, спрямована на весь зовнішній світ, що має основний орієнтовний рефлекс, який розвивається на базі пізнавальної потреби і виражається в побудові взірця світу через орієнтовно-дослідницьку чи пошукову діяльність;

– пізнавальна діяльність, у процесі якої дитина вчиться, пізнає навколишній світ;

– допитливість – певна якість особистості, яка спрямовує дитячі пізнавальні потреби на всіх етапах життя і у різних видах діяльності: грі, навчанні, праці;

– «...пізнавальна активність як така, у якій дитина є суб'єктом, що створює свій досвід до певної міри самостійно; водночас вона є реципієнтом зовнішніх впливів» (Б. Мухацька).

Показниками пізнавальної активності дитини дошкільного віку є потреба в пізнанні, допитливість, самостійність.

У численних дослідженнях, присвячених вивченню особливостей перебігу процесу пізнання, вченими зазначається, що цей процес відбувається в найрізноманітніших доступних дітям дошкільного віку видах діяльності:

1) у спілкуванні з дорослими та однолітками;

2) у предметній діяльності;

3) у грі (пізнавальна активність дитини проявляється в тому, що саме в грі, яку дитина самостійно організовує, вона відтворює діяльність дорослих, контактує з іншими дітьми, самостійно діє і все це спрямоване на пізнання довкілля та відтворення набутих знань у активній діяльності);

4) під час навчання, а саме: у процесі підготовки до шкільного навчання, на різних заняттях у закладі дошкільної освіти, під час вирішення пізнавальних завдань, нестандартних, проблемних, випереджальних, творчих завдань та інтелектуальних ігор, на екскурсіях та спостереженнях за сезонними явищами природи, у процесі організації елементарної пошукової діяльності та експериментуванні.

Варто зважати й на те, що активність дитини-дошкільника ще не характеризується цілеспрямованістю пізнання в окремі галузі – дитину цікавить

усе, що її оточує, для неї характерна всеосяжна активність у пізнавальній діяльності, виняткова допитливість від «Що це таке?» до «Хочу все знати!»

Для розвитку пізнавальних інтересів необхідно:

- створювати умови для активних дій дитини;
- заохочувати її в процес самостійного пошуку;
- ставити питання проблемного характеру;
- урізноманітнювати навчальну діяльність;
- показувати дитині важливість, потрібність навчального матеріалу;
- пропонувати завдання важкі, але посильні;
- планувати досягнення результату, позитивно оцінювати;
- пропонувати емоційний навчальний матеріал.

Окреслені особливості представлені в такому виді діяльності дітей дошкільного віку як *учіння (навчальна діяльність)*. Учіння містять усі види діяльності. Спочатку воно не виокремлюється як самостійний вид діяльності. Але поступово в дитини виникає тенденція чомусь навчатися. Навчання елементарним прийомам і діям не має системи, що характерна для засвоєння наукових понять.

Навчальна діяльність дітей дошкільного віку здійснюється в трьох формах: заняття; дидактична гра (навчаються, граючи); повсякденне життя (стихійно).

Доведено, що оволодіння дітьми системою знань у процесі дидактичної гри більш ефективна, ніж у вигляді прямих навчальних завдань, особливо в молодшому дошкільному віці.

До кінця дошкільного віку дитина переходить від спонтанного типу навчання до реактивного типу навчання за програмою, що пропонується дорослим. З огляду на те, що дошкільник – майбутній школяр, необхідно забезпечити розвиток передумов навчальної діяльності:

- 1) усвідомлене вичленення дитиною способу дій;
- 2) оволодіння дошкільником загальними способами дій, тобто такими, які дають змогу розв'язувати низку практичних або пізнавальних завдань, виокремлювати нові зв'язки та відношення;
- 3) самостійне знаходження способів розв'язання практичних і пізнавальних завдань;
- 4) навчання дітей контролю за способом виконання своїх дій.

Згідно з дослідженнями Олександри Усової (1898-1965) молодші дошкільники перебувають на початковому рівні розвитку навчальної діяльності. Їхня розумова діяльність ще не є цілком усвідомленим процесом, оскільки знання, уміння, навички вони засвоюють, а потреби вчитися ще не відчують. Середній дошкільник виявляє готовність до засвоєння знань, є можливість постановки перед ним пізнавальних завдань, але вони ще безпосередньо пов'язані з умовами життя та ігрової діяльності дітей. У цьому віці учіння практично обслуговує потреби дитини. Старші дошкільники виявляють здатність до розумових та вольових зусиль. Підвищується допитливість, інтерес до знань і розумової діяльності (вік «чомучки»), з'являється вимогливість до себе та інших. На підставі цього дитина здатна розв'язувати різні пізнавальні задачі. Власне, це уміння, як

важливий критерій навчальної діяльності дошкільника повинно бути сформовано наприкінці дошкільного періоду.

Зважаючи на унікальність дошкільного дитинства, як періоду розвитку дитячої особистості, варто вказати на те, що особливості розвитку пізнавальної активності, проходячи певні етапи становлення, мають індивідуальний характер. За дитиною визнається право на несхожість, власний погляд, індивідуальні захоплення, інтереси, риси характеру, стилю тощо. Тому кожна дитина, як індивідуальність, потребує індивідуального ставлення в процесі роботи з нею як під час фронтально організованих вихователем занять, так і в роботі підгрупами. Обов'язковим є урахування педагогом індивідуальних проявів особистості дитини в пізнавальній діяльності.

Методичні поради: під час підготовки за цією темою звернути увагу на роль пізнання в психічному розвитку дитини-дошкільника, пізнавальну активність дітей у різних видах діяльності, важливість аналізу пізнавального інтересу як складової пізнавальної активності, напрямки розширення досвіду пізнавальної діяльності дитини.

Завдання до семінарського заняття 22

І. Скласти інтелектуальну карту: Формування передумов навчальної діяльності дошкільників

Інструкція для виконання завдання.

1. Ознайомитися з інформацією про створення інтелектуальної карти.

Інтелектуальна карта – це схема / діаграма, призначена для візуалізації інформації під час її обробки людиною.

Інтелект-карта містить зв'язки (сміслові, асоціативні, причиново-наслідкові тощо) між поняттями, частинами, складовими проблемами або предметної сфери, яка розглядається.

Інструкція зі створення інтелектуальної карти:

1. Об'єкт уваги (узагальнююче поняття) зосереджений у центральному образі. У вас це буде «формування передумов навчальної діяльності дошкільників».

2. Основні об'єкти (теми), пов'язані з узагальнювальним поняттям стрілочками, які розходяться від центрального образу.

3. Другорядні ідеї також розташовані на схемі і зв'язані з ключовими словами з допомогою розширених стрілок.

4. За необхідності, на схемах використовуються стрілки, які позначають поступові зміни (алгоритм дій) в стані об'єкта, що розглядається.

Сервіси для створення інтелект-карти онлайн:

➤ MindMeister. Сервіс безкоштовний, але є PRO-пакети, які дають великий спектр різних послуг. Ваші дані будуть перебувати на хмарі, і ви можете не турбуватися, що важлива інформація зникне або загубиться.

➤ Сasoо простий і зручний онлайн сервіс.

➤ Bubbl.us – сервіс для побудови карт знань (ментальних карт, інтелект-карт). Простий і доступний інтерфейс, можливість спільної роботи, хороший дизайн готових карт. Сервіс англійською мовою.

➤ Сервіс для створення ментальних карт Mindomo дає змогу створювати дуже барвисті карти, що містять фотографії, малюнки, звук, відео.

Фахівці водночас рекомендують створювати інтелект-карти самостійно, малюючи зображення від руки.

2. Розробити інтелектуальну карту.

ТЕМА 13. СТАНОВЛЕННЯ САМОСВІДОМОСТІ У ДИТЯЧОМУ ВІЦІ

Питання для обговорення:

- Умови становлення особистості в дошкільному віці.
- Розвиток самосвідомості.
- Динаміка зміни ставлення до себе у дітей дошкільного віку.
- Формування самооцінки дошкільника.

Основні поняття теми: особистість, самосвідомість, образ Я, самооцінка, особистісна поведінка, Я-концепція, егоцентризм, самоствердження, самоставлення, взаємооцінки.

Питання для самоконтролю

1. Умови формування особистісної поведінки дитини.
2. Напрямки розвитку самосвідомості дошкільника.
3. Роль дорослого у формуванні Я-концепції дошкільника.
4. Роль однолітків у формуванні компонентів самосвідомості дитини.
5. Динаміка особистісних змін у дошкільному віці.
6. Характеристика самооцінки дошкільників.
7. Розвиток самооцінки дітей залежно від особливостей їхнього виховання.

N.B.

У дошкільному віці продовжується становлення особистості, адже початковим етапом формування особистості є кінець раннього віку. У цей період виникають психологічні механізми особистісної поведінки.

Провідну роль у формуванні самосвідомості дошкільника відіграє позаситуативно-пізнавальна та позаситуативно-особистісна форма спілкування з дорослим, а також інтенсивний розвиток спілкування з однолітками. Спілкування стає тією сферою дійсності, яка акумулює всі психічні функції дитини: її увагу, сприймання, пам'ять, мислення, емоції. Психіка й особистість дитини набуває саме тих якостей, які необхідні їй для забезпечення спілкування з дорослими й ровесниками. У самосвідомості з'являються ті властивості, що відображають роль і місце дитини в спілкуванні та дають змогу регулювати його. Як підкреслював С. Рубінштейн, «не має «Я» поза ставленням до «Ти», і не має самосвідомості без

усвідомлення іншої людини як самостійного суб'єкта». Дошкільник у процесі спілкування отримує від інших значну кількість регулювальних впливів: оцінок, зауважень, схвалень. Згодом сама починає висловлювати їх партнерам. Зокрема, в дитини нагромаджується інформація про те, що їй вдалося краще, що викликало схвалення, що, навпаки, робити не варто. Усе більш чіткими й об'ємними стають уявлення про себе, зокрема про свої можливості. Якщо в ранньому віці самоставлення дитини було переважно позитивним та негнучким у різних ситуаціях діяльності, то в дошкільника воно більше залежить від конкретних успіхів у діяльності та змінюється частіше. У 3–4-и роки дитина тільки починає вирізняти деякі уміння, особистісні та пізнавальні риси, тому завищує свої можливості в досягненні результату, майже не вміє знаходити помилки, порівнюючи зі зразком. Прагнення дорослого привернути увагу малюка до його недоліків сприймається останнім негативно як узагальнена особистісна оцінка зі значенням «поганий». За умови розвиненого досвіду спілкування дитина у 5-ть років знає про свої вміння, має деяке уявлення про пізнавальні можливості, особистісні риси, адекватно реагує на успіх і невдачу. У 6–7 років дитина усвідомлює свої фізичні, особистісні та розумові можливості, оцінює їх правильно.

На основі знань і думок про себе в дошкільника розвивається найскладніший компонент самосвідомості – самооцінка. Вона багато в чому залежить від того, як дитину оцінює дорослий. Що точнішою й аргументованішою є оцінка дія дорослого, то сприятливіші умови формування самооцінки. Оцінка дорослого дитини повинна відігравати стимулювальну роль, мобілізувати зусилля дитини на отримання результату. Занижені оцінки дорослих мають найбільш негативні наслідки, знижують самостійність та ініціативність дитини. Згодом сформоване уявлення про власні дії допомагає дошкільнику критично ставитись до оцінок дорослих і певною мірою протистояти їм у разі гальмівного їхнього впливу на розвиток особистості. Старші дошкільники самостійно вміють аналізувати результати своїх дій, відділяють себе від оцінки іншого.

Спілкування з однолітками починає відігравати чимдалі найвагомішу роль у процесі розвитку самосвідомості дошкільника. У ранньому віці дитина бачила в дорослому, насамперед, партнера, тепер – дитина орієнтується на дорослого як на зразок, якого важко досягти. Позиція дорослого не дає змоги дитині застосовувати щодо його діяльності оцінних дій. Водночас партнера діти починають бачити у своїх ровесниках, між ними виникає обмін оцінками, а на їхній основі розвивається здатність бачити себе ніби збоку, з позиції іншого. Зростає значущість оцінок ровесників. Формування здатності до оцінки товаришів випереджує і стимулює формування самооцінки. До ровесника дитина вимогливіша і оцінює його об'єктивніше, ніж себе. Вона знаходить помилки й недоречності в роботі однолітків. Водночас аналогічні помилки в себе не помічає. Наприкінці дошкільного віку вміння оцінювати роботу ровесника переносяться на власну діяльність.

Зростає орієнтація дитини на аналіз діяльності та її результатів як основу оцінювання ровесника. У молодших дошкільників взаємооцінки більш

суб'єктивні, визначаються емоційним ставленням один до одного. Діти майже не можуть узагальнювати дії однолітків у різних ситуаціях, не вміють розрізняти їх особистісні якості. Позитивні й негативні оцінки однолітків розподіляються рівномірно. У старших дошкільників переважають позитивні. Найбільш чутливі до оцінок одноліток діти 4,5–5,5 років. Високого рівня досягає вміння порівнювати себе з ровесниками в дітей 5–7 років, багатий досвід індивідуальної діяльності допомагає їм критично оцінювати дії ровесників.

Оцінці ровесників підлягають ті сфери діяльності дітей, які виконуються ними спільно. Спочатку діти навчаються вирізняти ті властивості товаришів, від яких залежить успішність їхнього спілкування й співпраці: ігрові вміння, уміння в продуктивних видах діяльності, винахідливість, вигадка, здатність брати до уваги пропозиції однолітків. В оцінках ровесників діти враховують, як вони виконують вимоги дорослих: не можна бити нікого, слухатися виховательку, маму.

На формування самооцінки впливає ставлення дошкільника до ровесників. Вирізняють три позиції дошкільника в ставленні до ровесників.

Егоїстична позиція, яка полягає в тому, що дитині байдужі інші діти, а її інтереси зосереджені на предметах, зокрема, іграшках, через які виникають суперечки і конфлікти.

Конкурентна позиція виявляється, коли однолітки цікавлять дитину тільки як засіб самоутвердження. Заради схвалення і заохочення дорослого дошкільник намагається бути слухняним, хорошим, нікого не кривдити. Оцінка інших дітей неадекватна, бо відіграє роль своєрідного тла, на якому дитина прагне показати свої переваги.

Дитина з *гуманною позицією* позитивно ставиться до ровесників, добре знає їхні інтереси, настрої та бажання, охоче, за власною ініціативою ділиться тим, що має, допомагає іншим не з розрахунку на похвалу, а тому що дістає від цього радість і задоволення. Гуманна позиція в ставленні до однолітків найбільш сприятлива для формування адекватної самооцінки.

На основі досвіду оцінювання ровесників у дитини формується самооцінка. Характерною для дошкільника є завищена самооцінка, супроводжувана позитивними емоціями. Переважання позитивних самооцінок у дошкільників відіграє захисну функцію, оберігаючи незрілу особистість дитини від руйнівного впливу негативних емоцій.

Прагнення до схвалення з боку дорослих породжує в дитини хвалькуватість, бажання підкреслити найбільш виграшні свої властивості, привернути увагу до них. Молодші дошкільники оцінюють себе в абсолютних величинах: «найспритніший», «найкраще бавлюся в різні ігри». Середні дошкільники приписують найвищі оцінки найбільш популярним ровесникам, або тим, до кого вони ставляться найкраще. Водночас такі оцінки даються з урахуванням ситуації: «сьогодні я найдобріший, бо найдобріші не прийшли в дитячий садок». У старших дошкільників уявлення про себе більш точне та диференційоване: «я старанний, але не дуже», «я стараюсь, коли складаю будиночок із кубиків, ліплю грибочок...». У самооцінках виникають посилення на приклади з поведінки: «Я, напевно, не дуже розумна, найрозумніший Микола – він завжди перший на заняттях відповідає».

Нерідко діти пишаються якостями, яких не мають, розповідають про вигадані досягнення. Це відбувається через декілька причин. Приписуючи собі певну рису, дитина орієнтується, насамперед, на її узагальнене позитивне оцінне значення «хороший», а не на зміст цієї якості. Крім того, дошкільник не може повною мірою осмислити своє психічне життя й усвідомити свої властивості. Буває, що потреба в емоційній підтримці та схваленні з боку дорослого настільки загострена, що дитина приписує собі ті риси, за які її похвалять.

Поступово в дошкільників зростає здатність мотивувати самооцінку, змінюється зміст аргументів. У 4–5 років аргументом самооцінки є оцінка навколишніх, насамперед, дорослих: «я хороший, тому що мене вихователька хвалить». У 5–7 років позитивну самооцінку діти пояснюють з погляду наявності в себе етичних якостей: «я хороший, бо ділюся іграшками з іншими». Старші дошкільники намагаються осмислити мотиви своїх і чужих вчинків. Вони починають пояснювати власну поведінку, орієнтуючись на свої знання і досвід. Водночас, навіть, у 6–7 років не всі діти можуть мотивувати самооцінку.

Висновок: провідну роль у формуванні самосвідомості дошкільника відіграє спілкування з дорослим, а також інтенсивний розвиток спілкування з однолітками; передумовою виникнення самооцінки є формування в дитини уявлень про себе на основі інформації, що надходить від партнерів зі спілкування; провідну роль у виникненні самооцінки відіграє спільна діяльність та спілкування з ровесниками; самооцінка тісно пов'язана з оцінкою дитини дорослим, оцінками дитини щодо ровесника та ровесника щодо дитини; змістом взаємооцінок та самооцінок є вміння, можливості, властивості дітей; упродовж дошкільного віку характерною є завищена самооцінка, яка слугує захисним чинником для незрілої особистості дитини; зростає об'єктивність, аргументованість, диференційованість, мотивованість оцінок і самооцінок.

Динаміка розвитку особистості дошкільника пов'язана зі зміною його ставлення до навколишнього світу та самого себе. Кожна зміна є новим етапом у розвитку його свідомості й самосвідомості, пов'язана з тим, як саме дитина вирізняє себе з довкілля, як з ним співвідноситься. Завдяки спілкуванню з дорослими й однолітками впродовж індивідуального життя і дошкільника формується неповторна своєрідність внутрішнього світу, виникає «образ Я», що, за даними дитячих психологів, у дітей 5–6-ти років є більш-менш сталим особистісним утворенням.

Методичні поради: під час підготов доки занять за цією темою звернути увагу на важливість психологічного аналізу особливостей становлення самосвідомості дошкільників для формування в них ціннісного ставлення до себе як діяча предметно-практичної діяльності, партнера спілкування, суб'єкта самопізнання, становлення в них одиничних, ситуативних образів себе, створення позитивного узагальненого «образу Я», набуття елементарного досвіду самовизначення.

Завдання до семінарського заняття 23

І. Дослідити, що діти знають про себе.

Інструкція для виконання завдання.

1. Провести емпіричне дослідження. за цією схемою:
 - а) обрати метод;
 - б) визначити процедуру проведення дослідження;
 - в) обрати досліджуваного (дитина дошкільного віку, можна декілька дітей, а відтак порівняти отримані результати);
 - г) підготувати стимульний матеріал та провести дослідження;
 - д) опрацювати результати;
 - є) оформити протокол дослідження та зробити висновки.
2. Оформлення протоколу дослідження

Протокол дослідження

Тема:

Мета:

Досліджуваний:

Дослідник:

Метод вивчення:

Основні результати:

Висновок:

Критерії оцінювання

Критерій 100%	Вищий стандарт	Відповідає стандартам	Наближений до стандартів	Нижче стандартів
Мета 25%	Мета чітко визначена і сформульована 0,5	Мета визначена, але дещо незрозуміло сформульована 0,4	Мета частково визначена та дещо незрозуміло сформульована 0,25	Мета є помилковою або неактуальною 0
Матеріали 35%	Усі матеріали, використані в дослідженні, чітко і точно описані 0,7	Майже усі матеріали, використані в дослідженні, описані достатньо точно. 0,5	Більшість матеріалів, використаних в дослідженні, описані. 0,35	Більшість матеріалів представлено неточно. Або загалом не описано. 0
Висновки 40%	Висновок містить ґрунтовний опис отриманих результатів на підтвердження теоретичних положень (або їх уточнення) 0,8	Висновок містить опис отриманих результатів на підтвердження теоретичних положень (або їх уточнення) 0,6	У висновках лише констатовано отримані результати. 0,4	Висновок не містить значних результатів та роздумів 0

II. Пояснити суть прояву егоцентризму в дітей.

Інструкція для виконання завдання.

1. Проаналізувати визначення егоцентризму, порівняти його з визначенням еґоїзму.
2. Окреслити ознаки прояву егоцентризму в дітей.
3. Назвати причини прояву егоцентризму. Це явище неминуче в розвитку чи його виникнення можна попередити?

Завдання до семінарського заняття 24

I. Проаналізувати причини дитячої неслухняності

Інструкція для виконання завдання

1. Описати причини та прояв дитячої неслухняності
2. Написати невелике повідомлення (до 1-2 стор.), де лаконічно представити власне уявлення про неслухняність; причини, що її детермінують; прояв неслухняності; рекомендації педагогам і батькам щодо стратегії поведінки в ситуації дитячої неслухняності.
3. Представити інформацію так, щоби її можна було використати як матеріали для, наприклад, батьківських зборів чи педагогічної ради.

Критерії оцінювання

Критерій 100%	Вищий стандарт	Відповідає стандартам	Наближений до стандартів	Нижче стандартів
Розуміння теми 30%	Тема та підібрана інформація продумані, осмислені й переконливо представлені 0,3	Тема та підібрана інформація продумані не глибоко, основні положення представлені на достатньому рівні 0,24	Представлено основні моменти теми, без глибокого проникнення в сутність 0,15	Не продемонстровано адекватного розуміння теми 0
Інформація 40%	Вся інформація була чіткою, точною та ретельно підбраною 0,4	Більшість інформації була чіткою, точною та ретельно підбраною 0,32	Більшість інформації була чіткою, точною, але не була ретельно підбраною 0,2	Інформація мала кілька неточностей АБО не була чіткою 0
Стратегія 30%	Використано ефективну та дієву стратегію для розв'язання проблеми (проблем) 0,3	Використано ефективну стратегію для розв'язання проблеми (проблем) 0,24	Використана стратегія є частково ефективною та не достатньо послідовною 0,15	Використано не достатньо ефективну стратегію для розв'язання проблем 0

II. Заохочення і покарання: вплив на становлення якостей особистості

Інструкція для виконання завдання

1. Визначити види заохочення та види покарання у вихованні дітей. Сутність цих методів. Спільне і відмінне між ними.
2. Порівняти (стисло викласти) особливості використання заохочення та покарання у вихованні дітей. Як заохочення впливає на дитину? Як покарання впливає на дитину?

Критерії оцінювання

Критерій 100%	Вищий стандарт	Відповідає стандартам	Наближений до стандартів	Нижче стандартів
Розуміння теми 30%	Тема та підібрана інформація продумані, осмислені й переконливо представлені 0,3	Тема та підібрана інформація продумані не глибоко, основні положення представлені на достатньому рівні 0,24	Представлено основні моменти теми, без глибокого проникнення в сутність 0,15	Не продемонстровано адекватного розуміння теми 0
Інформація	Вся інформація була чіткою, точною та	Більшість інформації була чіткою, точною та	Більшість інформації була чіткою, точною,	Інформація мала кілька неточностей

40%	ретельно підбраною 0,4	ретельно підбраною 0,32	але не була ретельно підбраною 0,2	АБО не була чіткою 0
Стратегія 30%	Використано ефективну та дієву стратегію для розв'язання проблеми (проблем) 0,3	Використано ефективну стратегію для розв'язання проблеми (проблем) 0,24	Використана стратегія є частково ефективною та не достатньо послідовною 0,15	Використано не достатньо ефективну стратегію для розв'язання проблем 0

ТЕМА 14. РОЗВИТОК ПІЗНАВАЛЬНОЇ СФЕРИ ДОШКІЛЬНИКІВ

Питання для обговорення:

- Основні лінії змін у пізнавальній сфері дошкільників.
- Найважливіші досягнення в пізнавальних психічних процесах дошкільників.

Основні поняття теми: відчуття, сприймання, сенсорний розвиток, перцептивні дії, пам'ять, увага, мислення, уява, мовлення, розвиток.

Питання для самоконтролю

1. Особливості сенсорного розвитку дошкільників.
2. Основні лінії розвитку перцептивних дій.
3. Сенсорні еталони
4. Завдання сенсорного розвитку дошкільників.
5. Особливості пам'яті дошкільників.
6. Лінії розвитку пам'яті дітей.
7. Порівняльна характеристика особливостей запам'ятовування в молодших, середніх та старших дошкільників.
8. Етапи оволодіння довільними формами пам'яті.
9. Особливості уваги дошкільників.
10. Порівняльна характеристика мисленнєвої діяльності молодших, середніх та старших дошкільників.
11. Основні керунки розвитку мовлення дітей дошкільного віку.
12. Управління розвитком уяви дошкільників.

N.B.

Збагачення когнітивної сфери дитини дошкільного віку базується на грі та активному пізнавальному спілкуванні з дорослим. У дошкільника під впливом навчання та виховання відбувається інтенсивний розвиток усіх пізнавальних процесів.

Відчуття і сприймання. З віком у дітей знижуються пороги відчуттів, підвищується гострота зору і диференціація кольорів, розвивається фонематичний

та звуковисотний слух, значно зростає точність оцінок ваги предметів. У дошкільному віці продовжується засвоєння сенсорних еталонів, найбільш доступними з яких є геометричні форми (квадрат, трикутник, коло) та кольори спектра. Сенсорні еталони успішно формуються в діяльності дитини.

З розширенням досвіду пізнання дитина оволодіває перцептивними діями, стає спроможною обстежувати предмети і виявляти в них найбільш характерних властивостей. Процес сприймання наприкінці дошкільного періоду, на думку Леоніда Венгера (1925-1992), досягає інтеріоризації.

Однак, дитячому сприйманню притаманні помилки в оцінюванні просторових властивостей предметів, сприйманні часу та зображень предметів. Ліплення, малювання, конструювання найбільше сприяють сенсорному розвитку дитини

Пам'ять. Активно функціонують усі процеси пам'яті дитини. Запам'ятовування відбувається найкраще, якщо базується на цікавості та осмисленні дитиною змісту матеріалу. У молодшого дошкільника помітну роль у розвитку пам'яті відіграє впізнавання, але з віком активізується відтворення. У старшому дошкільному віці з'являються достатньо повні уявлення пам'яті, що набувають системного, осмисленого і керованого характеру. Продовжується інтенсивний розвиток образної пам'яті. На основі гри та навчання до кінця дошкільного періоду дитина засвоює початкові форми керівництва власною мнемічною діяльністю, тобто в дошкільника з'являється довільна пам'ять, розвиток якої починається з появи довільного відтворення.

Мислення. Упродовж дошкільного віку відбуваються суттєві зміни в мисленні дитини. Так, мислення розвивається від наочно-дійового до наочно-образного та початків прояву словесно-логічного. Якщо переддошкільник мислить, виконуючи предметні дії, то мисленнєвою одиницею є образ, а згодом і слово. Отже, розвиток мислення дитини тісно пов'язаний із мовленням. Дошкільники за допомогою мовлення починають подумки оперувати об'єктами, що супроводжується розширенням діапазону розумових операцій – аналізу, синтезу, порівняння, простого узагальнення. Відповідно, збагачується обсяг форм мислення – це використання міркувань, суджень, простих, але логічних умовисновків.

На думку Ж. Піаже, мислення, як і сприймання дитини цього віку, має егоцентричний характер, тобто дитина не може прийняти умови задачі, які суперечать її досвіду, поставити себе на позицію іншого. Однак, уже до кінця дошкільного віку може відбутися перехід від егоцентричного мислення дитини до децентричного, якщо розвиток мислення цілеспрямовано й послідовно стимулюються дорослими.

Мовлення. У дошкільному дитинстві триває процес оволодіння мовленням. Для нього характерні такі ознаки:

- до 6-ти років мовлення стає засобом спілкування і мислення дитини, а також предметом свідомого вивчення, оскільки при підготовці до школи починається навчання читанню і письму;

- молодші дошкільники починають усвідомлювати особливості своєї вимови, до кінця періоду завершується процес фонематичного розвитку – усі звуки мовлення стають доступними для дитини;
- інтенсивно зростає лексичний склад мовлення, однак мають місце значні індивідуальні відмінності: в одних дітей словниковий запас значно більший, в інших – менший, що залежить від умов їхнього життя, від того, як і скільки з ними спілкуються близькі дорослі;
- відбувається активізація егоцентричного мовлення дитини (розмови із самим собою) як засобу планування та контролю власних дій;
- розвивається граматичний склад мовлення, дітьми засвоюються закономірності морфологічного порядку (побудова слова) та синтаксичного (побудова фрази), у дитини-дошкільника з'являється оригінальне словотворення;
- за допомогою вказівок дорослих дитиною засвоюється соціальний підтекст мовлення – його спрямованість на певного співрозмовника і відповідний зміст та інтонації.

Уява. Дошкільний період – сензитивний для розвитку уяви, яка набуває таких темпів розвитку, що вважається новоутворенням пізнавальної сфери цього віку. Наявність образів як результатів уяви засвідчує той факт, що діти із задоволенням слухають невеликі розповіді, казки, співпереживають їхнім героям. Потужним поштовхом для розвитку репродуктивної і творчої уяви дошкільника є ігрова діяльність та різні види продуктивної діяльності, такі як конструювання, ліплення, малювання.

Уяві дітей цього віку притаманні такі риси, як конкретність і предметність образів, їхня надзвичайна яскравість і емоційність. Дитина під впливом прослуховування казок схильна надавати стихійним явищам природи, речам, тваринам людських ознак, що відображається у фантазуваннях. Характерною для дошкільника є зростаюча довільність уяви. У процесі розвитку вона перетворюється у відносно самостійну психічну діяльність. Попри всю важливість уяви для психічного розвитку дитини, у дошкільному віці цей пізнавальний процес може набути негативних форм – переживання страхів та виявів брехливості.

Увага. Помітні прогресивні зміни спостерігаються і в розвитку уваги. Упродовж дошкільного віку зростає зосередженість, стійкість та обсяг уваги, поступово починає формуватися довільна увага, хоча переважає мимовільна.

Методичні поради: під час аналізу навчального матеріалу за цією темою звернути увагу на основні новоутворення в пізнавальній сфері дошкільників, основні лінії змін у пізнавальних психічних процесах.

Завдання до семінарського заняття 25-26

І. Скласти програму розвитку пізнавальної сфери дошкільників

Інструкція для виконання завдання.

1. Програма розвитку – це схема, яка розкриває сутність (зміст) психічної реальності (пізнавальна сфера) та містить процедуру і зміст розвитку пізнавальних процесів дитини дошкільного віку.

2. Інформація, запропонована в Програмі розвитку, може бути використана для вивчення та розвитку (у разі потреби корегування) пізнавальної сфери дошкільника (тобто, той, хто з нею ознайомиться буде знати, що вивчати і як, якими методами та методиками можна скористатися для розвитку пізнавальних процесів)

3. Оформлення виконаного завдання

Індивідуальна програма розвитку пізнавальної сфери дітей дошкільного віку

Мета

Завдання

Очікувані результати

Основні форми та методи роботи

Етапи реалізації програми

Висновки, рекомендації

Додаток – список використаної літератури

Завдання до семінарського заняття 27-28

Інструкція для виконання завдання.

I. Дослідити, про що говорять дошкільники

Інструкція для виконання завдання.

1. Провести емпіричне дослідження за такою схемою:

а) обрати метод;

б) визначити процедуру проведення дослідження;

в) обрати досліджуваного (дитина дошкільного віку, можна декілька дітей, а відтак порівняти отримані результати);

г) підготувати стимульний матеріал та провести дослідження;

д) опрацювати результати;

е) оформити протокол дослідження та зробити висновки.

2. Оформити протокол дослідження.

Протокол дослідження

Тема:

Мета:

Досліджуваний:

Дослідник:

Метод вивчення:

Основні результати:

Висновок:

Критерії оцінювання

Критерій 100%	Вищий стандарт	Відповідає стандартам	Наближений до стандартів	Нижче стандартів
Мета 25%	Мета чітко визначена і сформульована	Мета визначена, але дещо незрозуміло сформульована	Мета частково визначена та дещо незрозуміло	Мета є помилковою або неактуальною

	0,5	0,4	сформульована 0,25	0
Матеріали 35%	Усі матеріали, використані в дослідженні, чітко і точно описані 0,7	Майже усі матеріали, використані в дослідженні, описані достатньо точно . 0,5	Більшість матеріалів, використаних в дослідженні, описані. 0,35	Більшість матеріалів представлено неточно Або загалом не описано. 0
Висновки 40%	Висновок містить ґрунтовний опис отриманих результатів на підтвердження теоретичних положень (або їх уточнення) 0,8	Висновок містить опис отриманих результатів на підтвердження теоретичних положень (або їх уточнення) 0,6	У висновках лише констатовано отримані результати. 0,4	Висновок не містить значних результатів та роздумів 0

II. Проаналізувати особливості словотворчості дошкільників.

Інструкція для виконання завдання.

1. З'ясувати, що таке словотворчість, як вона виявляється в дошкільному віці.
2. Проаналізувати, з чим пов'язаний прояв словотворчості.
3. Навести приклади словотворчості.

ТЕМА 15. РОЗВИТОК ЕМОЦІЙНО-ВОЛЬОВОЇ СФЕРИ ДОШКІЛЬНИКІВ

Питання для обговорення:

- Розвиток емоційної сфери дошкільників.
- Особливості вольової активності дошкільників.

Основні поняття теми емоції, почуття, переживання, вольова сфера особистості, вольові якості, вольове зусилля, довільна поведінка, підпорядкування мотивів.

Питання для самоконтролю

1. Особливості емоційного реагування дошкільників.
2. Розвиток інтелектуальних, моральних, естетичних та практичних почуттів дошкільників.
3. Емоційне неблагополуччя дітей, його причини.
4. Методи вивчення емоційної сфери дошкільників.
5. Воля та її роль у поведінці дитини.
6. Напрямки розвитку вольових дій у дошкільному віці.
7. Роль мовлення у формуванні волі дошкільника.
8. Умови успішного емоційно-вольового розвитку дошкільника.

N.B.

Інтенсивний розвиток особистості дошкільника визначає глибокі зміни в його емоційній сфері. Якщо в ранньому віці емоції зумовлювалися безпосередньо

навколишніми впливами, то в дошкільника вони починають опосередковуватися його ставленням до тих чи інших явищ. Унаслідок появи опосередкованості емоцій вони стають більш узагальненими, усвідомленими, керованими. Дитина виявляє здатність стримувати небажані емоції, скеровувати їх відповідно до вимог дорослих та до засвоєних норм поведінки. Дитина орієнтується на «добре» і «погано», «можна» і «не можна», все частіше «хочу» поступається «треба». Стримування дитиною емоцій набуває характеру їхньої інтеріоризації, тобто згортання зовнішніх проявів. Наприклад, уже молодший дошкільник у ситуації образи, засмучення намагається стримати сльози. Старший дошкільник, коли стримує емоції, використовує сформовані в нього уявлення про належну поведінку, особливо, коли вона пов'язана з ігровою роллю. Водночас дорослий повинен серйозно поставитися до випадків, коли дошкільнику не вдається стримати своїх емоцій, не ставити непосильних вимог перед дитиною. Такі імпульсивні емоції свідчать, зазвичай, про тілесне неблагополуччя малюка (біль, голод, спрагу), яке слід негайно усунути.

Важливим новим фактом емоційної сфери дошкільника стає переживання через можливу реакцію дорослих на його дії та вчинки: «що скаже мама?», «тато буде сваритися». Отже, емоції дошкільника представлені у внутрішніх механізмах забезпечення супідрядності мотивів як важливий їх компонент.

Маючи досить різноманітний досвід спілкування за допомогою мовлення, дитина засвоює навички вираження емоцій у єдності вербальних та невербальних засобів. Спочатку в спілкуванні переважають невербальні засоби вираження емоцій (міміка, виразні рухи, крик, плач), а наприкінці дошкільного віку дитина вміє позначити свій емоційний стан у мовленні.

Значного прогресу зазнають вищі почуття, як неодмінна ознака особистості. Їхній розвиток відбувається в процесі виконання різних видів діяльності – трудової, продуктивної, ігрової. Значущим є спільний характер виконання діяльності дошкільниками, коли вони мають змогу порівнювати свої результати, прагнучи до оригінальності. Наприклад, завдання прикрасити кімнату, ялинку прямо передбачає розв'язання дітьми естетичного завдання, а для його досягнення діти керуються своїми естетичними уявленнями.

Естетичні переживання дитини особливо тісно пов'язані, з одного боку, із пізнавальними процесами, а, з іншого, з етичними уявленнями. Пізнавальна активність дитини забарвлена інтенсивними переживаннями, набуваючи тим самим для дитини особливої цінності. Відкриваючи нові властивості предметів, знаходячи пояснення для таємничих та незрозумілих явищ природи, дитина переживає захоплення, радість відкриття, здивування і сумнів, що стають надбанням її досвіду на все життя.

Завдяки емоційному супроводу пізнавальна діяльність набуває для дитини самоцінного характеру, вона прагне до її продовження. Відмітною особливістю інтелектуальних емоцій є їхній стимулювальний вплив на пізнавальну діяльність. Їх формування в дошкільника сприятливо позначається згодом на етапі шкільного навчання.

Уявлення дитини про красиве й потворне у власній поведінці слугує джерелом моральних почуттів, асоціюючись із добром і злом. У своїх малюнках

дитина передає ставлення до позитивних героїв, детально промальовуючи їхнє зображення, користуючись набором кольорів. Злі зображуються обмеженою кольоровою гамою, у вигляді аморфних образів – це може бути просто чорна пляма чи щось подібне на заплутаний клубок темних ниток.

У процесі спілкування дитини з дорослими й однолітками, її участі в колективних формах діяльності в неї формується емоційна складова спрямованості на інших людей (Віра Котирло (1931-1991)), такі соціально-цінні якості особистості, як чуйність, уважність. При цьому важливе значення має емоційний зміст спілкування дошкільника з навколишніми.

Виникають не просто окремі вміння розуміти іншого, виявляти до нього симпатію, співчуття, бути товаришким, але й цілісне емоційне утворення – спрямованість переживань дитини на емоційні прояви дорослого й ровесника, яка слугує цілям проникнення в його внутрішній світ, що є засобом зв'язку з ними.

Особливо важливу роль для розвитку моральних переживань відіграють ситуації, коли дитина взаємодіє з ровесниками, між якими виникають рівноправні партнерські стосунки. Тут вона сама будує лінію своєї поведінки. Отже, виникає потреба в етичних орієнтирах: як вчинити, як почуватиметься друг, як зберегти відносини з ним. Етичні оцінки вчинків із зовнішніх вимог стають власними оцінками дитини і залучаються в переживання нею ставлення до певних вчинків або дій.

Позитивна емоційна спрямованість щодо ровесника формується в спільній із ним діяльності за такої її організації, коли об'єктом переживань дитини стає не тільки власний успіх, але й успіх ровесників, успіх спільної справи. У 5 років спостерігаються низькі показники позитивного емоційного ставлення до партнерів. Причинами цього є недостатнє володіння дошкільниками навичками співпраці, труднощі в перенесенні їх з ігрової на інші види діяльності; обмежений досвід взаємодії з ровесником.

Емоційна спрямованість на інших охоплює систему гуманних почуттів. Справжньою школою таких почуттів для дошкільників є сюжетно-рольова гра, де виникає потреба зрозуміти іншого, врахувати його позицію, інтереси, настрої, бажання. Виконання ролі кожною дитиною та їх співвідношення будується на певних моральних уявленнях про належні способи поведінки. Отже, завдяки грі діти краще усвідомлюють моральні норми, у них формується установка на їхнє глибше пізнання.

У трудовій діяльності діти виконують соціально-цінні завдання, переживаючи при цьому радість, гордість, відповідальність.

Етичні переживання дитини відображають вибірковість її спілкування з ровесниками: співчуття діти виявляють, насамперед, тим, кому симпатизують.

Висновок: емоції дошкільника опосередковуються його ставленням до тих чи інших явищ; унаслідок появи опосередкованості емоцій вони стають більш узагальненими, усвідомленими, керованими; інтенсивний розвиток вищих почуттів відбувається у процесі виконання різних видів діяльності дитини; особливістю вищих почуттів є їхній тісний взаємозв'язок; ціннісні почуття дошкільників становлять важливу складову їхньої емоційної сфери, свідчать про розвиток їхньої особистості; ціннісні почуття лежать в основі такого

особистісного утворення як емоційна позитивна спрямованість на іншу людину; у розвиткові ціннісних почуттів провідне значення мають спілкування та спільна діяльність дитини із дорослими і ровесниками; етичні переживання виникають насамперед під впливом вимог дорослих, а наприкінці дошкільного віку як результат засвоєння моральних норм.

Основні напрямки розвитку емоційної сфери дошкільника:

- ускладнюється зміст емоційної сфери, імпресивний бік емоцій та почуттів;
- формується загальний емоційний фон психічного життя дитини;
- змінюється експресивний бік емоцій і почуттів дитини-дошкільника.

По-перше, дитина засвоює «мову» почуттів. Вона вчиться за допомогою погляду, міміки, посмішки, жестів, пози, рухів, інтонації голосу виражати свої переживання. По-друге, дитина вже може словами пояснити свій стан, хоча її можливості обмежені. По-третє, дитина поступово опановує уміння стримувати бурхливе, різке вираження почуттів. Отже, дитина починає розуміти, як потрібно поводити себе в певних ситуаціях. Крім того, у неї проявляються перші ознаки волі.

Воля визначається у зв'язку з діяльністю та поведінкою людини і розуміється як певний рівень їхньої регуляції. Не кожену діяльність чи дії людини можна назвати вольовими. Дії класифікують на: 1) мимовільні, що виникають за неусвідомлених спонукань, мають імпульсивний характер, позбавлені чіткого плану (дії в стані афекту); 2) довільні, що передбачають усвідомлення цілі й наявності плану. 3-поміж довільних виокремлюють вольові – свідомі дії, спрямовані на певну мету і пов'язані із зусиллями, що потрібні для подолання перешкод на шляху до неї.

Важливо розмежувати волю і мотивацію, яка також регулює і спонукає діяльність. Специфічні риси вольової поведінки (за В. Іванніковим):

1. Вольова поведінка виникає за недостатньої мотивації до необхідної дії – дитина бажає продовжувати гру, коли потрібно обідати.

2. Вольова дія побудована на розумінні необхідності виконання будь-чого для досягнення бажаного, причому необхідна дія ззовні не пов'язана з бажанням. Цей зв'язок необхідно уявити (щоби продовжити гру, треба пообідати). Виникнення такого уявного зв'язку стає зрозумілим, якщо дитина переживає відповідальність перед батьками чи іншими людьми. Воля тісно пов'язана з мораллю і світоглядом.

3. Воля – довільне створення спонукання до дії. Людина підпорядковує важливішим цілям усі інші мотиви поведінки, які мають для неї меншу значущість.

Воля є важливим чинником морального розвитку особистості, основою свідомого дотримання правил поведінки, забезпечує вибір способу поведінки відповідно до загальнолюдських норм моралі, інколи, навіть, усупереч власним бажанням і потягам. Щоби досягнути мети, довести до завершення доручену справу, відмовитися на користь іншого від омріяної перспективи, людина повинна виявити не тільки знання, вміння, особистісну культуру, а й вольові зусилля. Моральність особистості є наслідком таких морально-вольових якостей, як

самостійність, організованість, цілеспрямованість, наполегливість, сміливість, дисциплінованість,.

Розвиток волі починається з першими свідомо спрямованими, довільними діями. А довільна поведінка розвивається із формуванням ініціативності – самостійності дитини у виборі дії, прийнятті рішення, що дає їй змогу відчувати себе джерелом дії, та усвідомленості – здатності розуміти смисл своєї діяльності й ситуації, у якій відбувається ця діяльність. Поступово розвивається здатність ставити перед собою складніші завдання, долати труднощі, що надає діям справді вольового характеру. Цей процес триває з 3-х до 7-ми років. Про ступінь вольового розвитку свідчить здатність до цілеспрямованої поведінки за обставин, що перешкоджають досягненню мети, долання різноманітних перешкод. Особливо відповідальним для розвитку волі є період формування самостійності дитини, яка намагається звільнитися з-під опіки дорослих, хоч і не має ще достатньо умінь і навичок. Нав'язування волі дорослого у цей час може спричинити порушення поведінки дитини – негативізм.

Розвиток волі в дошкільному віці йде за кількома напрямками: формування довільної поведінки, розвиток вольових дій (вольового зусилля), зміна мотивів поведінки, формування їхньої підпорядкованості, розвиток здатності до самоконтролю. У дошкільному віці відбувається становлення вольової дії. Дитина опановує постановку мети, планування і контроль під керівництвом дорослого.

Розвиваючи цілеспрямованість, дорослий повинен:

- ділити завдання на частини;
- поетапно давати вказівки;
- оцінювати бажання ставити мету та отримувати результат.

Основним показником розвитку вольових дій є виникнення в ігровій діяльності такого новоутворення як *підпорядкування мотивів*. На його основі в дошкільника з'являється можливість свідомо підкоряти свої дії віддаленому мотиву. Підпорядкування мотивів відбувається на основі їхньої боротьби.

Мотиви дошкільника імпульсивні і неусвідомлені. Вони пов'язані з предметною діяльністю, спілкуванням із дорослими, розширення меж життєдіяльності дошкільника призводить до розвитку мотивів. Мотиви дошкільника стають не тільки різноманітнішими, вони усвідомлюються дітьми і набувають спонукальної сили. Найважливішим утворенням у мотиваційній сфері дошкільників, разом із підпорядкуванням мотивів, є розвиток моральних мотивів.

У дошкільному віці на основі самооцінки та самоконтролю виникає саморегуляція власної діяльності. Перші передумови контролю за поведінкою спричинені прагненням дошкільника до самостійності. Самоконтроль формується у зв'язку з усвідомленням правил, результату і способу дії. У формуванні самоконтролю простежуються дві лінії: засвоєння способів самоперевірки і розвиток потреби корегувати свою роботу. Дошкільники недостатньо володіють умінням виявляти помилки і їм важко усвідомити сам факт співвідношення виконаних дій зі зразком. Найуспішніше самоконтроль розвивається в ситуації взаємоконтролю.

Залучення в різні види активності, спілкування з однолітками і дорослими, набуття досвіду пізнання навколишнього світу детермінує виникнення таких

вольових проявів як постановка мети, боротьба і підпорядкування мотивів, планування власної діяльності та поведінки. Ігрова діяльність і рольова поведінка спричиняють розвиток здатності до вольового зусилля.

Висновок: розвиток волі дошкільників характеризується такими ознаками: довільність набуває генералізованого характеру, поширюючись на всі сфери психіки і на особистість дитини; внутрішнє мовлення дитини стає засобом опанування нею своєю поведінкою через самоінструкції та самонакази; під впливом навчання дорослого формується планування та самоконтроль як способи здійснення цілеспрямованості.

Методичні поради: під час підготовки до занять за цією темою звернути увагу на роль емоцій у психічній активності дитини та змісті розвитку вольових зусиль у дошкільному віці, а також психолого-педагогічних умовах розвитку емоційно-вольової сфери.

Завдання до семінарського заняття 29

1. Написати есей: Як забезпечити емоційне благополуччя дитини?

Інструкція для виконання завдання. З урахуванням вимог до написання есе окреслити основні напрямки забезпечення емоційного благополуччя дитини. Насамперед варто з'ясувати сутність поняття «емоційне благополуччя».

Обсяг до 0,5–1 сторінки

Критерії оцінювання есе

Критерій 100%	Вищий стандарт	Відповідає стандартам	Наближений до стандартів	Нижче стандартів
Позиція автора 33%	Виклад позиції дає чітко та зрозуміле висловлювання позиції автора щодо теми 0,66	Виклад дає чітко розуміння позиції автора з заданої теми 0,48	Виклад думок присутній, але не дає розуміння позиції автора 0,33	Виклад позиції автора відсутній 0
Теза 33%	У тезі названа тема есе та викладено основні моменти для обговорення 0,66	У тезі зазначена тема есе 0,48	У тезі викладено всі основні або деякі моменти для обговорення, проте назва теми не згадується 0,33	У тезі не названо тему і відсутній огляд того, що буде обговорюватись 0
Докази та приклади 34%	Усі докази та приклади є конкретними та доречними, які пояснюють, як кожен з доказів підтверджує позицію автора 0,68	Більшість доказів і прикладів є конкретними і доречними, пояснюють як кожен з доказів підтверджує позицію автора 0,54	Щонайменше один із доказів та прикладів є релевантним та показує, як ці докази підтверджують позицію автора 0,34	Докази та приклади НЕ мають значення та/або не пояснюють позицію автора 0

Завдання до семінарського заняття 30

1. Скласти програму спостереження за вольовими проявами дитини.

Інструкція для виконання завдання.

1. Програма спостереження – це схема, яка містить процедуру і зміст вивчення психічних проявів.

2. У Програмі спостереження:

- визначити мету спостереження;
- скласти план, у якому передбачити вибір ситуації для спостереження, об'єкт і предмет спостереження (де, за якими проявами спостерігати, у яких видах діяльності).

Критерії оцінювання

Критерій 100%	Вищий стандарт	Відповідає стандартам	Наближений до стандартів	Нижче стандартів
Мета 20%	Мета чітко визначена і сформульована 0,2	Мета визначена, але дещо незрозуміло сформульована 0,16	Мета частково визначена та дещо незрозуміло сформульована 0,1	Мета є помилковою або неактуальною 0
Стратегія 40%	Використано ефективну та дієву стратегію для організації спостереження 0,4	Використано ефективну стратегію для організації спостереження 0,32	Використана стратегія є частково ефективною та не достатньо послідовною 0,2	Використано не достатньо ефективну стратегію для організації спостереження 0
Зміст 40%	Спостереження чітко структуроване, представлено основні змістові компоненти для аналізу вольових проявів 0,4	Спостереження представлено логічно, визначено змістові компоненти. 0,32	Змістові компоненти перераховано, але їх не розкрито 0,2	Опис плану спостереження представлено не точно, не зрозумілі основні змістові компоненти 0

II. Чому рольову гру називають «школою довільної поведінки»?

Інструкція для виконання завдання.

1. Визначити зміст поняття «довільна поведінка».
2. Проаналізувати, як ігрова діяльність сприяє формуванню довільності в поведінці, а отже, чому рольова гра є «школою довільної поведінки».

ТЕМА 16. ПСИХОЛОГІЧНІ НОВОУТВОРЕННЯ ШЕСТИЛІТНІХ ДІТЕЙ. ГОТОВНІСТЬ ДИТИНИ ДО ШКОЛИ.

Питання для обговорення:

- Психологія шестилітніх дошкільників.
- Основні показники готовності дитини до навчання в школі.
- Діагностика готовності дітей шестилітнього віку до навчання в школі.

Основні поняття теми: психологічна готовність до навчання в школі, підготовленість до школи, дошкільна зрілість, шкільна зрілість, компоненти готовності до школи, адаптація, дезадаптація.

Питання для самоконтролю

1. Шестилітня дитини: основні лінії розвитку.
2. Особливості перехідного етапу з дошкільного в молодший шкільний вік.

3. Що таке психологічна готовність до навчання в школі? Охарактеризувати її основні компоненти.
4. Методики діагностики готовності дитини до школи.
5. Використання результатів діагностики готовності дошкільників до школи в практиці діяльності вихователя ЗДО.
6. Сіквейн: шестилітня дитина

N.B.

Основні характеристики шестирічної дитини:

- індивідуальні відмінності значні;
- поступово відбувається перехід від ігрової до навчальної діяльності;
- самооцінка стійка, можливе завищення, рідше – заниження; об'єктивно оцінюють результати діяльності, а поведінку – не завжди;
- відчуття, сприймання розвинуті краще, ніж мислення;
- характерне наочно-образне мислення;
- переважає мимовільна пам'ять і мимовільна увага;
- пізнавальні мотиви нестійкі, ситуативні;
- формується довільна поведінка, але її регуляція ускладнена; дитина схильна до імпульсивних проявів

Важко дається:

- зіставлення кількох ознак;
- виділення суттєвого (абстрагування);
- перенос у мисленнєвій діяльності (на розв'язання нових завдань)

Важливим моментом переходу до шкільного навчання є психологічна готовність дитини до нього. *Психологічна готовність* – необхідний і достатній рівень психічного розвитку дитини для засвоєння шкільної навчальної програми в умовах навчання в колективі однолітків. Загалом готовність до школи, також відома як шкільна зрілість, – це емоційні, соціальні, інтелектуальні та особистісні здатності, сформовані в дитини до початку навчання. Її варто розглядати з позиції зони актуального та найближчого розвитку.

Компоненти психологічної готовності до навчання в школі:

- інтелектуальний,
- особистісний,
- соціально-психологічний,
- вольовий.

Успішність адаптації до навчання в школі залежить від їх сформованості. Вихователь і співпраці з психологом закладу дошкільної освіти вивчають особливості готовності дитини, враховують отримані результати в розвивальній роботі. Дошкільна діагностика має на меті встановити індивідуальні потреби й можливості дітей та проаналізувати ступінь їхньої підготовленості до навчання в школі.

Для діагностики *зорово-моторної координації* використовують *тест Керна-Йірсека*. Він дає змогу виявити загальний рівень психічного розвитку дитини, особливості розвитку її мислення, вміння слухати, виконувати

завдання за зразком, довільність психічної активності. Кожен досліджуваний дошкільник виконував три завдання: намалювати людину, скопіювати писане словосполучення та змалювати крапки. Кожне завдання має окреслену максимальну кількість балів – 5, де 1 – найвищий показник, а 5 – найнижчий. Відтак оцінки кожного завдання сумують: 3-6 балів – високий рівень готовності до школи, 7-12 – середній рівень; 13-15 – низький рівень готовності; дитина потребує додаткового обстеження інтелекту та психічного розвитку загалом.

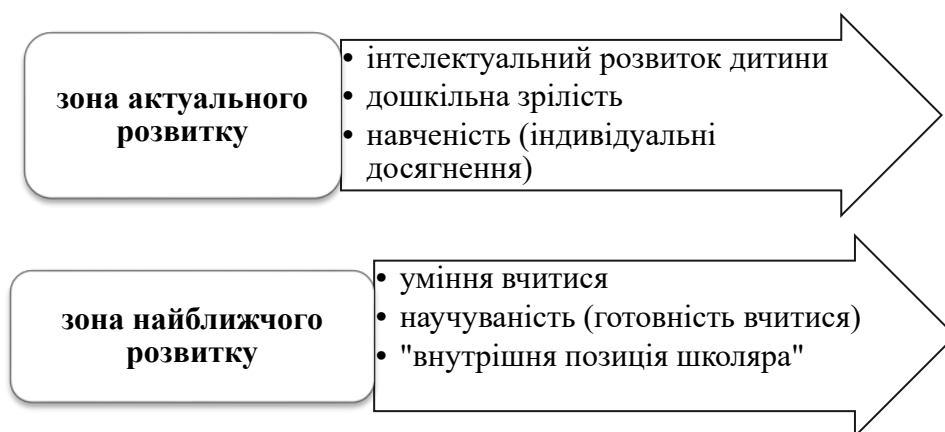

Рис. 1. Взаємозв'язок ознак готовності до навчання та наявних і потенційних можливостей дитини

Традиційно вивчають ті особливості психічної активності, які стосуються вивчення показників усіх компонентів готовності до школи (інтелектуальний розвиток, мотивація, соціальна компетентність тощо). На основі цих результатів складається психологічний портрет шестирічної дитини.

Застосовують також анкети для батьків, чек-листи для педагогів (вихователів). Вони є додатковим діагностичним інструментарієм у вивченні підготовленості дитини до навчання в школі.

Методичні поради: під час підготовки до заняття за цією темою акцентувати увагу на психологічних особливостях шестиліток, основних змін у їхній психічній активності, питаннях підготовки дитини дошкільного віку до навчання в школі; наступності в роботі закладу дошкільної освіти та школи; причинах та наслідках труднощів адаптації до нових умов життєдіяльності дітей шестирічного віку.

Завдання до семінарського заняття 31

І. Порівняльна характеристика кризових періодів розвитку 3-х і 6-7-ми років.

Інструкція для виконання завдання. Для виконання завдання потрібно:

- визначити сутність криз, їх симптоми, вид, суперечності, що визначають виникнення кризи, проблеми, пов'язані з кризовістю проявів дитини, роль дорослого в попередженні та подоланні кризових проявів;

- визначити спільне і відмінне в такому: причини виникнення криз, їхні симптоми, вплив на особистість дитини, її самоусвідомлення, поведінку.

Критерії оцінювання

Критерій 100%	Вищий стандарт	Відповідає стандартам	Наближений до стандартів	Нижче стандартів
Поняття 25%	Пояснення свідчить про повне розуміння психологічних понять, що використовуються для розв'язання задачі 0,5	Пояснення свідчить про суттєве розуміння психологічних понять, що використовуються для розв'язання задачі 0,37	Пояснення свідчить про деяке розуміння психологічних понять, необхідних для розв'язання задачі 0,25	Пояснення свідчить про дуже обмежене розуміння основних концепцій, необхідних для розв'язання задачі 0
Обґрунтування 25%	Використано складне психологічне обґрунтування 0,5	Використано ефективне психологічне обґрунтування 0,38	Використано деякі докази для психологічного обґрунтування 0,25	Використано мало доказів психологічного обґрунтування 0
Пояснення 25%	Пояснення – детальне та чітке 0,5	Пояснення – чітке 0,38	Пояснення дещо складно зрозуміти, але воно містить важливі компоненти 0,25	Пояснення складно зрозуміти і в ньому відсутні кілька компонентів АБО вони відсутні загалом 0
Стратегія 25%	Використано ефективну та дієву стратегію для розв'язання проблеми (проблем) 0,5	Використано ефективну стратегію для розв'язання проблеми (проблем) 0,37	Використана стратегія є частково ефективною та не достатньо послідовною 0,25	Використано не достатньо ефективну стратегію для розв'язання проблем 0

Завдання до семінарського заняття 32

I. Запропонувати систему моніторингу готовності дошкільника до шкільного навчання

Інструкція для виконання завдання.

1. Ознайомитися з навчальною інформацією.

Моніторинг – засіб контролю за процесом, форма організації збору, зберігання, оброблення та розповсюдження інформації щодо готовності дитини до навчання в школі, що забезпечує безперервне спостереження і прогнозування успішності переходу на рівень початкової освіти.

Мета моніторингу – оцінювання ступеня спрямованості та причин відхилення фактичних результатів від прикінцевої мети.

Методи. Методи вам потрібно обрати з урахуванням компонентів готовності дитини до школи (до кожного компонента – метод, а якщо можливо дослідити компонент декількома методами, то представити всі, які знайдете).

2. Завдання представити як програму дослідження.

Програма дослідження – це комплекс положень, що визначають цілі та завдання дослідження, предмет і умови його проведення, використані ресурси, а також передбачуваний результат.

Програма повинна давати відповідь на питання: навіщо необхідно проводити дослідження, що досліджувати і якими засобами і методами?

Критерії оцінювання

Критерій 100%	Вищий стандарт	Відповідає стандартам	Наближений до стандартів	Нижче стандартів
Мета 20%	Мета чітко визначена і сформульована 0,4	Мета визначена, але дещо незрозуміло сформульована 0,3	Мета частково визначена та дещо незрозуміло сформульована 0,2	Мета є помилковою або неактуальною 0
Матеріали 40%	Усі матеріали, використані в дослідженні, чітко і точно описані 0,8	Майже усі матеріали, використані в дослідженні, описані достатньо точно. 0,6	Більшість матеріалів, використаних в дослідженні, описані. 0,4	Більшість матеріалів представлено неточно. Або загалом не описано. 0
Стратегія 40%	Використано ефективну та дієву стратегію для розв'язання проблеми (проблем) 0,8	Використано ефективну стратегію для розв'язання проблеми (проблем) 0,6	Використана стратегія є частково ефективною та не достатньо послідовною 0,4	Використано не достатньо ефективну стратегію для розв'язання проблем 0

СЛОВНИК ОСНОВНИХ ТЕРМІНІВ

Автономне мовлення – один із ранніх етапів розвитку мовлення дитини. Характеризується тим, що слова або склади, які відтворюються дитиною за зразком мовлення дорослих, суттєво спотворюються. Автономне мовлення ситуативне, невизначене та багатозначне.

Адаптація – процес пристосування, зміни під впливом зовнішнього середовища і результат цих змін.

Ампліфікація (за О. Запорожцем) – широке розгортання та максимальне збагачення змісту специфічних дитячих форм ігрової, практичної та зображувальної діяльності, а також спілкування дітей між собою та з дорослими з метою формування психічних властивостей і якостей, для виникнення яких найсприятливіші передумови створюються в ранньому дитинстві.

Біологічний вік – вік, який вказує на відповідність стану організму та його функціональних систем певному моменту життя людини.

Близнюковий метод – метод вікової психології, який використовують для порівняльного вивчення впливу зовнішніх умов на розвиток близнюків.

Вік – відносно замкнутий цикл розвитку людини, який має свою структуру, специфіку та динаміку.

Вікова психологія – галузь психологічної науки, яка вивчає особливості психічного та особистісного розвитку людини на різних етапах її життя.

Вікові кризи – теоретичне поняття, яке позначає перехід у віковому розвитку до нового якісно специфічного етапу.

Вікові особливості – специфічні властивості особистості, які закономірно змінюються в процесі зміни вікових стадій розвитку.

Виховання – управління особистісним розвитком дитини з метою підготовки її до активної участі в суспільному й культурному житті відповідно до соціокультурних нормативних моделей.

Гармонійний розвиток особистості – цілісність особистості, яка характеризується рівновагою, рівномірним розвитком її інтелектуальної, емоційної, вольової та фізичної сфер.

Генетична (грец. genesis – походження) психологія (психологія розвитку) – галузь психології, що вивчає зумовлені спадковістю психічні процеси і властивості особистості, особливості психічного руху, що виявляються в почуттях, відчуттях, уявленнях, а також специфіку процесів, результатом яких є думка.

Генотип (грец. рід, походження та відбиток, зразок) – сукупність спадкових структур організму (насамперед, генів). У Г. індивіда укорінено причини спадкових захворювань психіки, а для здорових людей – витоки темпераменту, індивідуальних рис обдарованості тощо. Знання Г. має істотне значення для ефективності організації навчання й виховання людини.

Госпіталізм – сукупність психічних і соматичних розладів, які виникають у дітей у перші роки життя й пов'язані з тривалим дефіцитом спілкування.

Гра – активність індивіда, скерована на умовне моделювання тієї або іншої розгорненої діяльності.

Гуманізація – гармонійний розвиток властивих людині можливостей, вищий розвиток людської культури, моральності і відповідної поведінки щодо оточення та довкілля.

Деадаптація психологічна – відносно короткочасний ситуативний стан, що є наслідком дії нових, незвичайних подразників середовища, що змінилося й сигналізує про порушення рівноваги між психічною діяльністю і вимогами середовища, а також спонукає до переадаптації; досить стійкий, складний психічний стан, у виразненні неадекватним реагуванням і поведінкою особистості, зумовленими функціонуванням психіки на межі її регуляторних і компенсаторних можливостей або в позамежевому режимі.

Детермінізм – причинна зумовленість, загальний закономірний зв'язок природи, суспільства, мислення; закономірна і необхідна залежність психічних явищ від чинників, що їх викликають.

Діяльність дитяча – активна взаємодія дитини з навколишнім світом, під час якої відбувається онтогенетичний розвиток її психіки.

Дисгармонія особистості – особистісне відхилення, що супроводжує кризові ситуації, які виникають на різних етапах життєвого шляху, з достатньо вираженою визначеністю (відхилення розвитку від гармонійного, оптимального, що виявляється в дедалі ширших поведінкових порушеннях, комунікативних проблемах, невротичних симптомах). Дисгармонійна особистість, неадекватно осмислюючи (сприймаючи, оцінюючи) власні статево-вікові, індивідуально-психологічні, комунікативні та інші властивості, сприймає й реальну дійсність крізь фільтри внутрішньособистісних викривлень, що породжує нові невідповідності і вдруге ускладнює подальшу гармонізацію.

Дитинство – етап онтогенетичного розвитку індивіда, який містить період від його народження до появи можливості включення в доросле життя.

Дозрівання – прояв онтогенезу, визначений генотипом, що полягає в послідовному становленні всіх систем організму. Дозрівання забезпечує необхідні для психічного розвитку дитини властивості її організму (особливості нервової системи, прямоходіння, органи мовлення), але не визначає змісту і складу психічного розвитку, які зумовлені засвоєнням людського досвіду. Водночас, психічний розвиток дитини сприяє її дозріванню.

Духовність – вияв внутрішнього світу людини, здатність до творення духовного світу, до самовдосконалення.

Емоційна депривація – тривале позбавлення людини емоційних вражень.

Експеримент – метод наукового пізнання, що полягає в цілеспрямованому вивченні будь-якого явища дійсності в контрольованих і керованих умовах.

Женевська школа генетичної психології – напрям у дослідженні психічного розвитку дитини, створений Ж. Піаже та його послідовниками. Предмет вивчення – походження й розвиток інтелекту в дитини; провідне завдання – дослідження механізмів пізнавальної діяльності; основний метод – клінічна бесіда орієнтована не на фіксацію зовнішніх ознак явища, а на процеси, які спричиняють їх виникнення.

Закон – необхідні, істотні, стійкі, повторювані відношення між явищами об'єктивної дійсності.

Закономірність – об'єктивно наявний, суттєвий зв'язок між явищами або процесами, що повторюються, і характеризує їх розвиток. З. виражає певний порядок причинного, необхідного стійкого зв'язку між явищами і властивостями об'єктивного світу, за якого зміна одних явищ спричиняє цілком певні зміни в інших.

Зона найближчого розвитку – поняття, введене Л. Виготським. Характеризує можливості психічного розвитку дитини внаслідок активної взаємодії з дорослим, який через навчання забезпечує здатність дитини розв'язувати завдання певного типу.

Комплекс пошвавлення – поняття, введене у 20-ті рр. ХХ ст. М. Щеловановим, перший акт поведінки, позитивна емоційно-рухова (емоційно-дійова) реакція новонародженого на появу дорослого, особливо на голос матері, її обличчя, дотики.

Криза новонародженості – криза, визначена теоретично. Проміжний період між пренатальним і постнатальним способом життя дитини. Основна суперечність: прояв вроджених, інстинктивних форм поведінки, що задовольняють органічні потреби, не може бути основою психічного розвитку дитини.

Криза першого року життя – криза, зумовлена руйнуванням необхідності емоційної взаємодії дитини з дорослим, появою у дитини мотивуючого уявлення, орієнтованістю настановлення на предметний світ; проявляється в плаксивості, похмурості, інколи в порушенні сну, втраті апетиту тощо.

Криза трьох років – криза соціальних відносин, яка зумовлена становленням самосвідомості дитини, появою у неї почуття гордості за власні досягнення та стереотипним сприйманням дорослими її зростаючої самостійності; проявляється в негативізмі, впертості, непокірності, свавіллі, протесті, деспотизмі.

Криза шести-семи років – криза світогляду, пов'язана з усвідомленням дитиною свого місця у світі суспільних стосунків.

Лонгітюдний (англ. longitude – довгота) метод – метод вікової психології, суть якого полягає у вивченні одних і тих самих осіб чи їх груп у різні моменти їхнього життя.

Моральність – відповідність поведінки людей нормам моралі.

Навчальна діяльність – учіння, спрямоване на засвоєння знань, умінь і навичок як на свою пряму мету.

Навчання – стимулювання та керівництво учінням.

Наслідування в дошкільному віці – шлях проникнення в смислові структури людської діяльності.

Научіння – процес і результат набуття індивідуального досвіду.

Педологія – течія в психології та педагогіці, що ґрунтується на практико-орієнтованому підході до всебічного вивчення дітей та складання цілісного уявлення про їх життя і психічний розвиток. Її основна мета – об'єднати підходи різних наук (медицини, біології, психології, педагогіки) до розвитку дитини.

Періодизація психічного розвитку – виокремлення в онтогенезі якісно своєрідних ступенів психічного розвитку.

Предметні дії – дії, які відповідають призначенню предмета.

Пренатальний розвиток – дородовий, утробний розвиток індивіда, під час якого відбувається розгортання успадкованого ним потенціалу.

Психологічна готовність дитини до школи – здатність дитини виконувати навчальні завдання і шкільні обов'язки, зумовлена рівнем її загального розвитку.

Психологія дитяча – галузь психології, яка вивчає факти та закономірності психічного розвитку дитини.

Рівень научаності – вміння виокремити навчальне завдання та перетворити його на самостійну мету пізнавальної діяльності.

Рівень психічного розвитку – зміна психічних процесів, виражена в кількісних, якісних і структурних перетвореннях.

Рольова гра – діяльність, у якій діти беруть на себе ролі дорослих людей і узагальнено в спеціально створених ігрових умовах відтворюють їхні дії і стосунки між ними.

Рушійні сили розвитку – суперечності, які виникають у процесі психічного розвитку й породжують нові потреби, інтереси, спонукають до оволодіння новими видами діяльності.

Сензитивні періоди розвитку – вікові інтервали індивідуального розвитку, під час проходження яких внутрішні структури найбільш чутливі до специфічних впливів навколишнього світу.

Сенсорний еталон – поняття, розроблене О. Запорожцем у межах теорії формування перцептивних дій, яке позначає системи якостей предметів, що пропонуються дитині для засвоєння і використовуються як зразок під час обстеження об'єктів та аналізу їхніх властивостей.

Соціалізація – процес засвоєння та відтворення індивідом досвіду.

Учіння – самостійна пізнавальна діяльність, спрямована на засвоєння знань, умінь і навичок, а також зміни самого суб'єкта учіння.

Я-концепція – динамічна система уявлень особистості про себе.

ВИДАТНІ ДОСЛІДНИКИ ДИТЯЧОГО РОЗВИТКУ

Блонський Павло Петрович – вітчизняний філософ, педагог і психолог. Йому належить низка досліджень з педології і вікової психології. Виступаючи за комплексний підхід до вивчення дитини, П. Блонський аналізував пізнавальні та вольові процеси в їхньому зв'язку з конкретною діяльністю дитини в умовах навчання.

Божович Лідія Іллівна – вітчизняна психологиня. Основна сфера досліджень – педагогічна і дитяча психологія. Експериментально досліджувала функції самооцінки, рівня домагань та ідеалів у мотиваційно-потребовій сфері дитини, природу і шляхи формування стійкості особистості; критерії для опису етапів особистісного розвитку.

Брунер Джером Сеймур – американський психолог, який сприяв розвитку когнітивної психології, когнітивної теорії навчання в психології освіти і загальній філософії освіти.

Бюлер Карл Людвіг – німецький психолог і лінгвіст. Зробив суттєвий внесок в розроблення проблеми психічного розвитку дитини, запропонувавши неоднозначну концепцію виокремлення трьох основних стадій психічного розвитку («інстинкт», «дресування», «інтелект»).

Бюлер Шарлотта – німецька психологиня, доктор філософії, фахівець у галузі дитячої психології. Авторка ідеї про багатофазність життєвого циклу.

Валлон Анрі – французький лікар і психолог, теоретик проблем психічного розвитку дитини, засновник Паризької школи генетичної психології, першої у Франції лабораторії дитячої психології (1927), головний редактор журналу «Дитинство». Найбільшу популярність отримали його дослідження зв'язку дій з пізнанням («Від дії до думки», 1942), а також ним запропонована схема онтогенетичних стадій розвитку емоційних і пізнавальних сфер особистості.

Венгер Леонід Абрамович – психолог, доктор психологічних наук, професор, дослідник питань сенсорного розвитку дитини, розвитку здібностей дітей.

Вернер Хайнц – німецько-американський психолог, один з видатних фахівців у сфері психології розвитку.

Виготський Лев Семенович – психолог, дефектолог, педолог, фундатор культурно-історичної школи в психології, визначив методологічні принципи вітчизняної психології, вивчав структуру свідомості, розробив положення про «зону актуального і найближчого розвитку» дитини, досліджував зв'язок мислення і мовлення. Заклав основи вітчизняній психолінгвістики. Займався питаннями генетичної психології, проблемою здібностей.

Гезелл Арнольд Луцій – засновник Іельської клініки нормального дитинства, в якій вивчався психічний розвиток дітей раннього віку.

Грос Карл – німецький психолог, автор робіт у галузі дитячої психології. Дослідник теорії гри як засобу підготовки до життя, форми «природного саморозвитку». Автор оригінальної класифікації ігор дітей.

Ельконін Даниїл Борисович – доктор педагогічних наук, професор, автор періодизації психічного розвитку дитини. З позицій культурно-історичної теорії проаналізував психологію гри, розкрив її роль у процесі розвитку дитини.

Еріксон Ерік – американський психолог, фундатор его-психології, автор епігенетичної теорії розвитку особистості.

Запорожець Олександр Володимирович – український психолог, доктор педагогічних наук, професор, академік. Автор теорії ампліфікації психічного розвитку дитини.

Клапаред Едуард – швейцарський психолог, який запропонував поділити дитячу психологію на теоретичну і прикладну.

Кляйн Мелані – видатна представниця дитячого психоаналізу. Впливова британська дослідниця австрійського походження, авторка оригінальних підходів до аналізу психічних проявів дітей.

Кольберг Лоренс – американський психолог, фахівець в галузі психології розвитку. Один з фундаторів теорії когнітивізму, зокрема теорії розвитку моральності.

Кононко Олена Леонтіївна – українська психологиня, докторка психологічних наук, професорка. Досліджує проблеми особистісного розвитку дошкільників.

Костюк Григорій Силович – український психолог, педагог, заслужений діяч науки і техніки України. Директор Інституту психології АПН України (1945 – 1973), фундатор української психологічної школи, фахівець в галузі дитячої та педагогічної психології.

Котирло Віра Кіндратівна – українська психологиня, кандидатка психологічних наук, завідувачка лабораторії психології дошкільного виховання Інституту психології України (1966-1988). Досліджувала питання розвитку пізнавальних процесів у дітей-дошкільників, їх вольової, емоційної та мотиваційної сфер, підготовки дітей до школи.

Лісіна Майя Іванівна – видатна дитяча психологиня, докторка психологічних наук, фундаторка оригінальної наукової школи, авторка концепції генези спілкування дитини з дорослим.

Локк Джон – англійський філософ, психолог і педагог. Автор емпірико-сенсуалістської концепції розвитку. Найважливішим у вихованні вважав формування характеру й волі у дітей, їх моральне виховання. Переконаний прихильник домашнього виховання.

Мейман Ернст – німецький психолог і педагог, один із засновників вікової психології в Німеччині.

Менчинська Наталія Олександрівна – психологиня, дослідниця в галузі педагогічної та вікової психології, автор книги «Розвиток психіки дитини. Щоденник матері» (1957).

Прейер Вільгельм Тьєррі – фундатор дитячої психології. Книга В. Прейера – зразок монографічного методу дослідження дитини. У ній він описав

результати щоденних спостережень за розвитком власного сина за такими розділами: розвиток органів чуття, моторики, волі, розуму і мови.

Піаже Жан – швейцарський психолог і філософ, відомий роботами з вивчення психології дітей, творець теорії когнітивного розвитку і філософсько-психологічної школи генетичної психології. Висунув ідею стадіального розвитку психіки.

Піроженко Тамара Олександрівна – авторка концептуального підходу в дитячій психології – психології комунікативно-мовленнєвого розвитку дитини дошкільного віку, докторка психологічних наук, професорка, завідувачка лабораторії психології дошкільника Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України.

Сікорський Іван Олексійович – український психолог і педагог, доктор медицини, дослідник основних етапів нервово-психічного розвитку дитини. У 1912 р. заснував Київський Фребелівський інститут. Голова Київського Фребелівського товариства (1908).

Фройд Анна – засновниця дитячого психоаналізу, донька і послідовниця Зигмунда Фрейда.

Фройд Зигмунд – австрійський психолог, психіатр і невролог, засновник психоаналізу, автор теорії психосексуального розвитку особистості.

Холл Стенлі – американський психолог, засновник педології, яка ґрунтується на ідеї педоцентризму. Організатор першого у США Інституту дитячої психології (1889). Дослідник проблем дитячої та педагогічної психології.

Чамата Павло Романович – відомий український психолог, організатор педагогічної освіти і психологічної науки в Україні, який зробив важливий науковий доробок у дослідження проблеми розвитку самосвідомості дітей і підлітків.

СХЕМА ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ДИТИНИ-ДОШКІЛЬНИКА

I. Загальні відомості про дитину

Прізвище, ім'я. Вік. Як довго дитина відвідує заклад дошкільної освіти (ЗДО)?

Загальний фізичний розвиток, зовнішність.

Інформація про сім'ю і сімейне виховання (склад сім'ї, умови життя дитини, улюблені заняття, наявність іграшок, ставлення до дитини інших членів родини, оцінка батьками індивідуальних особливостей дитини, її ставлення до членів родини).

II. Поведінка дитини в закладі дошкільної освіти

Ставлення дитини до ЗДО, чи з бажанням відвідує ЗДО, як ставиться до вихователів, виконання правил поведінки, як виконує режимні процеси, рівень розвитку соціально-побутових навиків, чим любить займатися у ЗДО, які ролі в іграх любить виконувати, як бавиться (сама, з однолітками), чи уважна на заняттях, за яких умов розсіяна і відволікається.

III. Розвиток психічних процесів

Як швидко розуміє поставлені завдання, як швидко опановує навички і вміння.

Особливості сприймання дитини. Розвиток у неї спостережливості. Особливості пам'яті: швидкість і точність запам'ятовування. Прояви уваги. Прояви мисленнєвої активності. Стан мовлення (фонетика, словник, граматична правильність, наявність автономного мовлення, ступінь мовленнєвої активності).

IV. Особливості емоційно-вольової сфери дитини

Вияв емоційності. Умови виникнення позитивних емоцій. Умови виникнення негативних емоцій. Вираження емоцій у поведінковій сфері дитини. Наявність фобій (що є причиною страху, як виявляється страх).

Як дитина реагує на похвалу, покарання? Як виражає симпатію до оточення? Як поводить себе дитина, коли виникають труднощі? Чи доводить розпочату справу до завершення?

V. Висновки і рекомендації.

Основні особливості дошкільного віку, які виявляються в досліджуваній дитини. Визначення рівня її психічного розвитку. Труднощі, які виявляються в дитини.

Особливості індивідуального підходу до дитини з боку батьків, вихователів (рекомендації).

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАННЯ З ОСВІТНЬОЇ КОМПОНЕНТИ «ПСИХОЛОГІЯ ДИТЯЧА»

«Відмінно» А (90 – 100) отримує здобувач, який повно відтворює програмний матеріал (зміст, умови та закономірності психічного розвитку, основні лінії змін в особистісній, пізнавальній та емоційно-вольовій сфері дитини); вірно обґрунтовує детермінацію психічного розвитку дошкільників з урахуванням його природи і вікових та індивідуальних особливостей дітей; адекватно аналізує умови розвитку психічних процесів у дітей раннього та дошкільного віку; встановлює взаємозв'язки між психолого-педагогічними феноменами, що вивчаються; підбирає відповідно до запиту методики діагностування досягнень у розвитку дітей; під час розв'язання практико-спрямованих завдань виявляє вміння інтерпретувати та розробляти розвивальні індивідуальні програми для різних категорій дітей, моделювати умови організації освітнього процесу в ЗДО; виконав усі види навчальної роботи, виявляє творчий підхід під час самостійної навчально-пізнавальної діяльності.

«Добре» В (81 – 89) отримує здобувач, який вірно відтворює програмний матеріал (зміст, умови та закономірності психічного розвитку, основні лінії змін в особистісній, пізнавальній та емоційно-вольовій сфері дитини), але припускається незначних помилок; обґрунтовує детермінацію психічного розвитку дошкільників з урахуванням його природи і вікових та індивідуальних особливостей дітей; вміє аналізувати умови розвитку психічних процесів у дітей раннього та дошкільного віку; встановлює взаємозв'язки між психолого-педагогічними феноменами, що вивчаються; підбирає відповідно до запиту методики діагностування досягнень у розвитку дітей; під час розв'язання практико-спрямованих завдань виявляє вміння інтерпретувати та розробляти розвивальні індивідуальні програми для різних категорій дітей, моделювати умови організації освітнього процесу в ЗДО; виконав усі види навчальної роботи.

«Добре» С (71 – 80) отримує здобувач, який володіє програмним матеріалом (зміст, умови та закономірності психічного розвитку, основні лінії змін в особистісній, пізнавальній та емоційно-вольовій сфері дитини), але припускається незначних помилок; обґрунтовує детермінацію психічного розвитку дошкільників з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей дітей; вміє аналізувати умови розвитку психічних процесів у дітей раннього та дошкільного віку; встановлює взаємозв'язки між психолого-педагогічними феноменами, що вивчаються; підбирає відповідно до запиту методики діагностування досягнень у розвитку дітей; під час розв'язання практико-спрямованих завдань демонструє вміння інтерпретувати та розробляти розвивальні індивідуальні програми для різних категорій дітей, моделювати умови організації освітнього процесу в ЗДО; виконав усі види навчальної роботи.

«Задовільно» Д (61 – 70) отримує здобувач, який відтворює загальні положення програмного матеріалу (зміст, умови та закономірності психічного

розвитку, основні лінії змін в особистісній, пізнавальній та емоційно-вольовій сфері дитини), володіє навчальним матеріалом на репродуктивному рівні; допускає неточності в обґрунтуванні детермінації психічного розвитку дітей; аналізує умови розвитку психічних процесів у дітей раннього та дошкільного віку; порушує логіку і послідовність у встановленні взаємозв'язків між психолого-педагогічними феноменами, що вивчаються; зазнає незначних труднощів у підборі відповідно до запиту методик діагностування досягнень у розвитку дітей; відчуває труднощі під час розв'язання практико-спрямованих завдань щодо інтерпретування та розроблення індивідуальних програм для різних категорій дітей, моделювання умов організації освітнього процесу в ЗДО, водночас уміє використовувати знання у стандартних ситуаціях; виконав усі види навчальної роботи.

«Задовільно» Е (51 – 60) отримує здобувач, який відтворює загальні положення програмного матеріалу; здебільшого орієнтований на використання основних понять без повного їх співвіднесення з їхнім змістом, демонструє знання на репродуктивному рівні; припускається помилок при тлумаченні детермінації психічного розвитку дошкільників з урахуванням його природи і вікових та індивідуальних особливостей дітей; водночас уміє визначати взаємозв'язок між психолого-педагогічними феноменами, що вивчаються на рівні попередньо засвоєних знань та набутого досвіду без наукового обґрунтування, більше орієнтований на інтуїтивне знання; відчуває деякі труднощі під час розв'язання практико-спрямованих завдань; виконав усі види навчальної роботи.

«Незадовільно» отримує здобувач, який не знає програмного матеріалу (зміст, умови та закономірності психічного розвитку, основні лінії змін в особистісній, пізнавальній та емоційно-вольовій сфері дитини); не вміє аналізувати психолого-педагогічні явища, встановлювати взаємозв'язки між досліджуваними феноменами; невпевнений у відповіді щодо детермінації психічного розвитку дошкільників з урахуванням його природи і вікових та індивідуальних особливостей дітей, умов організації освітнього процесу в ЗДО під час розв'язання практико-спрямованих завдань; не вміє конкретизувати теоретичне знання під час інтерпретування та розроблення індивідуальних для різних категорій дітей; не виконав усі види навчальної роботи.

ЗМІСТ

Передмова	3
Теми семінарських занять	5
Матриця співвідношення завдань для самостійної роботи та програмних результатів навчання	6
Рекомендовані для опрацювання наукові та навчальні джерела	8
Зміст самостійної роботи під час підготовки до семінарських занять	10
Тема 1. Предмет і завдання психології дитячої	10
Тема 2. Методи психології дитячої	13
Тема 3. Умови і чинники психічного розвитку дитини. Соціалізація та індивідуалізація як механізми психічного розвитку дитини ...	17
Тема 4. Розвиток дитини як суб'єкта діяльності. Спілкування дитини з дорослими і ровесниками, його розвивальні функції	23
Тема 5. Проблема вікової періодизації психічного розвитку	27
Тема 6. Психічний розвиток новонародженого	31
Тема 7. Сутнісні характеристики психічного розвитку немовляти	34
Тема 8. Особливості психічного розвитку дитини раннього віку	38
Тема 9. Психологія дошкільника	43
Тема 10. Психологічна характеристика гри, її розвивальні функції	46
Тема 11. Розвиток продуктивних видів діяльності дошкільника	53
Тема 12. Особливості пізнавальної діяльності дошкільників	56
Тема 13. Становлення самосвідомості у дитячому віці	60
Тема 14. Розвиток пізнавальної сфери дошкільників	66
Тема 15. Розвиток емоційно-вольової сфери дошкільників	70
Тема 16. Психологічні новоутворення шестилітніх дітей. Готовність дитини до школи	76
Словник основних термінів	81
Додатки	85
Додаток А. Видатні дослідники дитячого розвитку.....	85
Додаток Б. Схема психолого-педагогічної характеристики дитини-дошкільника.....	88
Додаток В. Критерії оцінювання результатів навчання з освітньої компоненти «Психологія дитяча»	89

НАУКОВО-МЕТОДИЧНЕ ВИДАННЯ

ГАЛЯН ОЛЕНА ІВАНІВНА
доктор педагогічних наук,
професор кафедри початкової та дошкільної освіти

ПСИХОЛОГІЯ ДИТЯЧА:
ПОСІБНИК ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Здано до набору Підписано до друку 2022 р. Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Гарнітура Times. Наклад 100 прим. Умов. друк. арк. 5,7. Зам.